

Жаны Алла-Тоо

2011, 7 (27)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор –

редакциялык кеңештин төрагасы,

Кыргызстан:

АБЫЛКАСИМОВА Майрамкан,

АКМАТАЛИЕВ Абдылдажан,

БОНДАРЕНКО Олег,

ЖЕТИМИШЕВ Сейит,

КАЛБАЕВ Абдымомун,

КУЛТЕГИН Кожогелди,

ҮКҮБАЕВА Лайли

АБДУЛЛАЕВ Чингиз (Азербайжан),

ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп (Түркия),

ОРОЗАЛИН Нурлан (Казакстан),

МАРКИШ Давид (Израиль),

МЕХМОН Бахти (Тажикстан),

КОВСКИЙ Вадим (Россия)

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –

башкы редактордун орун басары

Жылкычы ЖАПИЕВ –

редактор

Алым ТОКТОМУШЕВ –

редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –

корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ –

дизайнер

Нурлан КЫДЫКОВ –

дизайнер

Альбина КАСЫМОВА –

оператор

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720054, Бишкек шаары,

Жибек жолу пр. – 466. Тел: 34-55-86

E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Терүүгө 10.06.2011. берилди.

Басууга 04.07.2011. кол коюлду.

Форматы 70x100¹/₁₆, Көлөмү 14 б.т.

Заказ № 696. Нускасы 2000

Бул санда

Кубатбек ЖУСУБАЛИЕВ Улакчы	Асан АХМАТОВ Меч и перо
3	101
Сүйөркул ТУРГУНБАЕВ Ырлар	Рюноскэ АКУТАГАВА Эргежээлдин экимети
15	139
Жылкычы ЖАПИЕВ Туулган үй	Нежип ФАЗЫЛ Кыска Күрөк Ырлар
24	155
Алтынай ТЕМИРОВА Ырлар	Абдыкерим МУРАТОВ Көздөн учкан көпөлөктөр өрөөнү
43	158
Качкыналы СЫДЫГАЛИЕВ Салый эже	Абдыжапар ЖАКЫПОВ Суктукка алданганда
49	184
Абдинаби ДААБЕКОВ Тон жыты	Айылчы САРЫБАЕВ Мамлекеттүүлүк тилден башталат
54	189
Сооданбек АБЫЛГАЗИЕВ Ырлар	Жолдошбай КЕНЕНБАЕВ Балдарга базарлык
58	196
Эзоп Эзоптун сапары	Бозум АЛЫШБАЕВ Эл тагдыры түйшөлтөт
65	202
Хусейин КАРАСАЕВ «Тыныстанов кыргыздын Ломоносову»	Адабият жаңылыктары
89	222
Орхан ПАМУК «Литературный мир находится в состоянии дисбаланса»	
95	

Мукабанын биринчи бетинде акын Турар Кожомбердиев
тууралуу материалдар эмки саныбызда.

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

Бардык почта түйүндөрүндө
«Жаңы Ала-Тоо» журналына жазылуу жүрүп жатат.
Ар айдын он бешине чейин жазылып алсаңыз,
келерки айдан баштап колуңузга аласыз.
Жазылуу индекси – 77324
3 айына – 240 сом (редакциялык баа)
«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген
окурмандар редакциядан алышса болот.

«Турар» басмасынын басмаканасында басылды.
Бишкек ш. 720054, Жибек жолу пр. 466. Телефону: 34-49-90; Факс: 34-45-04

Кубатбек ЖУСУБАЛИЕВ 1941-жылы Алай районундагы Кердегей айылында туулган.

Эмгек жолун 1957-жылы колхоздо иштөө менен баштап, 1958-жылдан тартып, Чоң-Алай айылындагы «Кыргызстан» сегиз жылдык мектебинде мугалим, 1963-жылы КМУнун филология факультетинин журналистика бөлүмүн бүтүрүп, 1965–1967-жж. Москвадагы Жогорку сценарийдик курсун узуучусу болгон.

1964-жылдан облустук «Ленин жолу» гезитинин адабий кызматкери, 1965–1985-жж. «Кыргыз-телефильм» студиясында редактор болуп иштеген.

«Күн автопортретин тартып бүтө элек» алгачкы китеби 1967-жылы чыккан. «Толубай сынчы» (Аңгемелер. 1981.), «Муздак дубалдар» (романдар жана повесть. 1990.), «Жети сөз жана Конфунций» (Көркөм чыгармалар. 2003.) аттуу китептердин автору.

Проза

Кубатбек ЖУСУБАЛИЕВ

«КАЙРА ТИРИЛБЕЙСИҢБИ, БЫ?»

Алайга, Кубат акеге (Жусубалиев) барып калдым. Турат. Какчыйып турат. Короосунун как ортосунда какчыйып, ичине кайгылуу бир нерсени каткандай, бүт дүйнөгө наалат айтып жайткандай, соолугандан соолуган, куурагандан куураган жалгыз дарак турат. Кошуна-колоң келиптир, айылдаштар келиптир, иниси келиптир: «Куураган дарактын турганы болбойт, тилеги жаман, кыйып берели, араалап берели, бутап берели, же бизге өткөрүп бериңиз, отун кылып алалы» – дешет да. Кубат аке болбойт. Кайра суу куюп коёт. Мен барганда да куураган бакты сугарып жаткан экен. Таңгалганымды айт. Делдиреп карап турганымды айт. Каргадан башка куш да конбойт экен. Кубат аке болсо: «Эй, толстяк, экөөбүз ушул жалгыз талдан үйрөнүшүбүз керек» – деп коёт. Күндө карайм. Күндө Кубат аке сугарып жүргөн болот. Кийинки жылы куураган дарагыбыз кадимкидей бүчүр байлап, кадимкидей тирилип, жазгы желаргыга ыргалып туруп бербеспи. Жомоктогудай эле болду. Кошуна-колоң, айылдаштар, иниси, мен, Кубат аке болуп карап турабыз. Мындай керилген, мындай кооз, мындай жайкалган, бариктери да бир башкача дирилдеген даракты көрүп, көөдөндүң

кудуңдаганын айт, жыргаганын айт. Бутактарында куштар да жан-алы калбай сайрашат. Кийин-кийин Кубат аке мага кат жазды. Орусча жазды. «Баягы жалгыз тал сага салам айтты. «Эрнис кандай жүрөт? Көздөрү кайгылуу эле. Менден үлгү алсын. Мендей кайра тирилсин» – деди. Ушундай, толстяк! Кайра тирилбейсиңби, ыя?» Ошол дарак мага үлгү болуп келет, дем берип келет...

Ал жалгыз даракка байлап көп нерсени айтсаң жарашат. Бүгүнкү айтайын дегеним... Куураган дарак мага кыргыз адабиятындай, кара сөзүндөй сезилет. Какчыйып катып турат. Соолугандан соолуп, куурагандан куурап турат. А Кубат аке сугарып жүрөт. Кубат акенин чыгармалары ошондой, өлгөндү кайра тирилткен суудай, куурап калган кыргыз адабиятына куюп жаткан арыктай. Ошол үчүн адабиятыбыздын кайра тирилишине ишенем. Жайкалгандан жайкалып, бариктери дирилдеп, бутактарында куштары сайрап, жан жыргатарына ишенем. Анда биз да жетимиштин желаргысындагы Кубат акенин арыгынан суу ичели...

Эрнис АСЕК уулу

УЛАКЧЫ

Атактуу улакчы Эргеш жепирейген тамынын алдында жалгыз таар шымын катынына жуудуруп коюп, ичигине оронгончо дубалга жөлөнүп, күнгө жылынып отурду. Ушу тапта анын бар акылы тамынын алдындагы соройгон эки талдын (экөөнүн боорун эчкилер кажып, жеп кетишкендиктен, уйдун жампасы менен калың кылып шыбап койгон) ортосуна тартылган зымга илинген бир багалеге көк, бир багалеге сарыга боёлгон («бул жиндинин Алайдын талаасындай шымына боёк жетеби – жетпейт, бүт дүйнөнүн боёгун чогултсаң да жетпейт») таар шымында эле. «Муну билгенде жуудурбай өлөйүн» – деди ал ичинен кыжаалат болуп. Жолдон топ-топ болуп, бака-шака түшүп өтүп жатышкан улакчылардын кужурунан ого бетер делебеси козголду.

– Мунуң деги быйыл кургайбы өзү! Күнөсүрөөк жерге илип койчу! Кайсыл жер күнөсүрөөк? – деп корсулдады ал жанындагы эртеден бери өлүп-талып кир жууп жаткан аялына.

– Жаныман тойдура турган болдуң! Шымың башыңдан калгыр! Ушуну менен жүз жолу бир жерден экинчи жерге которттуң окшойт! Эмне, кудайдын күнү бир жерге жаман, бир жерге жакшы тиет дейсиңби! Кудайым бизге окшоп алакчы дейсиңби, баарына тең, баа-

рына тең! – деди катыны күйөөсүнүн шымын зымдан булкуп-сулкуп алып, тамга жөлөнгөн шатыга илип жатып. Катыны да жылаңач этине ашка-тойго кийген көк карга шайы көйнөгүн кийип алган эле. Коңултак галошунан кызыл ашыгы кызандап жүрдү. Шайы көйнөгү шамал болбосо да копол желбиреди. Адеп оңдонуп отургандыктан жука шайы неме көчүгүнө кыпчылып калган эле. Эргеш ушуну көрдү да, парсылдап күлүп жиберди.

– Көйнөгүң кыпчылып калыптыр! Оңдоп ал да, комузумду алып чыгып бер, – деди катынына парсылдап күлүп болгондон кийин. Жолдон өткөн улакчылардын бака-шакасын уккусу келген жок. Комузун эрмектегиси келди. Бирок бир да күү билбейт эле («Доңуз сойду – ит сойду» деген бир күүсү бар).

– Торпок улак бекен? – деди Эргеш. Катынынан ушинтип сурап койду. Катыны «күпүйүп отуруп алып ушул күйгүздү!» дегиче үйгө кирип кеткенин көрсө да өзүнчө ушинтип сурап койду. Шымынын дале көк багалегинен көк, сары багалегинен сары тамчылардын сарыгып агып жатканын көргөндөн кийин, эми анын али бери кургабасына көзү жетип түңүлө баштады. Бир заматта эмне кылар айласын таппай заманасы куурула түштү.

– Эй, катын, кашектен коломтого улуу жагып туруп кактасаң кантет? Ошондо тезирээк кургайт беле дейм да, – деп кайра эле бул оюнан жанды. Баары бир катыны буга каршы чыгаарын ойлоду. Ойлогонундай эле комузду үйүнөн көтөрүп чыккан катыны безилдеп кирди.

– Сенин сөзүңө кирип, дагы шымыңды өрттөп алып, токмок жейинби! Сенин шымыңды отко кургатайынбы, же киримди жууюнбу? Бүт айылдын кашегин чогултуп жаксаң да шымың кургабайт! Күпүйүп отуруп алып, оозуна келгенин оттой берет экен. Эми бүгүн барбай койсоң хандыгыңдан түшөт белең. Ушул улак деп жүрүп, бир күнү арка мойнуң алдыңда калат...

– Эй, дайүз, болду эми! Унчукпай койсо бажандап көп сүйлөп баратасың да! – деди Эргеш чыны менен ачуусу келип. Комузду катынынын колунан булкуп сууруп алды да, кайра шилтеп калды. Эргештин ачуусу чукул экенин билген катыны токмок жеп жүрүп бир жолу жалтак болгон малдай кача берди. Комуз тийген жок. Тепкеси ыргып кетти. Эргеш ушундай, колуна эмне тийсе, өлөрталарына карабай шилтеп калат.

– Тепкени алып бер! – деди Эргеш ызырынып.

Тып басылган катыны артына кылчак-кылчак караганча кайра кир жууганга отурду. Эргештин алымсынбай калганда атып урмай адаты бар эле.

– Өзүң алып ал, – деди катыны. Оозу бош айтты.

– Дайуз, алып бер дейм! – деди Эргеш комузун коомайлап.

– Өзүң алып ал, – деди катыны. Акырын айтты.

Айтканы угулган жок. Эргешке караган жок. «Комузу менен атып ура койбос» – деп ойлоду. Кайра минтип ойлогондон пайда жок экенин эстеди. Эргеш өзү айткандай «комузга караса, Эргеш болбой калсын, Эргеш аты өчсүн», комузу менен атып уруп калды. Кийин, беш-алты күн өткөндөн кийин, көңүлү кичине түзүгүндө, кокусунан ушул жөнүндө эскерип минтип айткан: «Ка-ап, ошондо тийбей гана калды да, болбосо бир жериң сынап эле». Бул Эргештин ошондогу итчилигинди кечирдим дегени, мынан келди, эркелеткени эле. А эми болсо, же ачуудан жок, же комуздан жок, катыны айткандай «күпүйүп отуруп калды». Ушундан кийин гана баятан бери көңүлүнүн түбүндө орун алган бир оюна биротоло кошулду да ордунан турду. «Улак тартпасам да тамашасын көрүп келейин» – деди. «Бая эле ушинтип!» – деди. Бул оюна кубанып койду. Кайра, улактын башталып калганын ойлоп, кыйласын өткөрүп жибергенин, кыйла тамашадан кур калганын ойлогондо жаш баладай ичи ачышты. Эргештин турмушта эки эрмеги, бир кумары бар. Катын менен комуз эрмеги. Көк бөрү – кумары. Кыл чылбыр менен белин бууду. Баятан бери токулуу бойдон окуранып, жер чапчып турган Тиштенээк Кашкасын тамдан жетелеп чыкты да, шарт минип жөнөп кетти. «Жолдон кулпуланып алармын» – деди ичинен мингенде кызаң дей түшкөн жылаңач буттарын көрүп. Бир ойлогондон ушинтип ойлоду. Катыны менен комузун таарынткан бойдон калтырды. Экөөнү бир заматтын ортосунда унутуп калды. Эргешти жолдугата бир нерсе гана кыжаалат кылды. Ичигинин жүнү этин сайгылап, кычыштырып, мазесин кетирди. Барар барганча, барып жеткенче картылдатып тырманып барды. Эргеш Жалгыз-Долонго жеткенде, буердин эли көк бөрүнү дайыма ушерде чабышат, улакчылар бири-бирине койдой ыкшалып, буу чыгып турушкан экен. Так ортосунда көөдөнүнөн өйдө жылаңач, жылаң баш, көмөөч салган карышкырдай камчысын туурасынан тиштеген Алим Сарыктын чамынып жүргөнүн көргөндө каны кызып барып токтоду. «Кайнап турушкан экен» – деди. Алим Сарык да Түштүк кыргызга атагы чыккан улакчы болгондуктан, анча-мынча мындай жыйындарга келбей турган. Эргеш анын буякка башка себеп менен келгенин кулагы чалган. Былтыр, ушундай кеч күз, бир кар жааган маалда, дагы бир чоң улакта жолугушуп сүйлөшүп калышканда, сөздөн-сөз чыгып отуруп, жакында жаш катынга үйлөнгөндүгүн мактанып айткан эле. Эми азыр айтуудан, ошол жаш катыны да качып кеткен имиш. Алим Сарыкка, калп-чынын ким билсин, бир жылдан ашык эч ким чыдабайт. Каныкей болсо да чыдабайт деп айтышат. Алим Сарык да

бул жагынан Эргешке окшоп даңктуу эле. Бирок Эргешке кийинки катыны эмнегедир токтоп калды, кембагал. Кээ-кээде гана төркүнүнө качып кетип, бир айлап, эки айлап жүрөт да, кайра келет. «Мени өлтүрмөк болду, кой дебейсиңерби бул жиндини» – деп ыйламсыраганына энеси: «Эми бул узун жиндини кудай ошондой жаратып койсо кантет элең, эми башыңа түшкөндү өз мойнуң менен тарт, балам» – деп кайра жөнөтөт. Айтуудан, Алим Сарык ылайыктуу катын издеп келген имиш. Эргеш ушинтип уккан. Алим Сарыкты көргөндө эле башына ушу келди. Ушундан баштап Эргеш Алим Сарыктан көзүн алган жок. Башкаларга карабады. Башкалар бир тең, Алим Сарык бир тең эле. Анын үстүнө башкалардын баары, маани, ушердеги бүт жыйындын баары, Алим Сарыкты гана карагандарын байкап, камчысын кандай тиштегенин, Көк быштысын кандай темингенин, чачтарын устара менен жаңы кырдырган сокудай башынан булоо чыкканын, шоргологон терин кандай аачыганын, алаканы менен шыпырганын, билеги менен шыпырганын, билегинин дөңгөчтөй жоондугун, манжаларынын кычкачтай шаадылуу экендигин, койчу, ар бир кыймылын сая кетирбей айтып, кобурашкандарын угуп, жини келди. Ичи тарыды. Өлөөрчө кызганды. Ушинтип ачык ойлобосо да Алим Сарыктын ордунда азыр өзүнүн болбогонуна, жамгырдай жааган мактоолордун өзүнө жаабаганына ичи ачышты. Ичи туз куйгандай ачышты. Эргештин жыйынга жини келди. Өзү болсо, ушу жыйындын мактоосуна бир жолу көнүп, бир жолу ишенип алганы оюна да келген жок. «Жөн эле мактайт десе мактап, таң калат десе таң кала беришет экен да, эмне кылып атат деги? Катындарга окшоп колдорун арбаңдатып атат!» – деди. Жанындагы бирөөнүн: «Ой, атаңын көрү о-ой! Алим Сарыкты карагыла!» – дегенин угуп итиркейи келди. «Чын эле ошол атаңын көрү болот, кара, жакшылап кара!» – деди. Ичи тарып кызганганынан өзүнүн атак-даңкын, улакчылык сыймыгын, адемин унутуп койду. Картылдатып тырманып койду. Картылдатып тырманганын жанындагылардын баары угушту.

– Ой, Эргеш, кирбейсиңби! Чурайыңа колунду салбай!

Эргеш муну ким айтканын бурулуп караган жок. Тырманганын угуп, көрүп алганын ойлоп ичинен уялып кетти. Бир чети буга жини келди. Унчукпай, шарт бастырып кетти. Бул элүү жаштагы жыйындын эрке баласы ушу тапта өзүн акмактай сизди.

Окуудан келатып эле көк бөрү болуп атканын көрүп бурулуп калды. Эргештин буерде пайда болгонун биринчи байкаган, анын ар бир кыймылына көз салып, кишилерден качып өзүнчө жалгыз турганын ар нерсеге жоруп, эмнеге жөн гана карап, Тиштээк Кашканын үстүндө соксоюп отурганына, эмне үчүн адатындай тонун чечип, анан чаап келип өзүнө ыргытып бербегенине түшүнө албай,

Эргештин коңшусу, көзү азиз кемпирдин, же элдин баары бир ооздон аташкандай, «көр кемпирдин» сегиз-тогуз жашар небереси өзүнчө бушайман жеп, жер бүткөндөн бери турган картаң Жалгыз-Долононун тартайган-туртайган бутактарында кожум-кожум болуп, чөкө таандардай чуркурашып, учуп-конуп, көк бөрүнү тамаша кылышкан жаш балдардын арасында ойго батып отурду. «Эргеш акелеп» эки-үч жолу кыйкырып көрдү. Бирок атайы укпастыгын кашында бастырып кеткенин көрүп, башка кыйкырган жок. Эргештин баласы жок. Жакын арада аш-той, улак болуп калганда аны аркасына учкаштырып, дайыма өзү менен кошо ала барат. Тонун, Тиштээк Кашкасынын жабуусун кайтартып отургузуп коёт да, кайра улак бүткөндө учкаштырып ала кетет. Эргеш көңүлү жакшы болгондо улактан алган шыбагасын бүт эле ага карматат. «Ме сагырым. Көр энең экөөңөр шорпо кылып ичкиле» – дейт. А көпчүлүк кезде ал үмүт кылса да бербей, өзү үйүнө алып кетет. Эми Эргештин тонун алып келип бербесине көзү жетип түңүлө баштады. Алим Сарык ага да жаккан жок. Жанындагы жолдошторунун Алим Сарык жөнүндө, бир гана Алим Сарык жөнүндө сүйлөшкөндөрү, Алим Сарыкты гана карашкандары анын да итиркейин келтирди. «И-ии таза, калп эле тырбалаңдайт. Эргеш акем жанында болсо шоона эше албайт элең» – деди. «Сени караган эч ким жок, мактанбай эле кой» – деди. Өзүнүн да Алим Сарыкты карап отурганы оюна келген жок. Өзүнөн өзү отуруп эле улактан кызыгы таркай баштады. Эс тарткандан бери дайыма баш-аягына дейре тынбай кызыгып карап отурчу көк бөрүсү, кээ-кээде кокусунан эле ымыркай дүйнөсү суусу жалп төгүлгөн челектей бош калып, аңгырап бопбош калып, таянарга тоо таппай, согушарга жоо таппай калганда, эртең, эртең, эртең же бүрсүгүнү, бүрсүгүнү, бүрсүгүнү, же анын аркы күнү – үйрүлөргө үйү жок, айрыларга алачыгы жок күндөрдүн биринде көк бөрү болот экен дегенди укса, аңгырап бош калган ымыркай дүйнөсү кайрадан толуп, бака-шака түшүп, таянарга тоо табылгандай, кездешээрге жоо табылгандай, тезирээк таңдын атышын, тезирээк күндүн чыгышын зарыгып күттүргөн, ичинен кудундатып сүйүндүрүп ушунчалык бактылуу кылган, дайранын шарындай күүлдөгөн элдүү-журттуу көк бөрү, азыр анын итиркейин келтирип же итиркейине тийгенге да жарабай, эл-журт өлүккө үйүлгөн чымындардай, же баягы биринчи кар түшөрдүн алдында, мектепке кышкы отундук арчаларды ташыганы эркек окуучулар, эркек мугалимдер болушуп, эшек, төө минишип, тоого барышканда көрүшкөн, Эргеш Бөрдөйдүн (айылда: кара, көк, сары, кызыл, мас улакчы Эргештер бар) аңгекке түшүп арам өлүп калган жалгыз уюнун тарпын жеп, тоюп алышкандыктан уча албай, койдой жайылып жүрүшкөн кузгундардай көрүнүп, адамдардын

бири-бирине жөөлөшүп, күчтүүсү күчсүздөрүн урдура коюшуп, а тигиниси урдурганына да кайыл, басмайылынын үзүлгөнүнө да кайыл, ээри менен кошо ооп түшүп аттардын туяктарынын алдына калганына да кайыл (туяктарынын алдында калса да аттар адамды тепселешпей турганын Эргештен уккан), гүү-гүү, дуу-дуу түшүп турушкандарына кайдыгер гана көз учунан карап турду. «Эмнеге мынча дан талашышат? Эмнеге умтулушат?» – деди. «Өлүккө» – деди. Анан кайра «торпокко» деп өзүн өзү оңдоп, тактап койду. Бул кокусунан пайда болгон кайдыгерлиги Эргештин жөн гана карап тургандыгынан, балдардын баары каяктагы бир башка алыс жактан келген боккор – Алим Сарык деген неме жөнүндө гана кеп кылышкандарынан, Алим Сарыкты мактагандарынан улам экендигин, эгер ушу тапта Эргеш ага чаап келип тонун таштап кетсе, анан адатындай Тиштээк Кашкасы менен жыйынды бычактай жарып кирсе, мунун баарын заматта унутуарын, кайрадан кызыгып көрө баштарын өзү билип турса да мойнуна алгысы келген жок. «Өлүк чабыш, өлүк тартыш» – деди. Кеткиси келди. Анын үстүнө курсагынын ачканын, балдар айткандай «ичегисинин үзүлүп баратканын» сизди. Кыштын күндөрү чөнтөгүнө курут салып алат. Же карга көөмп коёт. Анан мектепте келатканда жейт. Кээде таппай калат. Иттер уурдап жеп кетишет. Өтүгү тайгалак. Кар менен басканда күчү көп кетет. Курсагы тез ачат. Азыр болсо кар жок, кыш түшө элек... Ал ушул тапта бирөөнүн жоо сайгандай айкырып-кыйкырганын укту. Бул кыйкырган Алим Сарык эле. Алим Сарык улакты жерден эңип алып, жапма басып, Көк быштысын жалга койгулаганча топтон жойлоп чыгып баратканын көрдү. Алим Сарык үйдөй тараңчыга тийген кыргыйдай чакчелекей түшүрдү. Топту жарып чыккандан кийин чоң улакчылардын расмисин кылып, жыйынды аралатып, айландырып бир чапты да, эч кимдин кармашпаганын көрүп, Көк быштынын оозун мөрөйгө көздөй бурду. Мөрөй Жалгыз-Долоно эле. Бир гана чоң, шамалдай күлүк чум кара аттын үстүнө чымчыктай конгон кичинекей кыяктай арык чал өлүп-тирилип жалынып артынан ээрчип жүрдү. «Айланайын Алим Сарык! Балаңан айланайын Алим Сарык! Катыныңан айланайын Алим Сарык! Бир ашырып кой!» – деди. Алим Сарык ага карап да койгон жок. Шамалдай чум кара ат минген чал көзү азиз кемпирдин небересинин таятасы эле. Кемпири, шамалдай чум кара ат, таятасы үчөө бир тамда жашашат. Бир бурчунда экөө, бир бурчунда шамалдай чум кара айгыр. Түнкүсүн экөөнө чырактын да кереги жок. Шамалдай чум кара айгырдын көздөрү чырактай күйөт. Чыртыйып эч ким менен сүйлөшпөйт. Көргөн-бакканы шамалдай күлүк чум кара ат. Үйүндө башка тиш чукурга бир нерсеси жок. Кемпиринин көйнөгү да жок... Кеткиси келди. Кайра көргөн

көзүнө ишенбей туруп калды. «Ой, эмне үчүн тонун чечпейт?» – деди ал бир ойлогондон. Бир ойлогондон ушинтип ойлоду. Эргеш торпок улакты (кыпкызыл чоң торпок экен) эки колдоп чирене тартып, Алим Сарыкты тап жылдырбай турду. Көзү азиз кемпирдин небереси кубанганынан «жашасын!» деп кыйкырып, тура калам деп Жалгыз-Долононун башынан жерге учуп түштү. «Такымга баспайсыңбы?!» – деди ал учуп баратып. Эргеш кичинекей коңшусунун кеңешин уккандай ичигин шарт чечип ыргытты. Улакка эки колдоп кычкачтай жабышты. Такымга басты. Алим Сарык улакты алдырып жиберди. Көзү азиз кемпирдин небереси учуп барып ордунан турганда улакчылар кыраан-каткы күлүп жатышкан эле. Ал элеңдеп эч нерсеге түшүнгөн жок. Чоң улакчылардын расмисин кылып топ аралата чаап жүргөн Эргешти көрдү. Артынан кубалаган эч ким жок эле. Эргеш жалгыз чаап жүрдү, улакчылар аттарынын жалына өбөктөшүп, ооп-жыгылып күлүп жатышты. Энеден туума Эргештин жүзүнө карап (ылдый жагына карагандан коркту), эмне болгонун түшүндү да, оң жак чыканагы (жерге чыканагы менен тийди) сынып кеткендей ооруганынанбы же башкаданбы, ыйлап жиберди.

А Эргештин артынан бир гана баягы таятасы жалынып-жалбарып: «Айланайын Эргеш! Катыныңан айланайын Эргеш! Балаңан айланайын Эргеш! Чочогуңан айланайын Эргеш! Бир ашырып кой, бир ашырып кой!» – деп кубалап жүргөнүн көргөн жок.

КАР

Булуттай чакчелекей түштүм. Бийик, бийик асманда шамал тыткан булуттай чакчелекей түштүм. Көз алдыма түрмөдө уу ичип өлөр алдында ушинтип айтып турган Сократ, кумурсканын уюгундай байыркы Афина, ачык сот, Анит, Мелет, Ликон («эл бузар, журт бузар, жаштардын бузукусу» дешип, Сократты карматышкан, каралашкан афиналык акындар), күндүзү чырак менен киши издеп жүргөн Диоген эмес, уюткудай күн тийген туңгуч жаз, каргалардын погу жыттанган Пишпек шаары, ант ичкендей арык кылычтай жүзүнүн оң жагына күн түшүп, сол жагына түн түшүп, Анит, Ликон, Мелеттерди иттен алып, итке салып, чыккан жерлерине кайра киргизип коюп карап турганыбызда, кокусунан алдыбыздан оро-пара чыга калышса: «О, жакшысызбы, Анике!» – деп, «О, Мелике! Сиз улуу акынсыз! Сиз улуу сынчысыз! Эсен болуңуз! Афинадан качан келдиңиз? Жакшы барып келдиңизби?» – деп, «О, айланайын Лике!

Садага болоюн, Лике! Өпкөмү чабайын, Лике! Сиз улуу кишисиз! Чөнтөгүңүздө элүү тыйыныңыз барбы? Мага аябай керек эле! Он тыйын? О, кагылайын он тыйын! Атыңдан айланайын он тыйын! Боло берет!» (О, кембагал Жоке! О, ак жүрөк, апенди Жоке!) дегендерин угуп, жыгылса кошо жыгылып, турса кошо туруп, күлсө кошо күлүп, Сократ женүндө, Сократтын өлүмү жөнүндө поэма жазганын, же жазам деп жүргөнүн – эсимди алган кудай эсимде жок, жадымды алган кудай жадымда жок!) кыйкырып, каткырып айтканын угуп, кайнаган элди, жайнаган көлөкөлөрдү тыңшап, ачык терезелерден Высоцкийдин карылдаганын, зирилдегенин, чымчыктардын чуркурашканын, пырпырашканын кошо угуп, кошо тыңшап, он беш, жыйырма жыл мурун, чагылгандай чартылдаган, чакчыгайдай чакылдаган жаш жигит маалында, улуу шамалга бир жата калып, бир тура калып гүүлдөгөн, шуулдаган, дуулдаган дарактай гүүлдөп, шуулдап, дуулдап жүрүп кыргызчага которгон «Маргин Идендин» саргарган кол жазмасын колтуктап, Кыргызмамбаска алып баратканын, же Кыргызмамбаска берип келатканы, о, мампайган көөмүш уйда болгон атыңдан айланайын (эсими алган кудай эсимде жок, жадымды алган кудай жадымда жок!), кээде басып бараткан, жүрүп бараткан, күлүп бараткан, көктү тиреп, жазды күткөн жылаңач жыгачтай дирилдеп, кээде шыбырабай, кыбырабай, тыбырабай чыркырашкан, пырпырашкан чымчыктары көрүнбөй жалбырактары былк, бүлк-бүлк этип тыштынч турган дарактай унчукпай, машинага жык толгон көчөлөрдүн ичинен шарт этип, жарк этип бир көрүнгөн, эрте менен сол жагына күн тийип, оң жагына түн түшкөн, кечкурун оң жагына күн тийип, сол жагына түн түшкөн Ала-Тоонун чокуларына карап коюп, кайнаган адамдар менен жайнаган көлөкөлөрдүн арасында бараткан Орфей, Гомер, Шекспир, Гораций, Кольридж, Рильке, Руми, Рамис, Жеңижок, Рембо сыңары эле сөздүн кулу, ырдын кулу, сөз жиндиси, ыр жиндиси, ыр паашасы, сөз паашасы – акын Жокем, жакын Жокем, карып Жокем, кембагал Жокем – көз алдыма келди. Анан деңизге тумчуккан Шелли сыңары өлөрүнөн үч күн мурун, кышында бир көрдүм.

Мен – редактор. Ал – корректор. Мен да штаттан тышкаркы. Ал да штаттан тышкары. Бирибиз «Кыргызстан эфирде» дейбиз. Бирибиз «Кыргызтелефильм» дейбиз... Экөөбүз дагы жолугушуп калдык. Экөөбүз бир жерде иштейбиз. Биз менен Манас, Семетей, Сейтек, Кошой, Коңурбай, Толтой, Бакай, Бокмурун, Көкөтөй, Алманбет, Сыргак, Чубак, Күлчоро, Айчүрөк, Каныкей, Гүлмиралар кошо иштешет. Баарыбыз жазабыз. Кыргызга кыйын. Күнү өкүмөткө жазабыз. Түнү катыныбызга жазабыз. Мен бир ажайып бөлмөдө отурам. Бешинчи кабатта. Баарыбыз киребиз. Биз отурган чоң бөлмөгө кире-

биз. Эң төрүндө бир эшик бар. Жабык. Дайыма жабылуу турат. Залга кирет. Чоң зал бар. Залда дайыма чогулуш болот. Угулуп турат. Оң жакта бир эшик бар. Начальник отурат. Энесинин этегин кармашкан балдардай алдында биз отурабыз. Тоо тарабы айнек. Айнектен тоо көрүнөт. Туман баскан тоо көрүнөт. Бул айнекти ушинтип жапандарча, кытайларча атап койгом. Жыйырма жыл ушерде отурам. Туман баскан тоодон башка көрбөйм. Башка көрбөсөм айтам да. Атайм да. Дагы тамбашы көрүнөт. Тамбашыда жалгыз терек өсөт. «Здравствуй, младое незнакомое племя!» – деп калам... Чоңойгонубузда эмне болобуз? Билбейм. Тамырыбызды кайда жаябыз? Билбейм. Тамбашыны талкалап, жерге кирип кетебизби? Билбейм. Тамырыбызды асманга жаябызбы? Билбейм. Бир гана ушуну билдим. Муну шамал кылды. Муну шамал экти. Жазында теректердин уруктары учушат. Теректин уругу ийненин көзүндөй кичине, кызгылтым. Сүйрү. Ар биринин парашюту бар. Чоң-Аппак. Үлпүлдөгөн назик. Шамал менен саякат кылышат. Бу бечаралардын үлбүрөп, шөлбүрөп жамгырда калгандарын айт... Мындай улуу, мындай тынч, мындай аянычтуу, мындай кубанычтуу саякатты, саякатчыларды көрбөдүм. Бир гана ушуну билдим... Тоолорду туман басып жатты. Кар жаап атат. Кар баскан тамбашыны карап, жалгыз теректи карап, төрдөгү жабык эшиктен чогулушту тыңшап, дуулдашып, шатыратып кол чапкандарын угуп, эмнегедир Генри Джеймстин «Только бы связать! Только бы связать!» деген жалынып, жалбарып, тиленип, сыйынып, эки колун жакасына алып, асманга карап айткандай сөздөрүн эстеп, бул сөздөрдө жазуучунун көз жашы, арманы, азабы бар экендигин ойлоп, асмандан покко түшсө пок болуп, чокко түшсө чок болуп, өлүп-тирилип, өлүп-тирилип жааган карга карап отуруп, шатыраган кол чабуулардын астында түзгө түшсөм, түздө туруптур. Тепкичтердин так түбүндө туруптур. Өлүмдү күткөндөй күтүп туруптур. Эки кембагалдын башы бир казанга кайнабайт. Бирге баскым келген жок. Башка чапкандай кайра тарттым. «Бир нерсени унутуп калыптырмын» – дедим. Калп айттым. Мен келгенче кетип калар деп ойлодум. Кайра келсем, жылбаптыр. Мени күтүп туруптур. Уялып кеттим. «Тышка бирге чыгалы» – деди. «Кар жаап атат» – деди. Кошо чыктык. Кар жаап атыптыр. Туман түшүп туруптур. Үйлөрдүн башы туманга тийип турат. Кирип турат. Чексиз бийик аскалар болуп турушат. Кожожаш болуп экөөбүз турабыз. Башында Сталиндикиндей тумагы бар. Жылдызы эле жок. Колунда кармаган кызыл тору бар. Түбүндө торго илешкен чөп-чардай кагазга оролгон муштумдай эти бар. Кабырга окшойт. Арык окшойт. Башы кашкайып чыгып турат. «Мартин Иден» Кыргызмамбастан (о, мампайган көөмүш уйда болгон атыңдан айланайын!) чыгып жатканын айтып, пулун алса, бир

сыйра, эки сыйра кийинерин айтып, акын киши жакшы кийинип жүрүш керек деп, «жердин көркү топурак» деп, «сокур катыныма бербейм» десе, мен «туура» деп, «бербе» деп отуруп, экөөбүз кардын алдында, Октябрь кинотеатрынын жанындагы «Чынар» кафесине кирдик...

Оозу шок жаным, «Сен мен жөнүндө роман жаз. Бул сенин гана колуңдан келет. Мен айтып берейин. Качан жолугушалы? Каерден жолугушалы?» – дей бергенинен: «Өлгөнүндөн кийин жазам, Жоке» – деп коёмунбу! «Тайдым» дейм. Болбойт. «Жаздым» дейм. Болбойт. «Кечир, байкеси» дейм... Бирөөгө жакшы айтпаган, жаман айтпаган, соорото албаган жаным. Таалайбек жаны жок айткандай, кара башым, как чокуман башкага пайдасы жок жаным, «кечир, Жоке» дейм... Болбойт. «Ушинтип айтпасаң болот эле» – дейт. «Сен ушинтип айтпасаң болот эле» – дейт. «Жакшы адамдын оозунан мындай сөз чыкпайт» – дейт. Туура, Жоке. Мен ушинтип айтпасам болот эле. Бирок дале ушинтип айтып коюп жашап жүрөм. Адам боло элекмин. «Ушул адам дейсиңби» – деп Камила деген досум айтты. «Адам эмес экенсиз» – деп Таалайбек жаныжок айтты. «Адам болуу кандай кыйын!» дегенди угуп, көздөрүмөн жаш ордуна кан акты. Бул сөз Будда пайгамбардыкы экен. Өзү пайгамбар болсо, анан ушинтип улутунса анан ушинтип муңканса, а мен бечаранын күнү эмне болот? А мендей кембагалдын түнү эмне болот деп көздөрүмөн жаш ордуна кан агат. Бир асманга чыгам. Бир жерге түшөм... «Тамаша» дейм. «Жакшы адам болбой өлөйүн» дейм... Оозу шок жаным, «Сен мен жөнүндө роман жаз. Бул сенин гана колуңдан келет. Мен айтып берейин. Качан жолугушалы? Каерден жолугушалы?» дей бергенинен: «Өлгөндөн кийин жазам, Жоке» – деп коёрмунбу! Бир ыстыкан кызыл винону шимиргенден кийин да түнөргөнүнөн жазылган жок. Чилденин ширин суусун шимирген арык уйда шимирди. Жазылган жок. Октон жаңылган турат, ооздон жаңылган турбайт. Кошомат кыла баштадым. «Менин бир сомума вино алдырып ичесиң. Өзүң эт сатып алыпсың» дедим. «Бала-чака бар, Куке» – деди. «Сокур катыным бар» – деди. «Минтип барбасам, окураңдап үйгө киргизбейт, Куке» – деди. Кар жаап жатты. (Только бы связать! Только бы связать...) Калык Акыев көчөсүндөгү, бурчтагы китепканага кирип, китептин көбүнөн көңүлүбүз ирип, кайра чыктык. Жазылган жок. Көчө бойлоп келип, төбөсүндө каргалар кужураган кара жыгачтын түбүнө турдук. Автобус күттүк. Төбөсүндө каргалар кужурашат. Түбүндө экөөбүз кожурайбыз. Мурун байкабаптырмын. Шишип турат. Оң кашыбы? Сол кашыбы? Азыр эсимде жок. Нукуп алгандай, чукуп алгандай жарасы бар экен. «Эмне болгон?» – дедим. «Сокур катыным урду» – деди. «Эмне менен?» «Бут тазалагыч (щетка) менен» –

деди. Башка сүйлөшкөнүбүз жок. Автобустун ичи тыгылыш экен. Калган-каткан тыйынымды берип кала бердим. Кантип түшкөнүн көрбөй калдым. «Соң-Көл» кафесине түшүп калды. Мен автобуста кеттим... «САПАР КАРЫДЫ. Силер калгыла. Мен кеттим. Калган жакшыбы? Кеткен жакшыбы? Ким билет...» Бул Сократтын уу ичип өлөр алдында айткан сөздөрү экен. Булуттай чакчелекей түшүргөн сөздөр ушулар эле. Мен бийик, бийик асманда шамал тыткан булуттай чакчелекей түштүм...

15-июнь, 1989-жыл.

**Сүйөркул
ТУРГУНБАЕВ**

Кыргыз Эл акыны

Поэзия

Жамалым, Электра

*Адетим – Электра,
тунугум – Электра,
улугум – Электра!
Каирде же Бейрутта
Парижде же Венада,
тумандуу Британияда –
Жүрбөйүн кайсы жайда
жадымда жалгыз өзүң.
тумардай аздектедим!
Айтылуу Нефертити
асети саа жетпеди!*

*Ааламдын адетиси
таңкы ырыс – Томириси,
сага тең жан бар болсо
байыркы ал – Жакоңдо,
бериде Брижит Бардо
арыда Мерилин Монро.*

*Римбек, Бейрутбектер
Парижбек, Лондонбектер
көрүшпөй сендей Мөөрдү
көр беле карактери,
муз беле жүрөктөрү?*

*Кыргыздын кыздары айдай
Айчүрөк, Айтургандай,
Таттыбүбү таңкы үрүлдөй*

*Кишилжан, Мырзагүлдөр
аркар көз жибек гүлдөй.*

*Канча күн жасантса да
Тең келбейт бул кыздарга
Жануария Женевада,
Клеопатра Афинада.*

*Жанбиргел Электра!
жарп жазчы сен бир азга!
Жадатты туман турмуш
жалгырлуу Британия.
Жарк этип сен чырактай
жагылчы таңдайыма.
Камалып эр Кожожаш
калгандай куу аскада
жалгызтын бул жалганда.*

*Жамалым Электра!
Айчүрөк болбосоң да
жаныма сергүү берет,
жүрөккө эргүү берет
жароокер сендей муза.
Күтсөм дейт сендей курбу
жаталдуу Европа да.
Жанылда болсочу дейт
күн жүздүү Азияң да.
Узарсын өмүрлөр да
тазарсын көңүлдөр да.
Жагылчы сен чырактай
элиңдин таңдайына.*

Талант

*Жылтылдап тереңдерден
көрүнүп, көрүнбөгөн
талант – бул уяң жылдыз
кут сындуу элге, жерге
кубулуп көктөн келген.*

*Талант – бул Теңир берген
ак албарс, ак берметтей,
атасы ат бербестен
мерт кеткен Курманбектей.*

*Талант бар бардык иште:
жыгаччы, темирчиде,
учкучта, комузчуда
сүрөтчү, килемчиде
кинодо, театрда
эңишичи, күрөшчүдө
аскердик эрдик иште
жана да эл башкарган
миң кырдуу зор милдетте.*

*Канында болсо зардеп
жетекчи эл деп күйөт,
бейпайга түшкөн журттун
бели бек бекемделет.*

*Асылдан алтоо болсо
Ала-Тоо – алты дубан
бузулбас бетон болмок
атомго түтө турган.*

*Асылдар элдин жүгүн
көтөрсө алты жактан
арбагы бабалардын
алкамак жерде жаткан.*

*Максатка жетмеги сын
ким чыкса түз умтулуп
чырмооктой чырмалышкан
чылыктан бутту сууруп.*

*иш билги бир азатат
кашкайып калк алдында
калыс сөз сүйлөп жатса
бакжайган аксакалдын
балбылдап көзү анда
Теңирден өмүр сурап
чын дилден алкап турат:*

«Атанын таласы экен
Талант деп ушуну айт!»

Бу тирлик

Бирде өчүп, бирде жанган
жан тынбай жайдаңдаган
бу тирлик арыбаган
жүрчүтүн ойлоп коюп
Бүткөн деп үч албандан –
Жер, Күндөн, Көк астандан.
Жана да жаралгандан
Теңирдин эрки менен
көп мыйзам, көп негизден,
көп тамыр, көп биликтен
бу турмуш жандууларга
түбөлүк энчиленген –
деп ойлоп жүргөн элем.

А көрсө, ушул турмуш
дүпөйүл, биз билбеген
сыры да, мандети да түркүтдөнгөн
чийими такыр даана чийилбеген
дагы көп буйтка, быткыл күбөттөрдөн
бүткөн тура көп чылгый түйүндөрдөн.

Мендирман маек

Астанынан жылдыз жааган
ааламдашуу заманынын
жана да океандан
торнадосу толкуп-ташкан
куурулган кургактагы
тээ алыскы Айдайгактын талаасынан
жандай көргөн Чалкар достон
жанар тоодой Жанчар доско
Жер-Астандын арасынан

*көк даңгыттай чаң ызгыткан баласынан
Жер жайтаган дубай салам!*

*Дүйнө-күн – табиятта эч айып жок
дурус-буруш, оң-терс деп бөлгөн болбойт –
Бардыгы түп-наркынан
жик-жиги, жуб-жубунан
Теңирдин эрки менен
кынтыксыз төп жаралган.*

*Мен дагы сүйгөнүмдү тандагандай
өзүмө төп теңирди тандап алам
сырдашам аны менен ынак достой
аянбай асиреттешем, эзилишем
бүгүнкү дүйнөлөшүү заманынан
эртеңки, бүрсүгүнкү тарабынан
адамзат кантип тирлик кыларынан
чубап чыгып дардисар дигарастар
калтыйтын тага чейин
пайгамбар, чилистендер ойлоп тапкан
илимий «измдерден», окуулардан
«Инжилден», «Тоорат» жана «Куранынан»
Менделеев, Эйнштейн, Дарвин, Павлов
Ландау, Сахаровду, Капицаны,
Ганди менен Ленинди тисалга алам.*

*Магаче болгон дүйнө дөө-шааларын
өз чындыгым чыңдаш үчүн бетке картайм,
бардык жактан шай болуп шыпшайдардай
адамзат тарыхына
ыйлаган жана ырдаган
таратып тамырымды тарам-тарам
батырып терең-терең
аңтарып бардык жагын адал-арам
отуруп орой-чарай, маңдай-тескей
ойлоп таап, бүт адамзат курап алган
аял-эркек кудайлардан
(көп дешет кудайларды... эң эле көп
бали¹ деген арабда 91 дейт)*

¹ Бали – Индонезиядагы арал.

*буйтап өтүп шол кудайлар арасынан
жалгыз гана Теңиримди тандап алам.
Миң кудайдан көрөкчө
ыйык туткан ата-бабам
Көкө Теңир бир өзүнө жаным чабам.*

Шумер сөз

**Казак кайың сааганда
Кыргыз кеткен кыйырга
Бири кеткен Ооганга
Алай, Памир, Гисарга
Бири кеткен Эренге¹
Бири кеткен Тереңге²
(Санжырадан³)**

*Эң алыскы эрада –
«измдердин» жыты дагы жок анда –
биздин доорго чейинки
үч миң кылым чаада
Евфрат – Тигр аталган
эки дайра арада –
жакынкы Чыгыш биз билген
азыркы Ирак, Иранда –
өнүп-өскөн шып элдер
шуулдаган шумерлер
өтүптүр бул жалганда.*

*Дүрбөн, дуулап өтүптүр
тоо, туз талаа, дарада⁴
персилердин текени
делет биздин заманда.
Өрөөн, чөлдө, настарда
кылыч жазуу, рун жазуу,
шынаа жазуу таштарда.*

¹ Эрен – Иран.

² Терең – Тегеран.

³ Санжыра – арабча – дарак.

⁴ Дара – фарсыча – өзөндүү капчыгай.

*Кылыч жазуу – туюк сыр
сүр көрсөткөн кастарга.*

*«Дайымды» – датым деп айтып,
«жоону» – хау деп жазган
«түштү» – түш, «үчтү» – үч деп,
«нени» – не, «азды» – аз деп
бедездеп ташка саздаган.*

*Сайрап турса безилдеп
персилердин сөздөрү
дилиңе тааныш сезилет –
фарсы тилде 400 сөз
ыргагы менен кубулат
кыргызча эле кезигет,
кыргызча эле угулат.
Байкап назар салганда
ушул чакта Иранда
жүз миңден ашуун жарандар
коңурат, кыпчак, наймандар
каңгы, кумук, башкыф бар.*

*Карачай, татар, кара папах бар,
жети жүз миң афшарлар,
25 миң кара тейит – карадагдар,
үч жүз миң шахсемен бар,
отуз жети миң кайбарлар –
720 миң кашкайлар бар.*

*Нух найгамбар үч уулу –
Хам, Сам, Яфес.
Яфесинен тарагандар
шумер – кыргыз
тукумдары ушулар.
Шул себептен перси тилде
Кыргыз сөз көп билип ал,
сен – бүгүнкү кыргыз туюк
эсиңе бек түйүп ал.*

Табият – таала бир кудурет берсе сага

*Дүйнө-күн бүткүл аалал
бу күнгө келишимди тилеп менин
Теңирге жалбаргандан
келгем деп баарыңардын багыңарга.
Көп карганын ичинде туйгунмун деп,
буудайтын деп көп арпа арасында
эрдетсип эл алдында балакай сен
күпүлдөп көп мактанба.*

*– Бүтпөгөт ызалыктан, кусалыктан
бүткөт деп кумарлыктан –
жаш ата, жаш апанын күч-демнен
экөөнүн оттой, чоктой сүйүүсүнөн
эришип тахабатка –
арбалыштып, айкалышкан
эң лаззаттуу чактарында
жафалгам бу жарыкка, –
деп айтсаң, эй балакай
куп гана жарашат саа.*

*Оң айтса тетир баскан
Кежир алп жалгыз көздүү,
же Адамноо боло көрбө
же Адамдук дөө билбес сөздү.
Чын эле табият-таала
бир кудурет берсе сага
тоо толкорор шол кубатты
мекендин аброюна жутуша бала!*

Жаратканга таарынба

*Бу табият – Теңирим
мени алгач жаратканда
тузак коюп, капкан катып
басаар-тураар жолдорумдун баарына
жол бууган деп түк таарынба –*

*сени тапкан ата-анаңа
тилдет артып наалыба.*

*Бинаа болуп жерден, суудан
улуу Күндүн алдында –
ата-энеңдин
журуп турган канында –
ал экөөнүн эзилишкен,
айкалышкан тахабаттуу чагында
түйүлдүккө уюгансың –
келдин шонтип бу жарыкка
жан кубулуп, нан буйруп
болгон шондой окуя.*

*Энтелеңдеп эми өзүң
ысык-суукка, аңга-дөңгө урунуп
жер басаарсың далайга...
дээриң болсо ар кадамың абайла.*

*Бифок билгин –
Ар быткылда, ар жайда
Ажал деген азезил бар
ырда, ыйла, тайраңда
ал митайым ар кыймылың акмалап,
жан жолдоштой жайдаңдап
турат дайым таңдайда.
Күн алдында аалат кенен
шунча кенен – телмилдеген –
учу-кыйырына жетпейсиң сен
тиң айланып кезген менен.
шуну билгин, адам-пендет –
шарты ушундай бул жалгандын
качалбайсың эч бир жакка
тиң бир айла кылган менен.
Аян берип белгисиз бир
жолдор менен билинбеген
бир нерселер саа сездирип
бардык-бардык терчетдерден
өлчөп-ченеп чама-чаркың
коркутат бут ажал менен.*

Проза

Бул аңгеме 1983-жылы «Ала-Тоо» журналына жарыяланып жаткан жеринен журналдын редколлегиясы тарабынан токтотулган. Ошондо мага ак ниет пикир айтышкан калемдеш агаларым Шатман Садыбакасов менен Жалил Садыковго терең ыраазылыгымды билдирем. Алар мени цензуранын катаал капканынан аман алып калышкан. Аңгеме оңдолуп, түзөлүп, кыскартып, «Көк жээк» жыйнагыма кирген. Азыркы басылышы биринчи вариантында берилди.

**Жылкычы
ЖАПИЕВ**

ТУУЛГАН ҮЙ

(Аңгеме)

Ал жыйырма жылдан бери үйүнө барамын деп коюп чыгыналбай жүрөт. Эки-үч курдай жолдош-жоролоруна айтып койгону бар мактанып. Анда да бир каскак жолун тороп, баралбай калган. Эми жолдоштору тургай катын-балдары да ишенбей калды. Кийинки кезде: «Барып бир көрүп келбесем» – деп айта берчү болду. Атайын бир күндү болжоп, даярданып алып, кайра эле айнып калат. Бир курдай жол азыгын камдап, катын-балдары менен коштошуп, вокзалга чейин барып, поюзду күтпөстөн кайра үйүнө баса берген. Катын-балдары аң-таң калышкан ошондо.

– Айнып калдым, – деген Алексей камырабай, жүктөрүн кайра ордуна коюп жатып, – кийинчерээк бараармын. Ойлоп көрсөм кийинчерээк барганым эле оң экен.

– Көңүлүң, – деп койгон аялы бөлөк сөз айтпай.

– Азырынча кат жазып койсом жетет. Аман-эсендигибизди билишип турсак болду да. Кемпир-чал азыр тың эле болуу керек, – деди Алексей өзүн жооткото.

– Кийин, өлгөндө биротоло барайын дедиңби? – Аялы эринин сөзүн жактырган жок.

– Антпегин, – деди Алексей, – азыр экөө тең тың эле. Бирдеме болушса кабар беришмек эмгиче, кудай сактасын. Буякта менин колумдун бошобосун деле билишет. Бизге таарынышпас.

– Эне-ата сеники, өзүң билесиң да барар-коёруңду. Асти, сени жибербей жаткансып менден көрүшпөсө болду. Маа десең топурагыңы түйүп, почта менен салып жибер.

– Кой, каары, антпе, – деп Алексей чочуп кетти. – Ушинтип да тамаша кыласыңбы? Бирөө укса чын көрөт.

– Чын болбогондо калпы? – деди аялы бурулуп, күйөөсүнүн жүзүнө тике карап. – Өз көздөй эне-атаңы жыйырма жылдан бери көрө элексиң. Өзүң элүүгө чыктың. Буга чейин бу болду, эми карыганда көңүл үчүн деле бир барып келсең боло. Менден көрүп атышкандыр, албарстысы коё бербей атат деп. Баласы сени жамандашмак беле, сөзгө мен калам да...

– Кой, кой, – деди Алексей тыйып. – Барам, барып келем.

– А сен айта бересиң. Барам дегениңе мен билгени жыйырма жыл болду.

– Өзүң көрүбатпайсыңбы, тияк-буякка жүгүрүп жүрүп күн өтүп атканын.. – Алексей актана сүйлөдү.

– Койчу, ушу сени... – Аялы кол шилтеди. – Же өз эне-атаң болбосо керек. Жөн, мындайраак тууганың болсо, жашырбай эле айтпайсыңбы, жашырбай...

– Өлүп кетейин, – деп карганып жиберди Алексей мындай сөздү укканда, – өз энем, атам. Өзүмкү.

– Билбейм анда, – дейт аялы, – айтор, акылым жетпейт. Чоочун немедей мамиле кыласың. Мен билгени болгону үч курдай кат жаздың. Анда да акча сурап, айлаң кеткенде жазгансың. Эми...

– Эне-атам да. Анын эмнеси бар экен? Кайрып берем акчаларын сурашса, – деди Алексей актана. Аялынын сөздөрүн боюна жуутпады.

– Кана бергениң? – Аялы ого бетер эринин кыжырына тиет. – Андан бери он эки жыл өттү. Эмгиче берет элең го бирдемени ойлосоң.

– Берем. Жүз жыл өтсө да берем. Азырынча аларга акчанын деле кереги жок. Керектегенде таап берем.

– Өзүң билип бербесең сурашкандан уялып атышкандыр.

– Эмнеге уялмач эле... Кызык, баласынан да уялышабы? Ушу сен кызыксың, бирдемелерди эле болжоп сого бөрмейиң бар. Мен карыз деп сурасам, алар карыз-парызы жок эле алгын дешкен. Же баласынан аяшмач беле...

– Болуптур, сеники туура, – деп айтып, аялы кутулмач болот. Күйөөсүнө бул да жакпайт. Ал кайра кынтых чыгарат.

– Антип анткорлонбой эле кой. Мени эмне, келесоо деп турасыңбы? Өзүң баштап аласың, анан мындагы элди келесоо көрүп...

– Маа десең азыр алпарып бер, – дейт анда аялы ого бетер күчөп. – Жөнө, азыр жөнө токтобой, мен карап турайын. Же почто менен салып ий...

Алексей чычалап атып өлүп калат.

– Барганда өзүм ала барам, – дейт акыры. – Ага чейин салып жибергенде эмне, аякта деле акча бекер жата берет. Кудай аман койсо келерки жайда барып келем. Ал жагынан сенин ишиң болбосун!

Бул сөз көп учурда ушинтип аяктайт. Алексей менен аялы экөө таарынышып, көпкө сүйлөшпөй калышат. Күйөөсү тамак ичпей тултуят. Дале болсо сөздү аялы баштайт чыдабай.

– Акчаң менен жерге киргирди кайдан айта койдум эле, өрттөнүп кеткирди. Эми болду, тамагыңы ич, байболгур. Барганда ала барарсың акчаны, бербесең бербей деле коёрсуң. Картаң кемпир-чалга акчанын кереги деле жоктур, – дейт аялы акырын сүйлөп.

Күйөөсү катуу айтып койгонуна ыңгайсызданып, бирок анысын билдирбеске мурдагысындай тултуюп үндөбөй отура берет.

– Ич тамагыңы эми, анын эмнесин жаман көргүдөй. Карыганыңы билбейсиң. Уулуң катын алып, кызың эрге кеткиче тултуюп коркутканыңы койбодуң. Мени жутуп тынасың го акыры. – Аялы күрс-күрс жөтөлөт.

Алексей үндөбөстөн алдындагы тамакты жей баштайт. Аялы да тып басылат.

Мындайда үйдө балдары болсо жакшы. Анда чатак ырбап кетпейт. Какшыктары тамаша маанайда айтылат да, аягы күлкү менен бүтүп калат.

Алексей үч бир тууганбыз деп жүрөт. Экөө чоңоюп, эр жетип калганда автокырсыктан пендечилик болуптур. Өзү болсо мынтип алыста, Кыргызстанда жүрөт тагдырдын салган күнүн аркалап. Эне-атасы гана ордуларында калыптыр астанасын ээн таштай албай. Москва аймагынын бир кыштагында дейт. Атасы сексенге барып калыптыр, энеси деле абышкасына тең чамалаш болуу керек Алексейдин айтымында.

Алексей көбүнчө ичип алганда абышка-кемпирди айта берип жадатып жиберет.

– Кудай жол берсе жайда же күздө барамын, – дейт кыштын күнү. – Күздө эле барганым оң го, бышыкчылык маалы. Уулумду ала барсамбы? Кыздар жолдо кыйналып калышат го...

– Кудай жол берсе кышта барамын, – дейт жайдын күнү. – Түн узун, уктап отуруп жетип барам. Уулумду кошо ала барам. Көрсүн. Же кызым менен кийин барсабы...

Ошентип, Алексей кышта да барган жок, жайда да барбады. Бул сөзүн тоту куштай болуп жыйырма жылдын бери тынымсыз айтып келатат. Аялынын кой дегенине да болбойт. Кайра атырылып бир тиет.

Алексейдин кызуу экенин көргөн кошуналары да андайда тама-шалап калышат:

– Алексей, азыр күн ысык, тиякка эмки кышта барбасаң азыр кыйналасың. Жол узак, Казакстандын талаасын билесиң, буер мынчалык ысып атат, ал жактан шишкебек болуп каласың. Кышында жөнөгөнүң оң. Түн узун, уктап отуруп жетип барасың поюз менен, – дешет.

Алексей кээде тигилердин сөзүн эп көрүп, сырын айтып берет. Кеңеш бергендерине кайра-кайра ыракматын айтып тажатып жиберет. Эгерде өтө мас эмес, соорок болсо кошуналарынын шылдыңдап тургандарын сезип коёт.

– Эрмегиңер эми мен болуп калган экенмин да. Же мени макоо деп ойлоп атасыңарбы? Алексей силерге оңой менен алдатпайт. Алексей силер ойлогондой келесоо эмес, – деп таарынып калат.

– Койсоңчу, Алёша, – дейт семиз кошунасы чылымын дембе-дем соро берип, – чын айтыбатам. Сени качан шылдыңдачу элем. Жөн эле бирдемелерди ойлой берет экенсиң. Экөөбүздүн эмне, ортобузда талашыбыз бар беле, айтсаң?

– Жок, – дейт Алексей чынын айтып. – Эмне доом болмок эле...

– Ошону атыбатпаймынбы сага жек көрүнүп.

– Сага таарынбайм, – деп Алексей чылымын түтөтөт. – Эмнеге жек көрмөк элем? Окус катуу айтып койсом кечиргин. Кээде ушинтип кишинин көңүлүнө карабай сүйлөп коём. Сенин айткандарың, негизинен, чын дечи. Эми кышта барбасам азыр кайдан... Ага чейин аяк-башымды жыйып алып жолго чыкпасам, убакыт өтүп атат...

– Ии, мен деле ошону айтпадымбы... Өзүңдүн кучунашың кармап турса керек, бирөөгө тийише албай. Же башың жакшы жазылбай калганбы, айтор...

Бул сөздү укканда Алексей мыйыгынан күлүп коёт.

– Ошондой болубатат, – дейт чыкыйын кашылап. – Катынымдын берген акчасы тамакка жетеби, тамекиге жетеби, баш жазганга жетеби, же чач алдырганга жетеби...

– Мунуң жаман экен, – дейт семиз кошунасы лөкүлдөп күлүп. – Баарыбыздыкы эле ушул, Лёш. Кытып-сытып калуу керек да айлык алганда...

– Кантип катасың? – дейт Алёша алаканын жайып. – Алаар акчаң эсептелүү. Тыйынынан бери эсепте. Мурда үч сом катыш калсаң, бир бөтөлкөлүк болуп калучу, эми аның эчтемеге жетпейт. Көбүрөөк кытсаң билинип калат. Айлыкты алганда эле бирдемеге оолаштыралбай эсим оойт, балээ болду... – Алексей бул сөзүн кабагын чытып, нааразы болубатып айтты.

– Элдин баары эле ошо, жеке сен бекен. Андан-мындан кытып-сытып албаса оокат болобу. – Кошуна санын чаап каткырып алды. – Ал жагынан акылман болуп бүткөм. Бирок кээде акылмандыгың деле айла таппай калат экен, хи-хи-хи... Алыш-бериш көп, бул жагынан бизди, кыргыздарды жакшы билесиң да. Катышпасаң, бербесең, алпарбасаң тууганчылыктан чыгып каласың. Сени киши катары көрбөйт. Өлүм-житим, той-аш... – Кошуна колун шилтеп койду.

– Мен акча каткан жактан академик болуп калгам. Академигиң менчелик амалын таппайт, – деп Алексей чын сырын жашырган жок.

Ошондон кийин Алексейди кошуналары Академик деп коюшчу. Анысы бара-бара башкаларга угулуп, анан иштеген жерине жетти. Атынан айтпай, Академик деп чакырышчу болду. Алексей аты өчүп калды. Аялы адеп укканда чычалап жүрдү. Кийин ал деле эрөөн албай калды, өзү эрин Академик дебегени менен башкалар бышыкулак кылып салды.

Ошо Академик отпускесин атайын кышында алып, кемпир-чалына барыштын камын көрө баштады. Адегенде жолуккан тааныштарына жарыялап чыкты. Кошуналарын жадатып жиберди көргөн жерден айта берип. Кээ бирөөлөр Академиктен качып, айланып өтүшчү болду. Академик ага деле болбойт көрүп, билип, түшүнүп турса деле.

– Сага айтпаганда, сага кеңешпегенде кимге айтып, кимге кеңешем, – дей берет жолуккан кишиси болсо эле. – Ушинтип, баягы айтып жүргөн жакка бармай болдум. Кемпир-чал өлөрүндө бир сүйүнүп калсын, бечаралар. Барып келейин дебатам...

– Туура, барып кел. Туура кылыпсың. Барып, көрүп койгонуң эле канча дем берет дейсиң карыган адамдарга, – дешет санаалаштары.

– Алыс жолго чыгыбатыпсың, жуубайсыңбы, – дешип кээ бирөөлөр түз эле качырып кирет.

– Ырас болуптур, ошент, – дейт айрымдар Академиктен кутулуунун айласын издешип. Анан шашып бараткан түр көрсөтүшүп, жөнөп калышат андан-мындан бир тийип калптан эле. Академик алардын кутула жадап баратканын деле сезет, бирок эч нерсе дебейт, билмексен болуп коёт.

– Люб, – дейт Академик түндүн бир убагында аялын кызуу уйку-сунан ойготуп, – тияктан сага эмне ала келейин?

– Эчтеме, – дейт аялы уйкусурап.

– Кантип эчтеме! – деп Академик чочуп кетет. – Эртең кагазга тизмелеп бер унута электе.

– Макул, – дейт аялы уйку-соонун ортосунда. – Эртең.

– Ич кийимдериңин да размерлерин унутпай жазып койсоң.

– Болуптур, – дейт аялы оозун араң кыбыратып.

– Люба, Люб, – деп Академик аялын чыканагы менен түрткүлөйт, – эсиндеби, баягы жылы сага ич кийим апкелгеним, чөгүп кетпедиң беле...

– Ии, – дейт аялы араң.

– Ошо канчанчы размер эле?

Аялы уктап кетет көшүлүп.

– Люб, Люба, – дейт Академик дагы чыканагы менен түртүп, – ошонун размери канча эле?

– Ии, ооба, – дейт аялы эчтеме түшүнбөй.

– Люба, Люб, – дейт Академик чыканагы менен кайра түртүп, – ойгондуңбу? Ойгончу, бир ооз эле сөз.

– И, айта бер, – дейт аялы көзүн зорго ачып.

– Баягы жылы сен чөгүп кеткен ич кийимди айтыбатам. Ошо канчанчы размер эле?

– Алтымышынчы.

Академик солкулдап күлүп калат. Анан күлкүсүнүн арты жөтөлгө айланат.

– Люба, – дейт күйөөсү аялы жөтөлүп токтогондо.

– И-и.

– Ашып кетсе бир жума турам. Болбосо, эки-үч күндөн кийин эле кайра тартам. Картаң немелерди жүдөтүп эмне кылам.

– Кой, антпе, – дейт аялы, – шашканда эмне, бүтпөй аткан жумушуң бар беле.

– Жок, келе берем, – дейт Академик.

– Мынча барып алып... жыйырма жылдан бери бир барсаң, анан жоо тийгендей кайра эле тартсаң...

– Жүрө берем, – дейт Академик чечкиндүү.

– Уктайлычы, – дейт анда аялы кыжырданып, – адегенде барып көрүп, анан айтпайсыңбы... Сенин бараарыңды кудай билет. Барганыңан айныганың бат.

– Барам, – деди Академик ишеничтүү, – барам дегенден кийин жакең барып коёт. Поюзга отурат да кылдырттап кете берет, анын эмнеси бар экен? Бир беттеп алгандан кийин көгөрүп коёрумду билесиң го...

– Уктачы байболгур жобурабай, – дейт аялы бир маалда.

– Сага аяктан бирдеме ала келейин дебатам, албасаң андан ары кой. Мен үчүн киймек белең, маа десең жылаңач басып жүр. Жон теринди кий андай болсо. Кайра маа жакшы, көтөргөн жүгүм жок салт барып, салт келе берем ышкырып коюп. Кулак-мурдум тынып, кудай буюрса сенин жемеңен беш күн болсо да...

Аялы анын сөзүнүн аягын укпастан жамынган жуурканын көтөрүп, кыздарынын үстүнө, бөлөк бөлмөгө кирип кетет.

Академик дагы бирдемелерди айтып, оюнун аягына чыккан соң анан барып унчукпай калат. «Сөзгө түшүнбөгөн бир албарсты болуп баратат, – дейт оюнда. – Андай десең да, мындай десең да кемиреңдейт да турат. Элдин мындай катындары эринин сөзүн эки кылбайт экен. Кайдан чыккан жез кемпир экенине акылым түк жетпей койду. Ата көрү-ү, Валя мыкты кыз эле, ошого үйлөнүп албай эки көзүм кашайбаганда. Кайдан мени кара теке сүзгөнүн билбейм. Ушинтип өзүңө душман чыгып аткан соң күйбөгөн жериң күл болот экен да...»

Дагы толгон токой ардеме-бирдемелерди ойлой берип, анан жедеп чарчаганда уктап кетет. Эртеси кузгун саардан ойгонот. Ойгонгондо эле ашканага кирип, адегенде бир калай күрүшкө муздак суу ичет өхүлөп. Анан тамекисин тартат. Ошо бойдон уктабайт, ары-бери басып жүрө берет өзүнчө күбүрөп. Аялы менен таарыныша түшкөнүн деле унутуп коёт. Атүгүл аялынын түндөгү айткандарын эп көрүп калат. «Шашып буюкка келгенимде жасаар ишим кайсы? Жыйырма жылдан бери бир басып барбасам, анан бир барып алып, эки түнөп кайра качсам, чынында эле кудайга сыярлык иш эмес го. Бержагы он күн жүрүп келбейминби. Чал-кемпир деле коё бере койбос кетем дегеним менен. Балким, барып үй-бүлөңү көчүрүп келгин деп кыйнашаар. Анте турган болушса, түшүндүрүп айтам да. Шартты алар деле билер. Айтор, эмне дешсе да шылтоо көп го. Шылтоого да болбой баратышса, кесе айтып салам «келе албаймын» деп. Карыдык-арыдык дешсе көчүрүп ала кетейин дейм. Макул болушса, үйдү сатабыз да баса беребиз. Мен өз катын-баламан, жылуу ордуман козголмок белем кыштакка. Эл шаарга жеталбай жүрсө, мен жинди болупмунбу кайра артка, кыштакка көчүп. Шаардык болуп калбадымбы...»

Аялы туруп келгенде Алексей атайын жанына барып:

– Люба, ойлоп көрсөм сенин айткандарың туура экен. Он-он беш күн жүрбөсөм болбойт го. Өзүң айткандай жыйырма жылда бир ба-

рып атсам кудайга деле жакпайт го. Канча күн жүрсөм деп ойлойсуң мени? – деди акыл сурап.

– Ай, кудай ай, – дейт аялы, – баягыңы дагы баштадыңбы? Эми ишемби, жекшемби эки күн мээми чагып бүтүрөт экенсиң да...

– Мынттип акыл салсам да болбойсуң. Анда эмне, тез эле кайта берейинби?

– Алёша, кудай жалгагыр, деги батамды берейин, – дейт аялы жалынып, – тажатып жибердиң го, кишини аяганды билесиңби, бу фашисттер мынча кыйнабаса керек, койчу, кагылып кетейин, токтотчу. Акыңды берейин, Алёша, барчы алтыным, сыртка чыгып келчи, байболгур. Ме, мобу акча жетеби? Жетпесе, ме, дагы ал. Барчы, вино ичип алчы, менин жанымды тынч койчу. Ошентчи, берекем...

Аялы айласы куруганда ушинтти. Түндө түшүндө да күйөөсү сүйлөп атыптыр. Ойгонгондо жеңилдей түшкөн түшү экенине кубанып. Турары менен карга пок чокуй электе кайра баштабадыбы өзү таң аткыча эс алган күйөөсү.

Академик эки-үч кагаз акчаны алып, жаш балача кудуңдап тышка чыгып кетти. Ошо бойдон күүгүмдө катуу кызуу келди. Тантырмунтур бирдемени айткан болду, бирок аялы териштирип сураган жок. Күйөөсү бир топ аялдардын аттарын атап жатты кайра-кайра. Бир кезде:

– Мен тиякка тигиним менен бармай болдум. Ал мага тиём деди. Ошону ала кетем. Сен калдың бурде. Люба, мен сени жакшы көрчүмүн, кийин антпей баратам, билбейм...

– Ошону ээрчитип алып, орду-түбүң менен жоголуп кетсең кана? Анда мени кудай жалгабайбы. Сенден кутулган күндү майрамдайт элем...

– Люб, – дейт күйөөсү эски темир керебетке кулап, – сен... сен ошентип бойдок калмай болдуң. Бойдоктун иши бойдок да шайтан алгырдыкы. Тигинимен бошой калганда сага деле келип турам. Сен күйөөгө тийбей эле кой... шайтан алгырың... – Эки курдай ыктытып алды.

– Тантыба! – дейт аялы кыйкырып, жууп жаткан кирлери менен шалп эттире берип алат. – Жогол, көзүмө көрүнбөй! Чык үйдөн!

– Чыкпайм! – дейт күйөөсү күңкүлдөп. – Үйдү бөлүшүп алабыз. Мен келесоо эмесмин... – Кайра ыктытып алды.

– Азыр өлтүрүп салам! – дейт аялы калчылдап. – Соо болсоң да, мас болсоң да азабың тартып өлмөй болдум! Балта менен башыңды жара чабамын да, өлтүрүп салдым деп түрмөгө өзүм барам...

Муну укканда Академик ордунан атып тура калды. Аялы балта шилтеп аткандай туюлду ага.

– Койдум, кокуй, койдум, – деди арсаңдап. – Сени ала барайын. И-и, ичиң күйдүбү? Эй, мунун кызганчаактыгын... Көрдүңбү, жөн

жүрбөсөң таштаймын да басып кете беремин... Мага эмне, эркек деп коёт мени... Анан кыйын болсоң эрге тийип ал. Сени таштабай жүргөнүмө кудай де. Бактың тоодон кем эмес экен, байкушум, мага туш келип...

– Жетишет! Болду!– дейт аялы тигинин сөздөрүн чала-була угуп. – Мен сени таштабай жүргөнүмө тобо де! Талаада калган катын жок буерде!

– Талаада калбасаң тоого чыгып кет,– дейт Академик ажыкыстанып. – Сени бирөө кармап отуруппу...

– Өлтүрүп, жеп тынмай болдуң го акыры!– деп аялы буркан-шаркан түшүп, жууп жаткан кирип таштап салып сыртка чыгып кетет. – Үйдө болсо эле кажып, жеп турат!– Кетип баратып да күңкүлдөй берет.

– Ой, ой, каякка?!– деп Академик артынан жүгүрүп чыгып ку-чактай калды. – Мен жөн эле тамашалап, Люб...

– Милисага барам. Алып кеткиле дейм муну! Тойдум сендей эрге!

– Люб, кой эми. Тамашалап атпаймынбы. Сени аябай сүйөм. Ушу сени, чырагым, кантип таштамак элем... Чычаласын дебатпаймбы. Жүрү эми, Люб, үйгө. Кошуналарга шылдың болбойлу. Люб, койдум, экинчи антсем энемди алайын,– дейт Академик ыргалып.

Аялы үндөбөстөн токтоп калат. Күйөөсү алды-артына чыгып жалына берет. Акыры экөө үйгө ээрчишип кирип кетишет. Аялы мелтейип, унчукпастан кирип жууй берет. Академик темир керебетке барып кулайт да, уйкуга кирет.

Аялы үй жумуштарынан тынбай, суй жыгылат. Кечинде эри ойгонот мышыкча керилип-чоюлуп.

– Түү,– дейт терезени карап,– небак түн түшүп калган го. Катуу уктаган экенмин. Люб, жегенге бирдемең барбы? Кардым сурнай тартып калыптыр. – Анан ыргалып туруп, кеңгиреген башын укалайт.

Аялы жооп бербей укмаксанга салат.

– А, Люб, сен буякта белең?– дейт күйөөсү ашканага башбагып. – Люб, курсак ачты го...

– Барчы ары,– дейт аялы жактырбай. – Тигиниме барам, тигинимдин балакетин ал дебатпадың беле эмеле? Эми кардың ачканда мен керек болуп калдымбы? Оолак тур. – Аялы тиртиң-тиртиң этти.

– Масчылык да, Люб. Үйгө кантип келгенимди билбейм. Кудай урсун, Люб. Сени чычалатайын дегенмин го.

– Эне-атама тигинимди ээрчитип алып кетемин дебатпадың беле?.. Эмне турасың маа жалдырап. Барбайсыңбы ошонуңа, ошого барып, кардыңды тойгуз. Буерде саа бирөө суутуп койгон жок.

– Жаркыным,– дейт эри жагынып,– ошолордун баары сенин чыпалагыңан айланып кетсин. Сенин тырмагыңа теңебейм. Келчи, берекем, бир өөп коёюн...

Аялы көкүрөккө түртүп токтотот күйөөсүн.

– Анткорлонбо, тигиниңди барып өп.

– Койчу, эми, берекем. – Күйөөсү келинчегин белден кучактап, чачынан шуу жыттап, желкесинен өөп-өөп алат.

– Ий, сасып эле вино жыттанасың, – дейт аялы ушунда бир аз жоошуй. – Чактап да ичпейсиң...

– Таштайм. Жакпай жүрөт. Боорум өтүшүп кетелекте ичкилик-ти таштап салбасам болбой баратат. Тиякка, кемпир-чалга барып келгенден кийин биротоло кол үзөм го. Сен да жактырбагандай болуп жүрөсүң. Кээде чыр чыкчу болду. Эми азга чыдай тур, өзүм эле таштайм. Муну го таштаарын таштап салам, – деп кекиртегин чертип койду, – тамекини кантээримди билбей жүрөм. Мындан кутулуш балээ го...

– Аны деле таштап сал, көзүңдү жумуп туруп. Таштап эле коюшпадыбы. – Аялы алданемедей жоошуп калат.

– Антсем деле болот. Муну да тияктан келгенден кийин көрөм го...

– Айтор, убадаң көп болуп кетти, барып да келерсиң... бир жок шылтоо табылар ошондо.

Эрди-катын бат эле табышып калышат таарынычтары унутулуп. Экөөнүн турмушу кайра өз нугуна түшөт. Күйөөсү баягы баш-аягы жок бүтпөс сапарынан баштайт, аялы тигинин сөзүнөн жадап, үйдөн чыгып кетет. Күйөөсү ээрчип алып айта берет. Аялы тажаганда Академиктин колуна бир аз акча карматып кутулат. Ал күнү эри адатынча үйүнө кеч кайтат. Анан алиги сөзүнө кирет бир сулуу келинди сүйүп калганын айтып. Ошентип атып уктап калат. Ойгонгондо деген-эткендеринин бардыгын масчылыкка оодарып салат. Мындай окуялар көбүнесе базар, дем алыш күндөрү болот. Деген менен Академиктин ичинде кири жок неме. Аялы түгүл башкалардан сыр жашыра албайт. Улуу-кичүүлөргө айта берет болгонун болгондой.

Анын сүйүшүп жүргөн тамыры деле жок. Өмүрүнүн ушул элүүгө чыккыча тамыр күтүп көргөн эмес. Ылайыгы келип калса ойнош күтөйүн деп ниет кылган, бирок артынан түшкөн эмес. Мас болгондо тамыр күткүсү келчү, анысы деле сөөлөт үчүн эмес, аялынын жемесинен кутулуунун айласынан ошентчү. Ушу кезге чейин ала жипти аттай элек. Бирок кийинки кездерде бөлөк аялдар көзүнө алданемедей жакшы көрүнүп, айрымдарына лапсиси агылып кетчү болду. Академик мунусун жан кишиге билдирбей жүрдү. Ошолордун бири менен байланыш түзгүсү келет. Анан кайра өзүнүн кебетесинен уялат. Андан калса тамыр күтүшкө чактым деле жок дейт өзүнчө. Кээ бир эркектерден: «Тамырыма аны алып бердим, муну сатып бердим» дегендерин угуп калуучу арак ичип аткандарында. Анан анча акчаны кайдан табамын дейт чочулап. Анүстүнө Любанын да

жини жаман өзү ушундай болуп туруп. Окус бирдеменин шегин алды дегиче бүттү – күлүңдү көккө сапырып жиберет. Тентиретип көчөгө кууп салат. Акебай-жакебайыңы укпайт. Андан көрө көчүктү кысып жөн жүргөнүмөн өтөөрү жок дейт оюнда.

Ошентип, күн өтө берди. Академик карыган кемпир-чалга бармай болду акыры. Поюзга белет сатып алды. Аны-муну, белек-бечкек, жолго тамак-ашынан бери камдады. Аялы узун тизме жазып берди эмне сатып алыш керек экендигин көрсөткөн. Кетээрине эки-үч күн калганда кошуналары сырттан көрүнбөй калышты, көчөгө чыгышса Академикти аңдып калышты. Академик бардыгын тажатып жиберди. Аялы бечара аялдыгынан чыдады. Бар кордугунан да акчасын ката турган жай таппай айласы куруду. Акыры шымынын ичине чөнтөк салдырып, жаны тынды.

Академик бир күнү үйүнөн чыкты түшкө жуук артынып-көтөрүнүп. Аялы, уулу, кызы узатып баратышты вокзалга. Кошуналары терезеден карап турушту. Сыртка эч кимиси чыккан жок.

– Силер бара бергиле, өзүм кете берем, – деди Академик үйдү айлана бергенде катын-балдарына.

– Поюзга салып коёлу, – деди аялы, – биз үйгө жетелекте артыбыздан жете келбегендей бол. Ким билет, биз мындай болор менен поюздан секирип кетесиңби... – Аялы тамашалады.

– Атам антпейт, – деди кызы күлүмсүрөп.

– Антишим деле мүмкүн. – Атасы ишенимдүү үн менен айтты.

Аялы күйөөсүнүн бул сөздү жөндөн-жөн айтпаганына түшүнүп, шаштысы кетип калды.

– Антпейт этпейт. Атаң эмне ошондой жеңил ойлуу бекен? – деди кызына көзүн кысып.

– Атам андай эмес, – деди кызы дагы күлүмсүрөп.

– Сенин атаң деген бир көгөрүп алса, артына чыкмайын койбойт, – деп аялы дагы көтөрө чалып салды.

– Бир жолу вокзалдан кайра келбедим беле, – деди күйөөсү өөндөгүнү эстеп.

Бул сөздү укканда аялы чочуп кетти дагы балээ болуп, үйгө кайрылып кетет экен деп.

– Качан байболгур? – деди унутумуш болуп. – Качанкыны айтыбатасың?

– Баягычы, – деди күйөөсү, – былтыр бекен? Поюзду күтпөй, беледимди кайра өткөрүп салып баса бербедим беле...

– А-а, – деди аялы эми эстемеш болуп, – ой, кокуй ой, илгеркини айтыбаткан турбайсыңбы. Капырай, ошондон бери унуталексиңби? Унутпаганыңды карачы ой! Түү, балакет экенсиң го чычкандайыңан беркини эсиңе түйүп жүргөн. – Аялы дагы көтөрө чалып сүйлөдү жолдон айнып кетпесин деп.

Академик күлмүндөп өзүнө ыраазы.

– Ошондо эмне... ооруп калып кайра келдиң беле?– деди аялы билмексен болуп.

Академик башын ийкеди үнсүз.

– Билем, ооруп келгенсиң ошондо. Ырас кылыпсың кайра үйгө жүрө берип. Окус жолдон кырсык болсо...Эми жакшы болду, түн узун. Өзүң айткандай уктап отуруп жетип барасың поюзда термелип. Ой, уйкуң бир кансын...

– Ой, уйкумду бир кандырайын!– деди Академик да коштоп.

– Ошент, жаңы жумушка которулганы жети жылдан бери уйкуң жакшы каналек. Томпоюп жатып алып уктай бергин,– деди аялы алдыртан жылдырып.

– Какшыктаба,– деди күйөөсү шекшип.

– Какшыгы жок чынеле айтыбатам,– деди аялы каадалуу үн менен.

– Ата, чын эле да, дайым эрте турасың. Апам туурасын айтыбатат,– деп кошулду кызы апасынын бул шылдыңына.

– Энең жөн сүйлөбөй калды. Мени сынап атпайбы, коркпой эле кой, кайра артка кайрылбайм. Бу жолу барып келем, сагындым...

– Анткен-эткен жокмун, – деди аялы актанып. – Лёш, ушу сен кызыксың. Бирдемелерди ойлой бересиң. Сени кантип сынайын, сен сындан небак өткөн кишисиң да... Эми карыганда сынашмак белек...

Перрондо эл кыжы-кужу.

– Лёш,– деди аялы эркелеп,– эми чактап ич кирпичиң көрүнбөй калгыча оонабай. Эне-атаңдын оюна жаман кетет антсең.

– Сенсиз деле чактап ичейин дебатам,– деди күйөөсү корс этип. – Дегеле акылман болуп кетет... Сократтай...

– Ошондо деле...– Аялы сөзүнүн артын жутуп койду.

Жүргүнчүлөр вагондорго түшө баштады. Академик жүгүн жайгаштырып коюп, кайра сыртка чыкты..

– Канча күн жүрөйүн тиякта?– деди аялына.

– Ончакты күн жүрөсүң го дейм...Өзүң бил...

– Ончакты күн жүрөйүн,– деди күйөөсү.– Болот ошо.– Анан аялына кайрылды. – Эми мен келгиче оокатыңарды тыңыраак кыла бергиле. Жумушуңа барып-келатканыңда чоң жолдон абайлап өтсөң, макулбу?

Аялы башын ийкеди.

– Силер да сак болгула. Оозуңарды ачпай, тыңыраак болсоңор,– деди кызы менен уулуна.

– Сак болобуз,– деп кызы берки уулу үчүн да жооп берди.

Тепловоз чаңырып-чаңырып алды. Поезд жыла баштады. Академик балдарынын, аялынын бетинен өөп, вагонго секирип чыкты.

– Бизден салам айт!– деп аялы кыйкырып калды.

– Бизден салам айт!– деп балдары да кыйкырды.

Поезд бир кезде куйругун үзүп, шакылдаган боюнча алыстыкка житип кетти.

Купеде төртөө. Бири Академик чамалаш, экөө жашыраак көрүнөт.

– Эмесе, таанышып алалы, – деди күлтүйгөн семиз киши ордунан ыкшалып, чемоданынан бир шише арак сууруп чыкты. – Муну бөлүп ичип, насиптеш бололу. – Анан күшүлдөп-бышылдап атып шишенин оозун ачты. – Кана, ыстаканыңар болсо алып чыккыла, менде бирөө эле, өзүмө.

Академик сегиз кырдуу стаканын сунду. Бардыгыныкы ошондой сегиз кыр экен. Семиз аракты өзү бөлүштүрүп куйду.

– Кана эмесе, туугандар, менин ысмым Касым, – деди ыстаканын колуна алып.

– Алексей, – деди Академик.

Берки экөө да ысымдарын аташты. Анан таанышкандары үчүн алып жиберешти.

Заматта төрт бөтөлкө бошоду. Анан ар кимиси ар нерсени айта баштады. Шилекей алышкан дос болушту. Атүгүл конокко чакырып жиберешти даректерин жазып алышып. Жаш кездерин эскеришти. Академик да далайды айтты кээде ышкыртып коюп. Ышкырткан сайын: «Булар жанымда турушту беле. Өздөрү деле өрдөктөрүн учуртуп атышкандыр. Кээде ушинтип койсо боло берет. Ким көрүп атыптыр», – дейт өзүнчө.

Поезд үчүнчү шашкеде Свердловскиге жетти.

– Урматтуу жүргүнчүлөр! Поезд Свердловскиде он беш мүнөт токтойт, – деди кондуктор репродуктордон жарыя айтып.

– Бул шаар эскиче Самара болучу, – деди Академик ордунан туруп баратып.

Анан ал вокзалга чыгып кетти. Вокзалдын ары жак тарабына өтүп, дүкөндү сураштырса жакын эле жерди көрсөтүштү. Дикилдеп жүрүп зорго тапты, буйтка жерге жайгашыптыр атайылап катыш койгон-суп. Бирок Академиктин жолу болбоду, буерде арак сатылбайт экен. Арактуу дүкөн аркы көчөдө дешти. Аны бат эле таап алды, заңгырап асман чапчыган он эки кабат үйдүн астында экен. Аракка кезекке турган эч ким жок, Академик буга бир сүйүнүп алды. Анан эки шишени эки чөнтөгүнө салып, кайра артка жөнөдү желип-жортуп. Бышылдап чарчап калды муундары калчылдап. «Ичкилик менен тамекини ташташ керек болуп калыптыр», – деди өзүнчө.

Кышылдап-күшүлдөп перронго жеткенде поезд күүлөнүп, акыркы вагон алда кайда кетип калыптыр. Академик дендароо болуп, поездди көзү менен узатып, ордунда катып калды. Ошо бойдон эмне

кылуу керек экенин билбей бир топко турду. Тура бергенде поезд кайрылып келмек беле, бар аракетимди көрөйүн деп дүжүргө кайрылды.

– Алты сааттан кийин ылдам жүргөн поезд келет. Ошо менен жетип аласың, – деди Академиктин жол белетин текшерип көргөн соң. – Андан бөлөк эч арга жок. – Эки алаканын жайып, далысын куушуруп койду колдон келген жардамым ушу дегенсип.

Академик жеңилдене түштү бул сөздү укканда. Талаада калбасына ишенди.

– Ошол, – деди вокзалдын дүжүрү, – алты сааттан кийин келиңиз, сүйлөшүп салып жиберейин.

Академик көчөгө чыкты каңгып. Башы чарт жарылып кетчүдөй ооруп кирди. Эми ашканага кирүүнү чечти. Ошерден башын ондоп алчудай.

Эки ашканага кирип, кайра чыкты. Буерден башын жаза алгыдай эмес. Балээ болбосун деп чочулады. Аерден жыла басып, пивоканага башбакты. Ичи кыжы-кужу, тамекинин түтүнү уюп-уюп калыптыр салаңдап. Академик бир күрүшкө пиво алды да, четки үстөлгө барып момпоюп туруп калды. Улам ууртап коёт. Арактан сокмоюн башы оңолоор эмес, кыжылдатып эки чыкыйын, төбөсүн жеп баратты улам кемирип. «Али убакыт көп, – деди ичинен, – дагы төрт сааттан ашык жүрүш керек каңгып».

– Алексей! Алексейсинби? – деди аркы үстөлдөн тартайган жигит жакындап келип.

Академикке үнү тааныш чыкты. Өзүн тааныбады.

– Оба, Алексеймин, – деди бош.

– Кайдан жүрөсүң буякта? Канча кыш, канча жаз...

Академик бүшүркөп турду.

– Мен Костя эмесминби... Костямын...

Академик дагы эле бүшүркөдү.

– Целиноградда дан ташып...

– А, Костя! – деди Академик мойнунан кучактап.

Анан экөө жай сөзгө өтүштү. Академик поездден кечигип калганын айтты. Эми төрт сааттан кийин кетемин деди. Костя ушерде жашап, дагы эле шопур экен. Экөө жолуккандын урматына бир шишени бошотушту. Анан экинчисине өтүштү. Пиводон аралаштырып, Академиктин оюнан поезд таптакыр чыгып кетти.

Академик таңга жуук ойгонду. Ойгонуп, эч нерсеге түшүнө албай койду. Турду да чоочун үйдө жатканын туйду. Күшүлдөп-бышылдап кийине баштады.

– Алексей, ойгондуңбу? – деп аркы бөлмөдөн Костя келди. – Жата бер, поездиң кечээ эле кетип калган... Баш кандай?

– Жаман, – деди Академик өхүлөп. – Жаман... Кап, карачы... талаада калып...

– Кайра артка, Пишпекке кетемин деп болбой койбодуңбу кечээ, – деди Костя.

– Масмын да, – деп Академик бурк этти.

– Болор иш болду, кайгырганда эмне? Бир-эки күн мында эс алып жата бер. Кийин өзүм жөнөтүп коём каякка болсун, – деди Костя камырабай.

Академиктин ичи уйгу-туйгу болубатты. «Аракты ташташ керек. Ушу иттин кесепетинен болгон иш да. Эми баарынан да катындын жемесинен кантип кутулам. Кулак-мээни жеп, бүтүрүп салат».

Экөө ашканага кирип, баш жасыш жасашты. Академиктин денеси жумшарып чыкты. Кечээгинин бири да эсинде жок. Костянын үйүнө кантип келгенин таптакыр билбей койду. Үңкүйүп жерден башын албайт.

– Пишпекке кетемин деп кечээ таптакыр болбой койбодуңбу, – деди Костя тигинин кебетесин көрүп. – Көгөрүп алат турбайсыңбы...

– Масчылык да. – Академиктин айтканы ушу болду. – Ай, болуптур да, – деди кайра колун шилтеп, – кайгырганда эмне, болор иш болду...

Ошентип, Алексей Костяныкында үч күн жүрдү. Төртүнчү күн дегенде Костя кайра Пишпекке, үйүнө поездге салып жиберди.

Дагы үч күндөн кийин Алексей үйүнө келди. Келсе, баягы өзү алып кеткен кара чамаданы турат далисте. Көрсө, купедегилер жарты барак кат жазышып, чамаданды салып жибериптир. Демек, аялына бардыгы дайын болгон экен да...

– Кайда жүрөсүң тентип? – деди аялы көрөр менен.

– Ушундай болуп калды. Поезд жүрүп кетиптир. – Академик жер тиктемиш болду окуудан эки алган балача.

– Өлүп калган экен деп эсим чыкканычы, – деди аялы ачууланып. – Көрсө, бул алкаш арактын артынан жүргөн тура, карачы кебетенди...

– Тирүү келгениме сүйүн, – деди күйөөсү күңк этип.

– Я де! – Аялынын үнү буулуга түштү. – Мынтип сенделип жүргөндөн көрө... Кишимин деп басып жүрөт!.. Поезддин алдында калсаң эмне...

Академик чатакты ыратпайын деп унчукпады.

– Таш ичип калсаңчы! – деп аялы булкулдап атты. – Кошуна-колондордон уялып өлмөй болдум, ой! Элдин баарына жарыя кылып кетет дегеле. Сурагандарга эмне дейсиң?..

– Барып келдим деп коём да. Ооруп калдым дейм.

– Оңкоңон кет! – деди аялы ого бетер жинденип.

Ошентип, бул чатак үч-төрт күндөн кийин унутулуп калды. Турмуш кайра мурдагы нугуна түштү. Бир гана өзгөчөлүгү – Академик эми тияк-буякка барамын деп эч кимге айтпай калды. Андан эч ким деле сураган жок.

Арадан дагы үч жыл өткөндөн кийин Академик кайра жолго чыкты. Бул жолу шаан-шөкөтсүз узап кетти. Поездде баратканда аракты ичип эле атты, бирок ашөпкө кеткен жок, акыл-эси менен болду. Вагондон сыртка чыкпады.

Поезд акыры жетер жерине жетип токтоду. Академик чамаданын алып, купедегилер менен кош айтышып, автобуска отурду. Анан автовокзалдан мамык креслолуу комфорт автобус менен туулуп-өскөн үйүн көздөй жөнөдү зуулдап. Жолду ката өзгөрүптүр. Таптакыр бөлөкчө болуп калыптыр буер. Көп жерлер эсинен чыгып кетиптир. Илгерки шалбаа, талаалар жылан сыйпап кеткендей орду-түбү менен жок. Заңгыраган үйлөр турат асман тиреп. Академик таңгалып баратты. Ушунда карып баратканын бир сизди.

Кеч бешимде өз кыштагына жетти. Буер да аябай өзгөрүптүр. Бирок көп нерселерди боолгоп баратты.

Алардын үйү кыштакты жарып өткөн суунун боюнда болучу. Суу боюна кыркалекей тигилген дарактар чытырман болуп кетчү убагында бутап турбаса. Жазгысын буерге нечен түркүн куштар керелден-кечке бака-шака түшүп, базар кылып жиберүүчү. Атасы жаз, жай, күз бою ушу бактын ичинен чыкчу эмес, ушерде уктап, ушерден турчу. Балдары деле бак ичинде ойноп чоңойгон.

Үйгө жакындаган сайын Академиктин жүрөгү алып-учуп жатты. Атасы менен энеси сыртта, үйдүн дубалына сүйөнүп жол карап турушкандай сезилди. «Кап, телеграмма жиберип койбой» – деди өзүнчө. «Жибербегеним эле дурус болуптур, – деди бир оюнда, – акырын шоп этип кирип барайын».

Академиктин көз алдына балалык кездеги көп нерселер тартылып баратты. Анда балдар жаш болучу.. Атасы менен энеси кечке жумушта жүрүшөт. Өзгөчө чөп чабык маалында суй жыгылышат. Кечинде жумуштан кайтып, ылай уютуп, кыш куюшат. Түн ортосу ооп кеткенде барып жатышат. Илмейип, арыктап кетишти жандары кыйналгандан. Анан жайды жайлата, күздү күздөй тырмышып жүрүп, үч бөлмө үй салышты. Өлүп кала турган болушканда бүтүрүшкөн кар бир жааганда.

– Эми балдарга жакшы болбодубу, – дешти сүйүнүшүп, – кенелип калышты байкуштарым, кепеге тыгылып жүдөп жүрүштү эле.

– Бул он беш-жыйырма жылга жетет кебелбей. Кийин, балдар чоңойгондо өздөрү түзүктөшүп салып алышар. Ага чейин аман-эсен болсок каражат деле чогулар, – дешти илгери үмүт менен.

Бирок кийин согуш чыгып кетип, бул үй ошол бойдон кала берген. Мурда омур-топурга толгон үй бара-бара суз тарта баштады. Кийин таптакыр ээнсиреп калды. Чалы менен кемпири экөө гана кирип-

чыгып жүрүштү. Кармангандары жалгыз Алексейден да кат-кабар үзүлгөнүнө көп болду.

Академик болжолдоп аяндамадан түшүп калды. Тааныштардан эч кимге жолукпады. Аны да эч ким тааныган жок. Көчө боюнда ойноп жаткан балдар чоочун кишини көргөндө элейип-элейип карап калышты.

– Бери келчи, – деди Академик чамаданын жерге коюп, аңырайып турган алаң көз тестиер баланы чакырып.

Бала чочуркабай жанына келди.

– Максим абышканын үйү кайда? – деди Академик.

– Кайсы Максимдин? – деп бала тактап сурады.

– Смышляев...

– А-а, – деди бала эми эсине түшкөнсүп, – тигине, тетиги жолдун бурулушундагы үйдүн арткысы.

Академик костюмун сол билегине илип, чамаданын көтөрүп жолун улады. Жыйырма жылдын ичинде кыштак аябай өзгөрүп кетиптир. Кыштакка кире бериштеги өзөндөн итапкан суу акчу эле, азыр кургап калыптыр. Арыктын нугу эле жатат.

– Алардын үйүндө эч ким жок, – деген алиги баланын үнүн эшитти узай берип. Бирок аны элес алган жок. «Үйдө болбосо сыртта жүргөндүр», – деди оюнда.

Үйгө жакындаган сайын жүрөгү лакылдай баштады. Туулуп-өскөн үйдүн сагынычы оңой эмес окшойт! Адегенде эле көзүнө тааныш үй урунду. Жепирейип, кичинекей экен. Атүгүл бир жагына кыйшайып бараткандай. Бала кезде арыкта аркырап аккан суунун бир тамчысы жок. Бууланып кеткенсип ың-жың. Жээгинде кыркалакей өскөн бак-шактар суюлуп, арбайып-тарбайып турган менен куурап баратыптыр. Академиктин көзүнө ушулар урунду. Ал эми кемпир-чалдын кебете-кешпирин мындан жыйырма жыл мурдагыдай элестетти. «Тың эле болуу керек кудай буюрса» – деди оюнда.

Көчөдөн бурула бергенде жепирейген үйдүн жамгыр чаба жаап, карала-торала болгон дубалдары Алексейин көргөндө жарк этип күлүп жибергендей болду жоготкон баласын таанып. Азыр энеси чуркап чыгып келчүдөй туулду. Үйдүн терезелерин кир басып кетиптир. Эшиктин алдына адам буту тийбегендей, чытыр чөп көрпө сыяктуу төшөлүп жатат көпкөк болуп. «Отпускем бүткүчө эле жүрөйүн» – деп ойлоду Академик ушул тапта. Анан каалганы бир карап алды да көңүлү чөгө түштү. Эшигинде дат баскан кулпу салынып туруптур. Алиги баланын айтканы эсине түштү. Бир жакка кетишкен экен деп, чамаданына отуруп, костюмун кийди. Эми эне-атасы менен кантип учурашар экен. Бечара эне уулун өзгөчө сагынгандыр. Кемшеңдеп ыйлаар, мойну-башынан жыттагылап. Көптөн бери каттабаганына

атасы капа болуп, таарыныч кылар. Неберелерди, келинди эмнеге ээрчиге келбедин дешээр. Кайра Пишпекке кайтаарда дагы ыйлашар коштошо албай. Анан бул аялыңа, бул балдарыңа деп далай нерселерди беришет эмеспи жүк кылып... Академик отуруп алып, ушуларды ойлой кетти. Бурулуп короону караса, эч нерсе эгилбептир, куурай жыш басыптыр. Кемпир-чалдын шаасы жетпей калган го, карып калышса керек. Сарай ичинде мал да көрүнбөйт. Ую болсо бадага кошулуп, жайыттадыр. Чочкolorун сатып жиберипсе керек. Туура кылышыптыр, бир уй экөөнө жетет айран-сүтүн ичкенге кенен. Мал баккандын малдай азабы бар. Оңой бекен. Академик буларды да ойлоду ата-энеси келгиче.

– Жигит, кайдан жүрөсүз буерде? Кимдикине келдиңиз эле? – деген үн жакка жалт карады. Чаарала алжапкычына эки колун катып кемпир туруптур жол жакта. Жүзүнөн мээрим төгүлүп, жакшы адам экени жаспай билинип турду. Академик шашып калды.

– Мен ... күтүп турам буерде... кулпу экен...

– Бул үйдө эч ким жашабайт, – деди кемпир. – Үч жыл болбодубу... Биз тиги... – Кемпир ээгин экчеп койду. – Жолдун ары жагындабыз. Он жыл болду шаардан көчүп келгенибизге. Балким, адашып жүрбөңүз, жигит?

Академик ого бетер шашып калды.

– А... бу үй Смышляев Максимдикиби?

– Ооба, Максим менен Варяныкы, – деди кемпир. – Эми экөө тең жок да... Чалы мурда өлгөн, бейиши болгур Варяга үч жыл болду...

Академиктин бүткөн бою титиреп, жүрөгү болк этип, эмне дээрин билбей, нес болуп олтурган жеринде катып калды. Өзү нес болуп калып, көзүнөн жаш салаалап чууруй берди. Анан өксөп жиберди.

Кемпир таңгалып калды. Ал дагы жалдырап тура берди.

– Эмне, таанычу белең? – деди кемпир бир топтон кийин.

Академик баш ийкеди үн катпастан. Анан чамаданын жерге коюп, жепирейген үйдүн дубалын алаканы менен сылап, буркурап жашын төгүп жатты. Каалганын туткасын кармалады. Айнектен үңүлүп ичкери карады эле чамбыл ала кирден эч нерсе көрүнбөдү. Анан астананын алдына көчүк басып отуруп, тамеки тартты. Тартып бүттү да жашын аарчып, чамаданын көтөрүп, кайра жолго чыкты. Көчөдө ойноп жүрүшкөн киченекей балдар ооздорун ачып, тегеректеп карап турушту.

Бул бейтааныш адамга кемпир аябай таңгалды, артынан кошо ээрчий басып келди.

– Үч жыл болду Варянын өлгөнүнө, чалы мурда кеткен, – деди кемпир алиги айтканын кайталап. – Кыштактагы кадырлуу адамдар болучу. Үйдүн ачкычы менде. Бир жакта уулу бар дешкен, келсе

берейин деп катып койгом. Кыштакта уулунун кайда экенин билген киши жок экен. Сураштырып, дайынын таппай койдум. Балким, келип калар деп жүрөм. Үйдү саткын дешип, кээде кардарлар келишет. Бирөөнүн үйүн кантип сатмак элем? Уулун тапкыча өлбөй турсам экен... – Кемпир ушуларды кобурады.

Бейтааныш унчуккан жок. Чоң жолго бурулду да автобустун аяндамасына барды. Шаарга бараткан машинеге кол көтөрүп токтотуп, түшүп кетти. Артына кылчайып карап койгон жок. Кемпир аны келесоо чалыш болсо керек деп болжоду.

Машинеде кетип бараткан Академик кайра кайрылып келип, үйдү сатып салсамбы деп ойлоду.

Алтынай ТЕМИРОВА

1960-жылы 17-январда Аксы өрөөнүнүн Жерге-Тал айылында туулган. Акын, драматург, котормочу.

1990-жылы Москвадагы М.Горький атындагы дүйнөлүк Адабият институтун аяктап, «Адабият» басмасында, КТРда редактор, КУАДТда адабият бөлүмүнүн башчысы, Т.Океев атындагы Улуттук «Кыргызфильм» киностудиясында башкы редактор, 2010-жылдан тартып, дубляж бөлүмүнүн башчысы болуп эмгектенүүдө.

Чыгармачылыгы 1977-жылдан тартып баишталган. Бир канча китептердин, пьесалардын, көркөм жана даректүү фильмдердин автору.

Ф.Г.Лорканын, Ай-Циндин, М.Метерлинктин, Ю.Эмренин ж.б. дүйнөлүк классиктерди которгон. Өз чыгармалары орус, фин, хинди, англис тилдерине которулган. Бир катар сынактардын жеңүүчүсү.

КР Улуттук Жазуучулар союзунун жана дүйнөлүк жазуучулардын «Pen-clab» уюмунун мүчөсү.

Поэзия

АЛТЫНАЙ ТЕМИРОВА

1

Тоолорго!..

Тоолорго!..

Тоолорго!..

Деп дайым кыргызым – Оң, Солдо,

Үндөгөн жүрөгүн бийикке,

Бир конуп кайберен, кийикке...

Тоолордо бүркүтчө шаңшыган,

Жанашып булутка жаны улам,

Аруулан, – деп өзүн, – аруу жан!..

Жылдыздай жаныптыр көктө анан,

Ойт берип, ар чоку, ар кырдан...

От болуп ар чоку, ар кырдан,

Кылымдын түндөрүн сапырган,

Рухуна сан элди бөлөптүр,

Ченемсиз доорлоп атынан,

Бабалар нур болуп калкыган,

Бел кыла урпагын артынан...

Тоолорго!..

Тоолорго!..

Тоолорго!.. –

Деп алар каранын Оң, Солго,

Жылдыздуу астанды ойлонто,

Бабалар айбарын козголто,

Айланган тоолорго, тоолорго!..

Сөөлөттүү зор дене, алп алар,

Капкалуу шаар эле калкалаар.

Сырына сан элди таң кылган

Купуя катылган жаалы бар,

*Жазданын өңүрүн бир жабар
Жашаган урпактын багы бар!..*

Дагы эле

Тоолорго!..

Тоолорго!.. –

*Дейт кыргыз жүрөгү Оң, Солдо,
Көз салып тоолорго, тоолорго...*

2

*Ууз нурдан Уук тигип ааламга,
Күн төбөгө чамгарагын жайгарат.
Кең мейкинди тегерете, айланта,
Тоолор курчап Керегедей калкалап,
Жашыл төрү окшоп түркүн саймага,
Аалам бүтүн Ак өргөөгө айланат!..*

*Адам ата, Обо эне – бир сырдуу,
Тентек уулу Теңир теги Кыргызды,
Бөлгөнүндө үйлөп-жайлап тоого бу,
Ар күн сайын көрүп мындай сыйкырды,
Суктангандан, чечүү үчүн бул сырды,
Жасагандай ааламдык Үй – эң сырдуу!..*

*Жыгач менен, кийиз гана куралы,
Табигаттан таазил кылып сурады!
Байыртадан ааламдык күч өзүндө!..
Байыртадан урпактары улады!..
Таң калтырат жылуу, жутшак уядай,
Умай эне, Теңир ата турагы!..*

*Куттуу төрдө, сыр сандыктын үстүндө,
Сан кылымдар, доорлор – жүк жыйылган,
Манас менен, дастан менен, күү менен,
Күпүлдөтө күн-түн айтып... уюлган...
Түндүгүнөн аалам көчү жүргөнүн...
Батырыптыр баатыр ата-бабалар!..
Боз үйүндө – Ак өргөөсү дүйнөнүн!..*

3

*Моюнуна кылыч сайдың озунуп,
мээлеп турган замандын,
сени карай ок сунуп...*

*Кыялдарың калбыр боло
сулап эчен жан-жакка,
алчактаган ойлоруңду
кыйса дагы чалгыдай,
көк жайыгын Тагдырдын
кезип өттүң чабуулдай!..
жан чыдай...
кечип өттүң кандуу дайра үстүнөн,
өлүктөргө толгон жердин жүзүнөн
окуйт адам жардыгын
кырып-жоюп келе жаткан бардыгын,
жана Өзүн!..
Үстөмдүгүн жүргүзөт деп ал бүгүн
үстөмөндөп кулап барат...
үстү-асты жар үчүн
өзүнө өзү кудайдай сыяктанат...
анан... жамгырдагы топодой ылай калат!..*

*Чукуп салып чылпактарын көзүнөн,
сурайт капыс карт тарыхтын өзүнөн:
«Канга жүзүң качангаче жуулат?!
Тукумкурут болгончобу адамзат?!»
Көзү ачылбай шорголоп кан куюлуп,
карт тарыхтан жооп болбой буюгуп,
жердин үстү улам барат суюлуп...
Эмне мынча адамдарды тукурган?!
Кан ичкичтик канында бар кутурган,
өзүндөгү өзгөрбөгөн пастыктан
көр пенделер өлүп гана кутулган.
Эмне мынча адамдарды тукурган?!*

*Жаа огундай себеленет мезгилге!
Жаа огундай... жүрөктөргө сөз керип
жандүйнөгө сайылат...*

Арча болуп өсүп алам.
 Карт тарыхтын барактары тепселип
 коюнута чачылган...
 Ийне болуп өсүп турат ал менде,
 Көөнү сокур көрпөндөдөн
 көкүрөгүн тилгенге...

4

Оттон бүткөн, суудан бүткөн денемиз,
 ар бирибиз өзүнчө Жер энебиз;
 өлкөлөрбүз, материкпиз, улутпуз,
 урууларбыз, урпактарбыз, урукпуз, –
 Жер шары – Биз!.. Ар бирибиз кайталап,
 анын алтын таажысындай турубуз!..

Түндүгүнө, түштүгүнө тарала,
 кандарыбыз аралашып баар ала,
 үзөңгүдө, тогоолордо торолуп,
 өлүт, өлүт чыйырында жоголуп,
 жаңы улут, жаңы элдерди жарата,
 көрөңгөнү, уюткуну тарата,
 Табигаттын Өргөөсүндө жашаган
 Тоо-талаанын Сфинкстери атала –
 О, көчмөнүт!.. Айлангансың балбалга!..

Ойноок, тентек, шок жүрөгүң – Азия!
 Добулбасын уруп, оту чатырайт...
 Жебе болуп Батыш-Чыгыш жолуна
 атылгансың, океандан ары да –
 чыгып турган саадагыңдын сабында
 жол тумарың – Тагдыр жолун аныктайт...

Бу жашоонун табышмагы күч алып,
 жылдыз карап, төлгө кылып төп салып,
 алаканын ачып койгон ааламга,
 Теңирине тике карап бет алып...

Буту менен тиреп жердин катмарын,
 Дарбазасын тозоктун да ачкан миң!..

*А бейиштин жылтырына ишенип,
Закым болуп тарап кетип жатканын
сезсе дагы, жашап келген түбөлүк,
Жашоо өзү – миң боёктуу дүйнө бүт!..*

*Жүрөгүбүз – о, Азия, бар сырың
галактика туманындай жатат тил...
байыркы бул – улуу-улуу тоолордой,
Чөл-талаага пирамида койгондой
мезгилдердин аптабына басыпсың!..
О, Азия! О, Көчмөнүт!
Сен дүйнөгө ачкычсың!..*

Кышкы паркта түнүндө

*Парк четинде шам күйөт,
Короолонуп чекеси,
Шейит кеткен жан жүрөт,
Жаны үзүлгөн түндөсү...
Тегеректе дарактар
Көргөн аны тонолгон,
Көргөн жабыр тартканын,
Уккан үнүн онтогон...
Айгай салбай ааламга
Тили жоктон токтогон...*

*Астындагы кар эрип,
Тартты жаткан сүрөтүн.
Дөөлөтүнө турчу эрип
Жары күттү үйдө тил...
Күттү кары ата-эне,
Күттү жалгыз баласы.
Сулап бактын түбүндө
Жаткан кезде атасы...*

*Өттү адамдар байкабай,
Өттү адамдар кайдигер...
Жүрөккө муз байлабай
О, тируүүлөр колду бер?!
Дедиби, деп чыкканча,*

*Турса да үн буулуп...
Бу дүйнөгө не келди,
Не кыйналды туулуп?!..*

*Айбандыгы бар ачуу,
Башкесер, же каракчы,
Болсо ажалы жан алчу,
Неге Теңир жаратты?!.
Жанына жок арачы...
Жаратканга терс карап
Муңдуу пенде салат чуу...*

*Парк четинде шам күйөт
Балбылдап чоң нур жанган.
Шейит болгон жан жүрөт
Шам отуна курчалган...*

*Парк аркылуу күнүгө
Кайтпайт эми ал үйүнө...
Короолонуп шам күйөт
Кырк күн бою түнүнө...*

**Качкыналы
СЫДЫГАЛИЕВ**

Проза

САЛЫЙ ЭЖЕ

(Аңгеме)

Мен көроокат менен Ош базарына барсам, эл көп өткөн жерде адаттагыдай эле жети-сегиз адам кудайы сурап отурат. Бул биздин жаңы доордо жаңылык деле болбой калды. Эч буйдалбай өтө бердим. Бир аз картошка, бир кило эт алып кайра келатып, жайдын саратанында спорттуу, эркектин курткасын кийип, башына тытылган калың жоолук салынып, чачы кайчы менен тарбылала алынган төрт-беш жаштагы баланы кучактап, бир кемпир четте кудайы сурап отуруптур. Өңү негедир жылуу. Чөнтөктөн бир сом алып, бечарага берип коёюн деп кайрылып калдым. Улам ага жакындаган сайын кадамым өзүнөн өзү жайлап, бутум шилтенбей калды. Эптеп маңдайына токтоп тааныдым. «Саламатсызбы, эже?» – дедим. Ал саламымды алик албай, кунары кеткен көзү менен мени кайдыгер бир тиктеп тим болду. Адашып атамбы же кулагы катуубу деп күмөн санап, үнүмдү бийик чыгарып сурадым:

– Сиз Салый эжесизби?

Кемпир бу сапар башын көтөрүп, алаканы менен күндөн көзүн калкалап менин жүзүмө тигиле тиктеп алды да:

– Ооба, менмин. Салыймын. Сен кимсиң? – деди.

Анын каргылданган үнүндө ыза, корунгандык сезилип турду. Көпкө тиктешине караганда көзү да начар көрөт окшойт.

– Мени тааныбай жатасызбы, жарыктык, мен Бусурманкул эмесминби.

– Кайсы Бусурманкул?

– Билесизби, айылдагы Ташболотту, мен ошонун баласы болом.

– А, алиги арабакеч Ташболотбу? Билем. Согушка атам менен бирге кетип келбей калбадыбы, кайран киши. Аны кантип унутайын. Бул каран калган шаарга келип кийинкилерди тааныбай да, билбей да калбадымбы...

* * *

Салый эже өзүбүздүн айылдык кыз болчу. Мен бала кезде бойго жетип, он беш-он алтыга келип калган. Шыңга бойлуу, мүчөсү келишкен, аппак жүзүндө бакыракай көзү балбылдап турган аруу, сулуу кыз эле. Ченеп тигилген чыт көйнөгүнөн бели кындай, бети айдай болуп кыз баланын жетилип калган денеси гүлдүү көйнөктү тиреп, сүрөттөй тартылып турчу. «Мектептеги агай, эжелер да муну жакшы көрөт» – деп эл кеп кылып калар эле. Салый эже он сегизге жашы жетпесе да оозго илинип, көзгө көрүнүп, куда түшкөндөр агылып келе баштаганда согуш чыгып кетти. Жашы жетип, күчкө толгон жигиттер армияга жапырт аттанды. Жашы жетпегендердин көпчүлүгү да «жалган» документ топтоп жөнөп кетишти. Тылдагы жумуш чал-кемпирлерге, аялдарга, мадыра баш бизге окшогон балдарга калды. Согуш батышта канга боёлуп жатса да биз тылда күндүртүндүр тыным алган жокпуз. Кыйналганды, ачка болгонду айтпа... Эл кирпичтен тартса жыгылгандай болуп чарчаса да, кабагым-кашым деген жок. Салый эже курактагылар соко айдап, чалгы чаап, кары кишилерге кол, бут болуп, сугат сугарып, кулак байлоочу. Ал кездеги биздин аткарган иш, көтөргөн жүк тарыхта таанымал.

Күз айы. Иш оор. Кол күч жетпейт. Кызылча казылып аткан. Аялдар күндүз күрөктөп кызылча казып бир жерге үймөктөп, кечте беш-алтыдан чогулуп чырактын жарыгы менен кызылча аарчып, бириникин бүтүрүп, анан экинчисине өтүп турушчу.

... Айдын жетисинен сегизине айланып, жер жарык болбосо да кеч күүгүм келаткан. Мен апамды ээрчип, Салый эже: «Кой, эс ал, эртең жумушка барасын» – дегенге болбой, ал апасына жардам берип келип калды. Темир уста жасап берген оор бычак менен кызылча аарчып отурабыз. Мен үргүлөй баштадым. Апам жарыктык:

– Салый, садагасы, сен кызылча аарчыганыңды кой, бизге демге дем кошуп ырдап бер, – деп калды. Аялдар колдоп кетти. Салый эже кызылча аарчыганын токтотпой ырдап кирди. Үнү бийик, уккулуктуу, укмуштай мукамдуу экен.

Ай тийген тоолор беш кабат,
Алтын куйрук жез канат.
Жекеле жаштык бизде эмес,
Атадан калган салтанат.

Күн тийген тоолор беш кабат,
Күмүш куйрук жез канат.
Бүгүнкү жаштык бизде эмес,
Илгертен калган салтанат.

Молотуп колхоз баш жакта,
Ойноп күлгүн жаш чакта.
Ойнобо деди күлбө – деп,
Жазылган бекен устапта, – деп төгүп кирди.

Аялдар коштоп, сүрөп: «Бали! Бактылуу бол! Атаң аскерден аман келсин! Соктур!» – деп өчүп бараткан отко куурай таштагансып, күнү иштеп чарчап, ага да болбой түнкүсүн каржалган аялдар жандана түштү. Анан ошол мезгилде эл оозунан түшпөгөн, жүрөгүн эзген ырга өттү. Аталардын, агалардын армияга кеткенин, кан кечип согушканын, сүйгөн жигиттер ал жакта, сүйгөн кыздары бул жакта зарыгып күткөнүн, душман жеңилип, фашисттердин талкаланышын тилеген ыр биринин артынан бири төгүлүп жатты. Менин уйкум ачылып кетти. Бир маалда карасам, колдорундагы асма чыракты жылдыздай жылтылдатып айлана-чөйрөдөгү аялдар келе баштады. Бир аздан соң эл толуп кетти. Согуш жөнүндөгү ырды ырдаганда бышактаган үн, мурдунун суусун шор тарткан ыйдын ызасы угулат. Мен анда экинчи класста окусам да, ал ыйга анчалык маани бербепмин. Бул ый эмес эле жүрөктөн агып чыккан кан экенин түшүнбөпмүн. Башка түшкөндө гана билип жүрөм. Салый эженин атасы мурун каза болгон. Менин атамдан кийин кара кагаз келип, эл чогулуп: «Атаң баатырлык менен каза болду» – деп угузганда гана армандуу ырдын азаптуу сырын ошондо билип жүрөм.

* * *

Салый эже атадан жалгыз эле, эл көргөн кордукту көрүп жетим болуп кала берди. Кырк төртүнчү жылдын сентябрь айынан баштап, мыкты окуган окуучуларды баштапкы класска мугалим кылып койчу. Башка мугалимдер согушта. Салый эже бирден төртүнчү класска чейин сабак берет. Эртең менен түшкө чейин мектепте иштеп, түштөн кийин колхоздун ишинде. Энесинин кызылчасынан чыкпайт. Мен да андан окуп калдым. Согуш аяктар жылы Мукай деген жигит аскерден келип калды. Бечаранын колуна, көкүрөгүнө осколка тийиптир. Зымпыйып, майып болгонун

билгизчү эмес. Ал келери менен башкарма бригадага жардамчы кылып дайындап койду. Ангыча согуш жеңиш менен аяктап, Мукай Салый эжеге үйлөндү. «Жарашыктуу жуп болушту» – деп апамдын айтканы эсимде. Салый эже бир нече жыл төрөбөй жүрүп, кийин боюна бүттү сыяктанат. Апам жарыктык өз келининин боюна бүткөндөй кубанганын айтпа. Эл да кубанып калышты. Айылыбызда жетинчи класска чейин мектеп болгондуктан мен башка айылдагы мектепке которулуп кеттим. Оңду бүтүп институтка кирдим. Сыртта жүрүп айылдан алыстап, анда-санда барганда жаңылыктарды укпсам, айыл менен анчалык катташым жок. Периштедей аруу, эмгекчил, эрки күчтүү ошол Салый эженин бомж кейпин көрүп туруп зээним кейиди. Суроо берүүгө оозум батпай:

– Эже, жүрүнүз, чайканага кирип тамактаналы, – дедим.

Тамактын атын укканда бала жалт карап оозуна толо калган шилекейин ирмеп жутуп алды. Чагымда ачка окшойт. Чайканага кирип бирден лагман жеп, тандыр нан менен чай ичтик. Балага кока-кола алып бердим. Курсак тоюп көңүл жайланганда:

– Салый эже, бул абалга кайдан капталдыңыз? Кудайы сураганча отурганыңыз оң болбойт беле? – деп жүрөктү өйүгөн суроону узаттым.

Салый эже ичкен ашы өзөгүнө түшүп кеттиби же менин суроом өткөнүнө өрт таштадыбы, ким билсин, бир аз үн катпай, анан терең улутунуп алды да:

– Ээй, иним, – деди кейиген кейпинен жазбай, – ээси эки кылайын десе, кудай бир кылыштыр дейт. Анын сыңарындай менин чоң тилегим бар эле, бирок аным ишке ашпай калды. Сенин эсинде барбы, жокпу билбейм, сен окууга кеткен жылы менин алты айлык боюмда бар болчу. Аман-эсен көз жарып, эркек төрөп алдым. Атын Жеңишбек койдук. Кубаныч каңгыча той өткөздүк. Жеңишбек жети айга толуп калганда атасы кан түкүрө баштады. Доктурга барып рентгенге түшсө, өпкөсүндөгү осколко козголуп, сезгене баштаптыр. Кийин өпкөсү иридеп кетиптир деп айтышты. Дарылап айыктыра албады. Өлүп тынды, алтыным. Бир жыл аза күтүп, оорукчал апамдын колуна кайра келдим. Апам ооруга туруштук бералбай, жыл өтпөй ал да каза болду. Ушинтип атам салдырган заңгыраган чоң үйдө уулум экөөбүз калдык. Ырмайып-чырмайып уулумду чоңойттым. Ал кол арага жарап, үйлөнүп, айылда иштеп калганда «Горбачовдун кара баскан кайра куруусу» башталды. Сен өзүң да жакшы билесин, демократиянын, эгемендиктин таасири менен мамлекет башына мурда өндүрүштө иштеп көрбөгөн, пахта менен кызылчанын эмне экенин билбеген окумуштууну президент кылып шайлап алышты. Ал, кылымга жакын кашыктап чогулткан эл байлыгын чөмүчтөп чачып, таламайга салды. Алдуусу жулуп алып, амалдуусу алдап алып, карапайым калк кашайып куржалак калышты. Эл мүлкү таланып, завод, фабрика токтоп, колхоз, совхоз жоюлуп иш жок, эл тентип кирди. Чыйрактары чет мамлекетке барып жалданып

иштеп, айылдык эл агып шаарга киришти. Ошондо уулум айылдагы үйдү сатып шаарга барабыз деп калды. «Ээй, кулунум, кулактуу болобуз деп мүйүзүбүздөн айрылып калбайлы. Бул замандын түрү жаман. Көнгөн жерибизде жашаганыбыз оң го» десем, болгон жок. Үйдү, колдогу бирин-экин малды сатып, Бишкектен үй алдык. Балам майда соода кылып жүрүп чоң бизнеске өтүп кетти. Турмуш оңолуп, курсак тойду. Жакшы жашап турганда үйдү күрөөгө коюп, чоң акча алып, Россиядан товар апкелгени кетти. Ошо бойдон кайрылган жок, каралдым. Кабарын да билалбадык. Аялын артынан издетип жиберсем, уулумду бандиттер өлтүрүп кеткенин кат менен угузду. Өзү ошол жердеги тажик жигитке күйөөгө чыгып, ошо бойдон кайрылган жок. Бир күнү кредитке акча берген банк милиция менен келип бизди үйдөн кууп чыкты. Талаада калдык. Ушул неберем экөөбүз квартирада жашап турдук. Чекесинен колдогу үй оокатты сатып түгөттүк. Акча жок, квартираны бошотуп берүүгө аргасыз болдук.

– Эми кайда жашайсыз?

– Чала тааныш бир аял боору ооруп терезе, меши жок кичинекей кампасын бошотуп берген. Ошондо жашайбыз.

– Оокат кандай?

– Көрүп турбайсыңбы... Амалым түгөнүп, айлам кеткенде апапак бетти тултуйтуп, айласыз кудайы сурап отурам. «Кирейин десем жер катуу, өлөйүн десем жан таттуу» болуп турган учур. Акыры башка бир өлүм деп өлүп да алат элем, бирок неберемди кантем? Көкүрөктө жан турганда небереме каралашайын. Көзүм өтсө: «Элдүү түлкү ачка өлбөйт» – дейт эмеспи, өз күнүн өзү көрөр, балким, энеси келип калар, эмне болсо да кудайдын бир айтканы бардыр...

– Айылга барбайсызбы?

– А, иним, айыл кыйналып, уюнун сүтүн, тоогунун жумурткасын балдарына бербей сатып, жан багып аткан эл мени батырабы? Батырбайт. Анын үстүнө эримдин ал жерде бир да тууганы жок. Мен кимге батам?..

Салый эженин арыз-муңун укканда жүрөгүм сыздап чыкты. Көңүл эритер сөз таппай калдым. Кастарлаган падышабыз иштин көзүн көрө билбегендиктен жалпы элди кедей кылып, итке мингизип качып кетти. Кыз-келиндер жокчулуктун айынан денесин сатканы жанды кейитип, намыска тиет. Айла канча, колдон кокон тыйын жардам болбогон соң, какшап айтып, каңырыгың түтөп тим болосун. Мен политех институтун бүткөм. Инженермин. Азыр иш жок, сантехник болуп иштейм. Тапканым чай, нанга эптеп жетет. Кээде эти бар тамак жеп калабыз.

«Эже, барына насыр, жогуна кайыр» – дейт эмеспи, капа болбой муну алыңыз деп, сатып алган азыктарымды кемпирге карматтым. Эртеден бери чыйралып, чымырканып отурган Салый эже ыйлап ийди.

Кайра базарга кирип, эки кило картошка алып үйгө кайттым...

Аңгемелер

Абдинаби ДААБЕКОВ

ТОН ЖЫТЫ

Күзгү кечтин дагы бир кези келди. Кадыресе күн суутуп, арык суусу ичиркентет да, ага кол салууда этияттан-этият. Күн эчак уясына түнөп, ире-шире шам айылды кучактап келатты. Ички-тышкы бөлмө, далис жана төркү үй. Анча-мынча жууркан-төшөк, бурчта жыгач үкөкчө, негедир андан жагымдуу жыт келет, ача салсаң катырылган нан менен пөпөк канттын жыты «бур-р» этет.

Кечки чайда, эртең мененки нануштада үкөкчө ачылат да, бир ууч кант, катырылган нан дасторконго ташталып, далис, төркү үй жытка жык... Азыр да ошондой болду, жамаачылуу чапан кийген зайып эне далистеги очокко тал-терек отунду алоолонто жагып, кара чайдөштү очок төрүнө отургузду. Очок төбөсүн кызыл жалын аймалап, далис жылуу да, жарык да эле, кала берсе очок боюндагы тестиер уул-кыз, зайып көлөкөсүн дубалга түшүрүп, далис ажайып дүйнө, арбалаңдаган жалын көлөкөлөрдү арбалаңдатат да, тарбалаңдатат. Үрпөйгөн уул-кыз шүк отура от боюнан атасын күтөт.

Аңгыча карааны калдая сырттан ата келди, ийининде тери тон. Кечки бейпилдикте мамыр-жумур, бир гана очок оту чыртылдап, далис менен төркү үй күйгөн отун, түтүн жытына толуп, жан жыргатаар кечки пайыт...

Абдинаби ДААБЕКОВ
1957-жылы Баткен районундагы Говсувар айылында туулган.

1974–78-жылдары Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун филология факультетин бүтүргөн. Эмгек жолун 1978-жылы Ю.Гагарин атындагы орто мектебинде кыргыз тили, адабияты мугалими болуп иштөө менен баштаган. Кийинчерээк окуу-тарбия иштери боюнча директордун орун басары, рай.БББда усулкана башчысы, кадрлар боюнча инспектор кызматында иштеген. Учурда Баткен областтык билим берүү усулдук борборунда усулчу. 2005-жылы «Күзгү санаа» аңгемелер жыйнагы, 2010-жылы «Адашкан кайберен» аңгеме жана повесть жыйнагы жарык көргөн. КР «Билим берүүсүнүн мыктысы», КР президентинин алдындагы Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын төш белгисинин ээси.

Дасторконго калама-каттама, өрүк наны бир ууч пөпөк кант ташталды – кечки тамак. Зайып-эне чайдөштөн чай демдеп, оттун чогуна кайнаган кара чай куйган сайын мурун өрдөп, шорулдаган шоорат да бүгүн башкача. Отту ойлуу караган ата кой тери тондун эки өңүрүн ача, уул-кызына ишаара берди. Көнгөн адат менен уул – оң тизе, кыз – сол тизеге куш конуп, кой тери тонун кымтыланды. Оор сүйлөгөн ата:

– Оо мурундары, кыш чилдеде, шунтип очок боюнда уктап, – деп бир окуядан түшөт...

– Эсиниздеби, Акседепти ооруканада карап жатчуда, уулуңузду көтөрүп барсаңыз раса ыйлагым келген, – дейт эне шыпшынып.

– Кудай эсен койсо, бу күндөр да канимет, жаман балдарыбыз чоңоёр-чоңоёр, – деген болуп ээгин сылайт, орозгер башы ата.

Тон ичинде күбүр-шыбыр болгон балдарга:

– Шүк отургула, ата-энелүүдөй болсоңорчу, – деп пиала чайпай, балдарынын атасына сунат, тондон баш баккан перзенттерине карап, орозгер куту, там-ташына шүгүрчүлүк келтирет, зайып.

Каттамага кошо нан кытыраткан уул-кызды тон ичинде кучагына алган ата, ысык, ширин чайын ызаат менен узаткан зайып далисте түн түңкөйгөнчө кобурашып отурушат кобурашып...

Кой тери тондун эрбейген кыл-жүнү кээде бети-башты кытыгыласа, кээде көл-шал терге батырып, ата-эне кобуруна кулак төшөгөн наристелер, тон кылын жалмай, тон жытына мас боло шылкылдаган уул-кызды зайып эне эчен ирет түн жарымында кобур менен койнуна алган:

– Садагаң кетейин сетейлерим, сетейип калдыңарбы, тондун коңурсугуна конуп?..

Атасы да кызды өзүнө имерип: – Уулду мага калтыр... жытташып жаталы, жытыңардан э-эй, жытыңардан... жытыңарга атаңар ма-ас!

Жабылган жууркан үстүнөн тон этият жабылып, чүрпөлөр ажайып ширин уйкуда. Тондун бир жак өңүрүн зайып да өзүнө тартып жамынат, ар убак негедир анын жыты качанкы көзү өткөн ата-энесин, алгач баш кошкон кездеги тонго оронгон узун түндү улутуна эстетет. Бир ирет көз жарарда узакка кыйналып, кошуна кемпир тон өңүрүн жыттатканы бар, ошондон тонду ыйык көрүп, аспиеттеп келет...

Зымырап куштай учкан убакыт ата-энесин алып кетип, эми уул – эр, кыз – келин болду. Алардын дале этияттаганы эски үйдөгү баягы, түгү жыдыган тон. Аны көргөн сайын көргүсү, жыттаган сайын жыттагысы келип, өз балдарынын тондон жийиркенгенине, үйдүн ар кайсы бурчуна ыргытканына чыдай албай, өзүлөрүн жемелеп, жанын коёрго жай таппай, эбедени эзиле сыздап-түтөп келишет...

Өткөн-кеткен балалыктын, алоосу жанган жаштыктын кусасыбы, айтор, экөөнүн түшүндө тонго оронгон айыл кечи аян, түгөнбөс асирет...

ТАШ ЧЕККИЧ

Демейдеги түн. Абада торгой чулдурап, жай саратандын дагы бир алпейим таңы атып келатты. Сырттагы сөрүдө жаткан орто жаш киши бир капталынан экинчисине оодарылды да, эсине алып, оозун калкалаай:

– Кудайга миң мертебе шүгүр, дагы бир куттуу таңды тосуу nasiбин ыраа көргөн, – деп күбүрөндү. Салкын жел беттен айма-лап, чулдураган торгойдун кубулжуганы, башка добуш ойгоно элек учур, ушул кез бейпилдиктин төрөлгөн күнү таризденет пейилинде, анткени жатаарында күбүрөнгөнү да, тиленгени да:

– Куттуу таңга жеткир, кудайым, түн тынчтыгын насип кыл, журтум эсен, калкым тынч болсун, оору-сыркоодон өзүң сакта, – деп, аягында, бейубак ажалыңдан алыс кыл...

Таң куланөөгүн бузуп, айыл этегинен:

– О-о-й, шору-ум, оой, эл-журт, барсыңарбы-ы! – деген жаман шойкум бир-эки ирет заңгырады да кайра басылды. Бул жаман шооратты уккан да болду, укпаган да болду.

Сөрүдө жаткан бүлө башы уккан кулагына ишенип да, ишенбей да уйкусу чорт ачылып, жаткан жаздыгынан баш көтөрө элейди...

Таң тынчтыгын бузган беймаза добуш кайра жаңырбай, айыл ымырт.

– Тоб-бо, тынчтык эле болсун, же чын уктумбу, – деп алып, ордуна козголду да багымдат намазына даярдана баштады. Алгач жеңил чапанын кийип, бутуна илген бут кийимин оңдоп, чөөгүнгө суу толтурганы пешайбанды беттегенде коргон этегиндеги дарча «чыйк» ачылып:

– Оо, аба, барсызбы, уйкуңузду буздум шекилди, кечиргейсиз эми...

– Кел-кел, кошуна, турганыма көп болду, бу, жайчылык элеби?

– Көчө башчысы келип кетти, түндө Кара-Суунун этегинде кырсык болуп, баягы шоопур Сукмоло жолдон чыгып кетиптир...

– Ээ, өзү эсен бекен?

– Эсен болсо мени сизге жиберешет беле, – деп келген көйүн туюк түшүндүрдү.

– Тоо-бо кылдым, тоо-бо кылдым, багымдаттагы суук шойкум ичи-койнуңду ичиркентет, качан жердешет экен?

– Бешимден оогондо, жумага кырдантат шекилди, – деп алып, жөнөй берди тиги.

Орто жаш киши эшегине куржун таштап, Долононун этегиндеги куру сайдын боюна түшкө калбай жетип келди. Жол бою Сукмоло көз алдына элестеп:

– Бечара, жакшы жигит эле, жакшы жигит эле, – дей өз таарынычын өзү жибитип «ааламдан өткөндүн артынан жамандабайт» деген салтты карманып, арбайын аяп келатты, кейип келатты...

Кар кете баштаган көктөм эле анда. Райондун борборуна ал айдаган жеңил машина менен барып, акча сунса:

– Берсеңиз толук бериңиз, бербесеңиз кол көтөрүп токтотпоңуз, «пулдарлар» минет мындай машинеге...

– Ыраазы бол, үкөм, дагы бир учуру келип калаар, ошондо берейин, билбепмин.

Айдоочу жигит акырая карап, жөнөй бергени көз алдында.

Жай башындагылар капталы оймо мүрзөнү даярдап бүтө жаздашыптыр. Көпчүлүк менен алик алыша, мүрзө четине отуруп, аят окуду көзү өткөндөргө багыштап, анан куржундан жалпак ташын алды да, балкасы менен тыкылдатып, таш чегүүгө киришти. Улам бир арипти чеккенде, мурда чеккендерин бир карап коёт, дааналыгын тазалыгын салыштырып.

Долонодогу жай башында болгону он чакты мүрдө коюлуп, баарынын аты-жөнү ташка чегилип, капталындагы ошол жазуулардын баарын ушул орто жаш киши жазган. Башта айыл аксакалдары:

– Мүрзө билимсиз, дайынсыз болуш керек, дос бар, душман бар дегендей, – деп каршы болушса, кийин-кийин бул кишини жайканага кошо чакырышчу болушту.

Таш чеккич адыр-түздө мал жайып, же отун-сууга барганда жалпак таштарды кээде ала келсе, кээде жөн эле адырдын көрүнөө, табууга оңой күңгөйлөрүнө чогултуп, алар ар кандай көлөмдө, ар түрдүү түстө, катуулугу, жумшактыгы эске алынып дегендей...

– Биз ишти аяктап калдык аке, сизчи? – деди сары чийкил жигит.

– Жаздым, арбайы ыраазы болсун, – дей ташты белбоосу менен сүргүлөдү. Жалпак кара таштын бетинде «Сукмоло Пусуров» деген аппак жазуу бадыраят.

– Жакшы жазыпсыз, жай акынын башкысын сиз алыңыз, – деди жай казган топ.

– Акы алган эмесмин, албайм дагы, силердики парз, кызматыма ыраазы болсун арбайы, жакшылыгын көрдүм эле...

Аңгыча мүрдө жүктөлгөн унаа келди. Таш чеккич бир четте отуруп, көп катары дуба кылды да, эшегине куржунун таштап жөнөй берди.

Жамгыр-карга жуулган ариптер бажыраят...

Поэзия

Сооданбек АБЫЛГАЗИЕВ

Калемдештерге

*Кетмен-Төбө, Кара-Балта, Көлдөгү,
Жалал-Абад, Баткен, Талас, Оштогу.
Эскерет да, көп ойлоном тагдырын,
Калем кармап, ырын жазган досторду.*

*Уйкум качып. Май чыракты жандырдым,
Учат ойлор. Жылдызданган түн жиреп.
Уяты жок, ар-намыссыз өлкөнүн
Акындары, таазим сага миң ирет.*

*Күпүлдөтүп ырлар окуп ойлогом,
Максатыма ырым менен жетем деп.
Мен силерсиз, силер менсиз күн көрүп,
Жүргөндөйтүн чоочун жерди текендеп.*

*Касапчыдай кан жыттанган бийликке,
Ал ишенбейт, мен да ишенбей түңүлдүм.
Жоболорун окуганча бийликтин,
Жомокторун окуш керек Гримлдин.*

*Жеткен зөөкүр, жеткен тажаал, аралза,
Жеткен тежик, жеткен күнкор, кур өлкө.
Акылдерин бакса багаар акыры,
Акындарын бага албайт бул өлкө.*

*Калк кадыры капчык менен ченелип,
Мүлдө кетчил жашообузду татыты.
Бөтөн элдин акындары кордолбойт,
Кор болгондой кыргызымдын акыны.*

Сооданбек АБЫЛГАЗИЕВ – Кочкор районунун Кочкор кыштагында туулган. Кыргыз мамлекеттик университеттин журналистика бөлүмүн 1981-жылы бүтүргөн. «Мектеп», «Кыргызстан» басмаларында редактор, «Кыргыз Руху», «Бишкек шамы», «Кут билим» гезиталарында иштеген. «Асылган жебе» поэтикалык жыйнагынын автору. Кыргыз Республикасынын Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү.

Мөгдүрөп да, басынгыдай түнөрүп,
Этнеделе билбейт сенин жазыгың,
Кай өлкөнүн тузу бизге буюрсун,
Өз өлкөнүн таталбасак nasiбин.

Учту ойлоп. Жылдызданган түн жиреп,
Түн менен таң арасында закымдын.
Өмүрүмө төлгө тарттым төп келсин,
Таразалап тагдыры бир акындын.

Соңку кездешүү

Шахрага

Арылап барган сайын сапарыбыз,
Арылып баратат-ов катарыбыз.
Өлгөндөр жер кучактап кете берсе,
Тириүүлөр биздин канча азабыбыз.

Кыскарган камчы саптай бул өмүрдө,
Кулпулайт купуя сың жүрөгүмө.
Кыямат-кайыл мени коштобосо,
Куш өңдүү кайткым келет түнөгүмө.

Уйкусуз таң атырган түндөрүмүн,
Кыялга тооку канбас күндөрүмүн.
Шарында бакытымды билбей калып,
Бакытты бекез издеп жүргөндүрүмүн.

Барышып, келишпей да алыстадык,
Капырай, алың кандай, жан сыздаттып.
Түйшөлтүп түндүн боосу желеленип,
Түшүмө кирип чыгат жалгыз кайык.

Өмүрдүн басып өткөн жолу карыз
Өлбөсөк жер үстүндө жолугаарбыз.
Аландык-соолук сурап сүйүнүчтөн,
Алакан отубузду кондураарбыз.

Кездешүү кандай таттуу күтүлбөгөн,
Үлүттүн соңу жакшы үзүлбөгөн.

*Айланам күн нуруна толуп чыкты,
Жаркыраган, жамалданган жүзүң менен.*

*Кайыр кош! Басаңдаттың жаратымды,
Кайыр кош! Күүлөп койдуң канатымды.
Эсен бол! Эстей жүргүн суранаарым,
Эзилип бир акын да таң атырды.*

** * **

*Агат суулар. Агындыдай мезгилди,
Аңтарыппыз. Аралай чаап өтүппүз.
Жок дейсиңби? Жаштыгым го эсирген,
Туфличен, чыккал кыштан өтүксүз.*

*Жаным жыргап. Эки бетим албырып,
Жаккан оттун табы келет астыртан.
Көк бет жаштык. Көпкөндүктүн белгиси,
Чыккал кыштан нейлон көйнөк, костюмчан.*

*Көөдөн толо кыялына чиренген,
Жаштык кантип, кантип болсун дытаксыз.
Сүлкүдөтүп сары камыштай чачымды,
Мен ал жылы чыккал кыштан тумаксыз.*

*Жер такандап, күн көтөрүп жонума,
Жылдарымды жарга уруп короттум.
Бакыт издеп жолго чыгып, а балким,
Тапкандырмын, тапкан менен жоготтум.*

*Бурут көчүп. Сыдырым жел ойногон,
Жалбырактар сары түстө. Сентябрь.
Тилегине жетсин дедим көздөгөн,
Таалай издеп чыккан жансың сен да бир.*

*Сулуу элеч. Жаш да элеч. Текебер,
Суута карап. Суктангандын неченин.
Деген менен чоң майрамдай көркү элеч,
Суру кеткен, таштак-баткак көчөнүн.*

*Эсиңдеби? Кубан алкаш, боз кандек,
Дед Сергега, тетъ Галина. Сирень бак.*

*Ижарада күн өткөрүп сен анда,
Ирегеде турганың бар гүл кармап.*

*Карашчу эле үзүлгөнчө карааның,
Таңданышчу, талшанышчу жаш-кары.
Тамандан өөп сени жолго узатчу,
Мүдүрүлтмө бул көчөнүн таиштары.*

*Сени эстесем. Эске келет жаш чагым,
Жылдыз окшоп «жылт» деп жанган күтүүдөн.
Келбес жолдо баратканым сезилет,
Кебетемди карап алып күзгүдөн.*

*Кездешээрбиз, бирок сырдуу табышмак,
Кайсы саатта, кайсыл күнү, кай жылы.
Бөлүшөөргө сырдакана адал жок,
Бөктөрүнүп келет эски кайгымды.*

*Утур эле бир нерсеге жетем деп,
Убакыттар артта калды теңселип.
Эми сага суктанышпайт эч бир жан,
Эми тага кат да жазбайт сенчелик.*

*Көрүшкөнчө аман болгун, көздөйүм,
Арбагансып акыл-эстен кетпеген.
Эми сени барктабастыр менчелик,
Эми тени жан да болбойт эстеген.*

Ырсанаа

*Далай ишти бүтүрсөм деп далбастан,
Чарчады жан. Жайына кой, эзбегин.
Тируүлөрдүн түйшүгү да аз эмес,
Эттей туурап, кестедей сен кеспегин.*

*Жашоо жалаң жаңылуудан бүткөндөй,
Сабырым нес. Оюм миңге бөлүндү.
Сага деген. Сага арнаган асыл-ой,
Сабадагы саамал болуп төгүлдү.*

*Жалгыз үтүт. Жалгыз тилек. Жалгыз жол.
Көрүнгөнгө айта бергис сыр калып.
Жаштык курак өттү жазгы жамгырдай,
Сүйүү ыры бүткөн эчак ырдалып.*

*Кайдан, кантип жаңылганым эсте жок,
Колум созуп ийгиликке жетээрде.
Кызыл гүлдөй кыялдарым өрттөнүп,
Түшүрдүү жыл өттү-кетти бекерге.*

*Эрке өскөн, тилсиз өрттөй мүнөзү,
Эркин желге саатайларын таранган.
Кыздарымдын кырк чачына сүйрөлүп,
Ырларымдын тагдырына жаралгам.*

*Убарам көп. Убадал көп. Уялам.
Жүрөк булкан сезимдерди жазалбай.
Артым жарык, алды жагым сыр дүйнө,
Бир өмүрүм, бүт дүйнөлүк казалдай.*

*Шашна, шашна. Бир аз чыда. Тыңыйын,
Ырга айлантам өмүрүмү, күчүмү.
Жутуруна жук болбостун ажалдын,
Жутам десе, жутулбастын бүкүлү.*

*Күдөр үзбө. Түңүлбө да. Күтө бил,
Аз-аз калды, ыр байрагы желбирейт.
Ал арада кубанычым төңгөдөй,
Кургак чөлдө жалгыз дарак телмирет.*

*Колго албайм. Көргүт келбейт күзгүнү,
Каранбаймын. Зайпанадай таранып.
Баратат бейм. Эмнесине мактанам,
Ырларымдан сары чачым агарып.*

*Ар бир сабын алдейледим, ородум,
Түн уйкусуз. Термен чыктым бешикке.
Чыргоолосо уктасын да тынчыраак,
Сергисин деп сейилдеттим эшикке.*

*Азап тарттым. Азгындадым. Жыртылдым.
Ичте муңум. Чачылганым жыйылбай.*

*Күнөөлүүмүн жараткандын алдында,
Жаратканга жалбарбадым ырылдай.*

*Билген билет. Актанбаймын. Жашырбайм.
Жалган айтты. Шыпыр айтты дебессиң.
Күнөөлүүмүн кыздарымдын алдында,
Кыздарымды ырдай баккан этестин.*

*Табышмактыр. Айтаар мени билгендер,
Же келесоо, же бир аңкоо, соо белем.
Күнөөлүүмүн алган жардын алдында,
Алган жарды ырдай сүйгөн жок элем.*

*Башым батпай, жаным сыйбай ааламга,
Баратканда мен өзүмдөн ыраактап.
«Чыйт» түкүрүп турганыңды көргөндөн,
Арданым да, намыстандым, ырахмат.*

*Көрсө адал, адал үчүн жаралган,
Сен олжосуң, сен генийсиң, байлыксың.
Мен сыяктуу түйшөлгөндүн бардыгы,
Сени көрүп, мен сыяктуу айыксын.*

*Намыстансын, ардансын да үлгү бол,
Пешенеңден нурду көрсүн. Ишенсин.
Мага окшоп кыйшайгандын бардыгы,
Сени көрүп мага окшоп түзөлсүн.*

Уулум Элбизге

*Бала бакыт, бала таза дүйнөсүң,
Балжалаңдап маңдайымда күлөсүң.
Түн уктабай санаа тарткан атаңдын,
Акыбалын азыр кайдан билесиң.*

*Баш көтөрүп жүргөндөрдөн теңбиз – деп,
Бакыт конгон, кут да конгон жербиз – деп.
Атпай журттун ураанына жарай жүр,
Асан айтып, атың койдум Элбиз – деп.*

*Жылдар өтөт, акылга да келесин,
Тоскоолдукту токтоолукта жеңесин.
Түбөлүккө түркүк болуп бералбайм,
Күндөр келет жолго чыгаар сен өзүң.*

*Чыйрыкканда тон бербес бар киерге,
Суусаганда суу бербес бар ичээрге.
Сырттан күтпө душман деген арада,
Мүлдө кыргыз тууган десе, ишенбе.*

*Тарт атыңды, узак болсун сапарың,
Жыргалын көр, көтөр жашоо азабын.
Кайда жүрсөң, аман болуп садагам,
Сен адалсың, адал бойдон жашагың.*

*Атты сыйла. Тарт бастайыл, калчың ал,
Түнгө калба. Жолоочунун шарты ал.
Жети атаңдан калган күндү көтөрүп,
Жетээр жерге куландан соо жетип ал.*

*Кыргыз эли байыртадан куранды эл,
Журту жуктуу. Алты канат дубан жер.
Биттейинен бириктирип баштарың,
Элбиз! Элбиз! Элбиз! – деген ураан бер.*

Эзоп

Эзоптун тарыхый чындык экенин айтуу кыйын. Геродот аны Амасис падышанын доорундагы (б.з.ч. 570-520 ж.ж.) Самос аралындагы Иадмондун кулу болгон, ага эркиндик берилип, дельфиялыктардын колунан өлгөн делет. Андан жүз жылдан кийинки Гераклид Понтийскийдин жазганы боюнча Эзоп Фракиядан чыккан, алгачкы кожоюну Ксанф болгон.

Эзоптун аты менен 426 тамсил айтылып келет.

Котормо

САРУУЛУК АКУН

Көп жылдар бою китеп басмасында иштегендиктен акын-жазуучулар, котормочулар менен жакындан таанышы, алакалашы болуп, чыгармачылык байланышта көп аралашып калган жагдайым бар. Кыргыз адабиятынын котормо салаасында төө көтөргүс жүктү аркалап келишкен биз туу туткан далай инсандар бар экендигин сыймык менен белгилегим келет. Мен өзүм күбө болуп, чыгармачылык жактан бирге иштешкен улуу-кичүү муундун өкүлдөрү болушкан Абаев Жалил, Абдукаримов Мамасалы, Абдыкеримов Курманбек, Абдылдаев Шаршеналы, Ашыров Акун, Бөлөкбаев Самансур, Бектенов Зыяш, Козубеков Төлөгөн, Кылычев Эсентур, Наматбаев Сагын, Орозалиев Бекно, Рысалиев Керез, Самаганов Жээнбай, Саякбаев Калмак, Төлөмүшев Мырзаян, Укаев Кымбатбек ж.б. атуу-баштуу адамдардын жасаган эмгектери менин билишимче кийинки мезгилдерде, өзгөчө элибиз эгемендүүлүктү алган жылдардан бери анча баркталбай, унутта калып баратканы өкүндүрбөй койбойт. Жогоруда аты аталган инсандардын айрымдары өмүрүн көркөм котормо адабиятына сайып коюп, дүйнөлүк классиканы кыргызча сүйлөтүп, элибиздин көркөм дөөлөтүнө кошкон салымдары зор экендиги алардын жасаган иштеринен даана көрүнүп турат.

Көркөм котормо өзгөчө таланты талап этчү өтө татаал түйшүк экендигин аны башынан өткөргөндөр менен ал китептерди жарыкка чыгарууда эмгектенгендер жакшы билет. Кээде

бир сөздүн маанисин так берүү үчүн бир нече китептерди казып чыгууга туура келген учурлар кездешет. Ал эми тигил же бул чыгарманы которуп жатканда айрым окуяларды, көрүнүштөрдү сүрөттөөдөн мурда ошол элдин улуттук каада-салты менен жакындан таанышууга туура келет, анысыз чыгармадагы текст боюнча которуп салганда бир тузу кем болуп, чыгарма көркүнө чыкпай, чыңалып турган чыйрак жанып кетет. Бир эле сөздү таппай, таң атырган учурлар да болот.

Котормочулар өздөрү да мыкты жазуучу, акын болуусу шарт. Алардын эң чоң көзүрү болуп стиль эсептелет. Мыкты котормочулар сөздөн сөздү тандашып, стилист экендиги жасаган эмгектеринен даана көрүнүп турат. Андай аздек өнөр ээлеринин бири айныбас котормочу Акун Ашыров (Акун Саруулук) абабыз эсептелет.

Ал өмүр бою сөз берметтерин чогултуп, «Асыл ойлор» деген аталыштагы түзгөн китеби кыргыз басма тарыхында эки жолу өтө көп нускада басылып чыккан, анан ал кара сөзү, ыры, драматургиясы болуп оголе көп чыгармаларды которду. Кийинки жылдарда атактуу Эзоп жөнүн иликтеп-изилдеп, анын чыгармаларын которуп, өмүр жолуна арналган макалаларды жазган.

«Жаңы Ала-Тоо» журналынын өткөн жылдагы эки санына удаа Акун абабыз которгон Эзоптун «Түлкү менен жүзүм» аттуу комедиясы жарыяланган. Ал котормонун кол жазмасы менин колума кандайча тийип калганын ошол журналдын санына кичинекей эскерүүмдө жазган болчумун.

Бул котормонун тагдыры да ошондой, өткөн кылымдын 90-жылдарында мен «Учкун» концернде иштеп жүргөнүмдө Акун аба келип, буларды жарыкка чыгаруу сунушун айтып, кол жазмаларын таптап кеткен. Анан мен ары-бери жүгүрүп, каражат сурап бир-эки жерге кайрылсам, алардан оң жооп укпагандан кийин Акун абага кол жазмаларын кайра алып кетүүсүн сурансам ал мага: «Тамак сурап атты беле, сенде тура берсин, ылайыгы келсе бир жерге кошуп коёрсуң, болбосо кийинчерек алып кетермин» деген. Ошо бойдон кол жазма менде кала берген. Акун аба ошондон кийин эле кайтыш болуп кетти. Мен анын үйүн издеп деле барбадым, ылайыгы келсе жубар берметтей болгон бул кол жазманы жарыкка чыгаруунун жолун ойлоп жүргөм.

Акун аба өзү жаны жай албаган адам эле, кумурскадай эмгекчил болучу. Анан таамай сүйлөөчү. Чоңдорго, чоңдордун кошоматчыларына мындай бетке чабар мүнөзү жакчу эмес. Аны жоро-жолдоштору Эзоп дешчү. Себеби, ал өмүрү өткүчө кыргыз окурмандарына Эзопту тартуулап келди.

Ал жакшы ырларды жазган акын да болучу, маал-маалы менен газета-журналдарга ырлары жарыяланып келген. Акун аба Шекспрдин бир нече сонеттерин которуп жарыялаган, өзүнүн да мыкты үлгүдөгү сонеттерин окуганмын.

Акун абанын үйүндө балким жарык көрө элек бир топ эле эмгектери болсо керек. Ылайыгы келсе аларды калың окурмандарга тартуулоо милдетин моюнга алган азаматтар чыкса, кыргыз көркөм дөөлөтүнө чоң үлүш кошкон болот эле деп ойлойм.

Жылкычы ЖАПИЕВ

ЭЗОПТУН САПАРЫ

(Алгачкы басылышы)

Дүйнөгө сейрек жаралуучу бүткүл адамзаттын улуу тукумдарынын бири тамсилчи Эзоп – фригиялык кул болгон, ошол жерде төрөлгөн. Кебетеси көргөн адам чыдагыс желмогуздун желмогузу, эч жумушка жарамсыз, карды чарадай, башы казандай, мурду теңирекей, бүткөн бою чамбылала, териси кара какач баскандай, өзү майып, тили көрмөөгө келбейт, кол-буттары мыртыгый, урдасы, эриндери калбайып калың, көздөрү тосток, айтор, адеп көргөн кишинин жүрөгү түшкүдөй. Анысы аз келгенсип жаңдоодон башканы билбеген дудук. Биринчи көргөн ит үркөт.

Анын тили сүйлөбөй, колуна эчтеке келбеген себептүү кожоюну шаарда иштөөгө жарамсыз болгондуктан ашка жүк, башка жүк болбосун деп аны шаардан четкери бакчасына алып барып жер каздырып коёт. Эртеден-кечке Эзоп ошол жерде жер казып жүрө берет.

Күндөрдүн биринде бакчасын көрүп келиш үчүн кожоюну барып калат. Багвандардын бирөө кожоюнга кошомат кылып бакчада бышып калган анжырлардан терип келип көрсөтөт:

– Мына кожоюн, сиздин келечектеги түшүмүңүздүн алгачкы жемиши. «Мал ээси машаяк» – дейт, ооз тийип коюңуз!

Кожоюн жеп көрүп аябай жактырат да:

– Кудай буюрса керемет болот экен, сонун анжыр тура! – дейт. – Агафопод, бул анжырларды алгын да катып коё тур, мен жуунуп, тамактангандан кийин алып келип бересиң!

Ошол учурда жумушун бүтүп, өзөк жалгап шам-шум этип алыш үчүн каадасынча Эзоп да келип калат. Курсагы ачып турган Агафопод бышылуу тамактын күйүтү жаман деп чыдай албай анжырдын экөөн жеп коёт. Баарын жегиси келет, бирок кожоюндан коркот. Анын напсиси бузулуп жатканын байкаган дагы бир кул жанына басып келет.

– Эмне ойлоп жатканыңды түшүнүп койдум курдаш; сенин ушул анжырды жегин келип турат.

– Таппасаң сыйпалап кал, сен чынын айттың, – дейт ал. – Кудай бар, аны кантип билдиң?

– Сенин түрпүндү көрүп эмне каалап турганыңды ким болбосун сезет. Муну кантип жештин амалын сага айтып берейинби, экөөбүз бөлүп жеп коёбуз?..

– Баары бир эчтеке чыкпайт, – дейт экинчиси, – Кожоюн жээр маалда анжырды алып кел десе эмне алып барам?

– А сен минтип айт, – дейт берки кул, – кампанын эшиги ачык турганын көрүп, Эзоп кирип барып анжырдын бардыгын жеп коюптур дегин. Анын болсо тили жок. Айранын ичкен кутулду, челегин жалабай тутулду болуп, биз экөөбүз дыңкыйып тоюп алабыз, азабын болсо Эзоп тартат.

Ошентип анжырды экөөлөп жеп алышат да, эми Эзоптун сазайын берет дешип тим болушат. – Эзоп токмок жегенден башка эмнеге жарамак, мындан ары бирдеме болсо бардыгын Эзопко шылтай салабыз. Өзүбүз суудан кургак чыгып турабыз! «Ким кылды – Эзоп кылды» болуп кала берет дешет.

Аңгыча тамактанаар маал да келип калат. Кожоюн келип, колу-бетин жууп, тамактанып алат да:

– Агафопод, эми анжырыңды алып келсең болот! – дейт.

Эзоп жеп коюп, өзү кур жалак калганын угат да, Эзопту чакыртат. Эзоп келгенде кожоюн каарданып:

– Эй, шүмшүк, зыяндан башка бир тыйынча пайдаң жок болгону аз келгенсип менин кампама кирип, анжырды жеп койгон эмнең?

Эзоп кожоюндун сөзүн угуп, айтайын десе тили жок, айласы кеткенде алдында турган эки күнөөкөрдү алая карап, жан соогалап кожоюндун бутуна жыгылат да сабыр кылуусун өтүнөт. Кожоюн аны түшүнөт да эмне кылаар экен деп карап калат. Эзоп жанында турган килейген чөмүчтү алып, жаңсап жылуу суу сурайт. Алдына бир чака жылуу сууну алып келип койгондо Эзоп суудан чөмүч менен сузуп жутуп, колкосуна сөөмөйүн салат да ичкен суусун кайра кусуп берет. Ичинен таптаза суу чыгат. Анжырды ким жегенин билиш үчүн башка кулдарды да ошентип кустурууну өтүнөт. Анын бул амалы кожоюнга жагып калат да, карап турган эки кулду да суудан жутуп, кусуп берүүсүн талап кылат.

– Эмне кылдык Герме? Ичели да сөөмөйүбүздү колкобузга тыкпай ууртубузга имерип жиберели, – деп сүйлөшөт эки кул. Анжыр ансыз деле экөөнүн ичин кыжылдатып жаткан. Жылуу сууну ичээр замат ичтеги анжырлар өрөпкүтүп чыгып, сөөмөйлөрүн ооздоруна салгыча болбой эле өздөрү атылып чыгат.

– Айта албайт деп бул бечарага жалаа жаап кылганыңар ушул беле? Кармагыла, жондоруна кайыш тилип алгыла! Бирөөгө ор казган киши, биринчи өзү орго түшөт.

Кожоюн эртеси шаарга кетип, Эзоп жер казып кала берет. Ошол учурда Исида Умай эненин нөкөрлөрүнүн бирөө жолдон адашып, Эзоп иштеп жаткан жерге туш келип калат.

– Кайрымдуу адамым, ырайым кылып адашып калган карыпка шаарга бара турган жолду көрсөтүп бере алаар бекенсиң? – деп, Эзопко кайрылат. Бурула калып, Умай энече кийинген аялды көрө коюп, бутуна жыгылып, Эзоп жаңсоо менен кандайча адашып калганын сурайт. Анын тили жок экенин сезе коюп, суроосуна жооп кылып: – Менин ким экенимди көрүп турасыңбы? Мен бул тарапты жакшы билбейт экемин; жолго чыгарып койбосоң адашып калдым! – деп түшүндүрөт. Эзоп күрөгүн таштай коюп, аялды дарактын саясына жетелеп барып өзүнүн наны менен майын алдына жайып коёт да, жапайы жемиштерден терип келип аны коноктойт. Андан кийин суудан жутуп алсын деп булакка ээрчитип барат. Ичип-жеп тоюну алып, Эзопко батасын берип, жолго салып коюшун өтүнөт. Эзоп аны чоң жолго чыгарып коюп өз жумушуна кетет.

Ошентип, Умай эне Исиданын нөкөрү өз жолуна түшүп, Эзопко абдан ыраазы болуп калат; алакадарын асманга жайып, өзүнүн тилегин айтат:

– Оо, Ааламдын таажысы, колуна бардыгы келген кудуретинден айланайын Исида, ушул бир байкуш бечарага мээриминди төгүп кайрым кылып кой?! Анын мага көрсөткөн жакшылыгы атайын өзүнө аталып көрсөтүлдү. Жараткан пендесине бардыгын берип коюп, бул байкушту эмне бардыгынан куру калтырган. Жок дегенде эл-журт менен баарлашууга тил берип койсоң боло. Караңгыны жарык кылып жаркыткан бир өзүң го, жок дегенде бул бечарага тил киргизип койсоң боло?..

Анын минтип табынып суранганы Исидага жетет да, өзүнүн керемети менен нөкөрүнүн бардык сөзүн угуп жерге түшөт. Ошол маалда күндүн аябай ысып кеткенин сезген Эзоп, мындай ойго келет: «Күзөтчү болсо мага эс алууга эки саатча убак берген. Күндүн аптабы кеткенче эки саат болсо да бир аз дем алып, уктап алсам эмне болот?..»

Шаркырап аккан булагы бар, шайма-шай тулаңы бар көлөкөлүү дарактын саясындагы көк майданды таап алып, күрөгүн дүгдүйгөн дарактын сөңгөгүнө жөлөп коюп, тонун алдына төшөп жатып алп уйкуга кирет. Атыр жыттуу айлананын көңүл сергиткен деми менен аймалаган жели желшип, дарактын дирилдеген жалбырактары кыялдантып, Эзопту дароо эле арбап салган. Шакта сайраган түркүн чымчыктар менен булбулдар анын тынч уйкусун алдейлешет. Ошол учурда Умай эне Исида өзүнүн тогуз Музасын (шык) ээрчите келип, уктап жаткан Эзопту көрсөтөт:

– Мына бул бечараны карагылачы, кыздарым. Кебетеси адам көргүс, ак көңүлдүүлүгү адамда жок. Менин адашып калган нөкөрүмдү жолго салып койгон мына ушул киши. Ошон үчүн мен силерди бул жерге ээрчитип келдим. Ак эмгеги үчүн мен буга тил киргизейин, силер болсо анын тилине татыктуу тартууларды жасагыла!

Ошентип, анын тилиндеги сүйлөөгө мүмкүндүк бербей жаткан сөөлдөрдү алып салып, ага үн киргизет да, калган тогуз Муза өздөрүнүн шыгына жараша белектерин беришет. Ошол себептүү Эзоп сөз тапканга

уста болуп, гректердин тилинде тамсил айтып калат. Исида өзүнүн Музалары менен өз жолуна түшкөндөн кийин Эзоп чукуранып уйкусуна ойгонот.

– Ох-х, катуу уктап калган экемин! – деп ыргып тура калып, өзүнүн сүйлөп калганына айран таң калат. Каткырып күлүп, жанында жаткан буюмдардын бардыгын: күрөк, баштык, тон, бука, кочкор деп атап чыгат.

– О, Кудай, О Музалар, мен сүйлөп калыпмын! Эмнеден сүйлөп калдым экен? Эмнеден? Аа, Исиданын нөкөрүнө кылган жакшылыгым үчүн болсо керек. Жардам көрсөтүп, жакшылык кылуу кандай сонун. Кудайым өзү жардам берген экен...

Көңүлү көтөрүлүп. Көзү ачылып, күрөгүн алып күтүрөтүп жерди казып кирет. Ошол учурда көзөмөлчү Зенас иштеп жаткандардын ишин текшерип жүрүп, бирөөнү жондон ары басып алат. Аны көргөн Эзоп токтоно албай:

– Эй докчу, ал саган эмне кылды? Ак жеринен аны сабашка кандай акың бар, уят эмеспи?.. – деп калат.

«Ой шумдук, бул эмнеси? – деп Зенас эси ооп калат. – Бул макулукка тил кирип калыптыр го!.. адегенде эле апчый сүйлөйт. Мунуң оңбойт, мунуң оңбойт; ушунчасында көзүн тазалабасам менин жолум болбойт. Кыйкым табыш кыйын, жалаа жабыш оңой, көп узатпай жоготуш керек. Тили жокто эле жаңсоо менин мени жоготом деп жүрдү эле, эми тили чыкканда мени соо койбойт. Баш көтөртпөй башын кеспесе болбойт; мунуң оңбойт, жаагын жап кылбасам болбойт!..» – деген ойдо Зенас дароо кожоюндун үйүн көздөй чабат.

Зенас чапкан бойдон тердеп-кургап кожоюндун үйүнө жетип барат да аттан түшүп, анын алдына чөк түшүп арыз-датын айтып кирет:

– Мырзам!.. мырзам...

– Эмне болуп кетти мынча энтигип?

– Шумдук, шумдук мырзам!..

– Эмне, айтпайсыңбы?.. Мөмөлөр эрте бышып, жер-жемиш күбүлүп калдыбы?.. Балким, айбаның адам тууп койгондур?..

– Жок мырзам, жок!..

– Айтпайсыңбы шумдугунду, адамдын жанын чыгарбай?..

– Эзоп, Эзоп!..

– Эмне Эзоп, эркек тууп салдыбы?

– Жок, мырзам. Эзоп, баягы жер казган дөдөй Эзоп дудук эмес беле!..

Кадимкидей сүйлөп калыптыр!

– Анын эмнеси шумдук, сүйлөй берсин...

– Сүйлөгөндө да адамдан башкача сүйлөп жатат.

– Тили чыгаар замат силердин үрөйүнөрдү учурса, анын эмнесине кайгырасың?..

– Айланайын мырзам...

– Ээк койсоңчу... Жараткан өзү жакшы билет. Каарданса тилинди алып коёт, кайра күнөөсүн кечирип, берип коёт. Ал да болсо Кудайдын буйругу. Жолуң болгур десе, ошого ушунча энтелеп... Бар, ишинди кыла бер.

– Айланайын мырзам, сөзүмө кулак салсаң? Оозун ачаар замат мага кошуп сизди дагы иттей ашатып жатпайбы. Айтууга оозум барбайт, төбө чачың тик турат...

Мырзанын да денеси дүркүрөй түшөт.

– Андай болсо алып барып сатып жибер!..

– Коюңузчу мырза, сатып алмак тургай аны көргөн ит үркөт...

(Кол жазма ушул жерден үзүлүп калган) ... «Эзоп суу ташы! Эзоп, малга чөп сал!» Капкайдагы оор, макүрөө иштердин бардыгын мага тапшырат. Кудай кут кылса эми акенди таанытам; шашпа, кожоюн келсин. Абийиринди араандай ачып, көкөйүңө көк талкандай тийбесем, мен Эзоп болбой калайын. Аңгыча айтканын аткарып туралы. Жүрү досум!

Экөө Зенастын жанына басып барышат.

– Мына Эзоп, кайрымдуу мырза! – дейт кул.

Зенас соодагерге:

– Мына досум, келип көрсөң болот! – дегенде ал басып келип Эзопту көрөт да, жийиркенип: – Эргежээлдер менен турналардын согушуна сурнайчылыкка жарай турган экен. Мунуң деги ким – адамбы же чамгырбы, же көзүмө ошондой көрүнүп жатабы? Кишиче сүйлөгөнү болбосо шыйрактуу казан (тулгалуу), картөшкө салган кап же жумуртка баскан кашкалдакпы деп ойлор элем. Бул эмне деген шылдыңың Зенас, эбак үйгө жетип калат элем. Канча убактымды алдың, кудайга жаккан ишти кылсаң боло, мага таштандыны көрсөтпөй! – деп, аябай наалыйт.

Терс бурулуп кетип баратканда Эзоп анын этегине жармашып токтоууга далбасалайт.

– Тарт колунду, каргыш тийген какмар десе. Сени менен акелешкидей убактым жок, – дейт соодагер. Анда Эзоп:

– Сен бул жерге эмнеге келдиң эле? – дейт.

– Сени сатып алайын деп келгем.

– Анда эмне үчүн сатып алган жоксун?

– Сенин ишиң болбосун, сатып алгым келбейт.

– Мени сатып алыңыз; Кудай бар, пайдам тиет, зыяным жок.

– Алсам алып деле коём, бирок сенден эмне пайда?

– Айтчы, кулдарыңдын арасында аяк бошоткондон башканы билбеген жаш балдар барбы?

– Бар.

– Бар болсо мени сатып алгын дагы: «Бул силердин байкеңер болот» – деп мени көрсөтүп койгун. Алар менин кебетемди көргөндө коркконунан эле койдон жоош болуп калышат.

– Айтканыңдын жөнү бар. Бул дагы бирдемеге жарайт окшойт. Кана Зенас, канча берейин?

– Канча берсең ошончо бер.

Ошентип, болоор-болбос тыйынга Эзопту соодагер сатып алат.

Эзопту шаарга алып барып кулдарына кошот. Энеси тамак берип жаткан эки бала Эзопту көрө замат бакырып жиберешет да энесинин көкүрөгүнө жабыша калышат.

– Көрдүңүзбү? – дейт Эзоп, – жок дегенде кулдарыңдын тентек балдарын коркутуп бергенге жарайм дебедим беле. Туурабы?

– Ар жакка алып кетиңизчи мырза, балдарымын жүрөгү түшүп калды окшойт, – дейт балдардын энеси.

– Тигинде, ашканада кулдар олтурушат. Барып, учурашып, таанышып чыккын, – дейт кул сатуучу каткырып.

Эзоп кирип барса биринен бири мыктысынган бир топ азаматтар отурушат. Тим эле кудайын да таанышкысы келишпейт.

– Кул болуп кутургандарга салам! Ырыскыбыз бирге окшойт.

Кулдар эмне дээрин билишпей кала беришет. Өз ара күбүр-шыбырын байкаган Эзоп сөзүн улантат:

– Мен деле силердей кулмун, эчтекеге жарабаганым болбосо.

Күбүрөшкөндүн ичинен бирөө сөз баштайт:

– Ой, ушу сенин кебетенди көрүп туруп кантип сатып алды?

– Муну эмнеге сатып алганын билесиңби? – дейт экинчиси.

– Эмне үчүн экенин билсең айтып бербейсиңби?..

– Бизге окшогон азаматтарга көз тийбесин деп сатып алган.

Аңгыча кул ээси келип калып мындай дейт:

– Кана эмесе кулдар, баарыңардын бактыңар ачылсын. Бактыңарга жараша унаа сатып алууга мүмкүнчүлүк болгон жок, табылбай койду. Убактылуу күчүн сурасам да эч ким бербей койду. Болгон жүктөрдү өзүңөрчө бөлүштүрүп аласыңар; эртең менен эртелеп Азияны көздөй жөнөйбүз.

Кулдар өз ара кенешип, ар кимиси алына жараша жүктөрдү бөлүштүрүп алышат. Эзоп болсо кулдарга кайрылып:

– Айланайыңдар, мага дагы жүгүңөрдөн бөлүшкүлө, эчтекеге жарабайт деп бөлүп койгонуңар болбойт ко. Мен дагы кулмун.

– Сен бош эле бара берсең болот! – дешет кулдар.

– Анткениңер болбойт, – дейт Эзоп. – Кожоюн көрсө эмне дейт; кулдардын бардыгы жүгү менен жүрсө, мен сайрандап барамбы? Анткеним мага жарашпайт...

Анын сөзүн уккан кулдар жалпы жыйымга келишип:

– Аа болуптур, каалаганыңды тандап ал! – дешет.

Эзоп жүктөрдүн бардыгын карап чыгат. Болгон жүктүн ичинен эң оорун тандап алат. Аны кулдар төртөөлөп көтөрөлү дешип жатышкан. Толтура нан салынган себет болуучу.

– Маган ушул себетти берип койсоңор жетет курдаштар!

– Ой, шордуу десе, жүктүн жеңилин сурайт десе бу келесоонун оорун тандап алганын кара! Өз убалы өзүнө, берип койгула! – дешет.

– Жо-ок! Ал анчалык деле келесоо эмес; нан салган себетти алганы, курсагым тоюп барат дегени, – дейт экинчи бирөө.

– Мейли, каалаганын берип койгула!..

Ошентип Эзоп килейген нан салган себетти жонуна арттырып алат да, темтендеп жолго чыгат. Аны көргөн кулдар:

– Иштейт деп мына ушуну айт! Көрдүңөрбү, тим эле атан төөнүн жүгүн көтөрүп баратат! – дешип, аны шылдыңдап күлүшөт.

Кулдар өздөрүнүн жүктөрүн жекелеп, экөөлөп жеңил-желпи көтөрүп алышып Эзоптун артынан самсышат. Жолго чыккандан кийин Эзоп жыгачтан чийне жасап алып өөдөсүнө сүйрөп, ылдыйына тарта салып алып барат. Акыры тамактанууга да убакыт жетет. Кулдардын кожоюну Эзопко ар бирине бирден нан берүүгө буйрат. Кулдар көп болгондуктан себеттеги нандын жарымын таратып берет. Алар тамактанып алышып жолуна түшүшөт. Эзоп болсо жеңилдеп калган себетти элпек көтөрүп кете берет. Арадан бир топ убакыт өткөндөн кийин кайрадан тамактана турган мезгил жетип, Эзоп себетиндеги нандын бардыгын таратып берип, бош себетти көтөрүп көчтүн алдына түшүп алат. Аны көргөн башка кулдар: – Тэ, алдыда бараткан биздикиби же башкабы? – дешет.

– Байкашымча баягы эчтекеге жарамсыздын деп эшектин жүгүн көтөргөн кул болуш керек, – дейт дагы бир кул.

– Буга окшогон түрү суук адамдар дайым акылдуу келет, – дейт үчүнчү кул. – Нан салган себетти атайын өзү сурап албады беле, эми кара, тайрандап бопбош баратат. Биздин жүк барган сайын жеңилдебестен, оордогондун үстүнө оордогон.

– Эх! – деп ызырынат төртүнчүсү, – кызылдай кылып сабай турган неме экен!..

Узак жолу түгөнүп, акыры Эфес шаарына келишет. Кул сатуучу кулдарынын баарын баалап сатып, акыры үчөө гана калат: бирөө мугалим, бирөө музыкант, үчүнчүсү Эзоп. Үчөөнө тең ылайыктуу кардар чыкпайт. Өзүндөй дагы бир кул сатуучу ага жолугуп калып мындай деген кеңешин берет:

– Калган үчөөнү жакшылап соодалагың келсе Самос шаарына баргын. Ал жердин эли абдан бай келет. Ксанф деген философтун атайын мектеби бар. Ага мейман болуп бүткүл Греция менен Азиядан кишилер үзүлбөйт. Мугалим кулунду бир алса ошол алат, ал эми музыкантыңа да кардар табылат. Балким, тиги түрү суугунду да сатып алууга бир келесоо кардар табылаар. Короо кайтарып үрүп бергенге кантип жарабасын.

Кесиптешинин кеңешин туура таап, кул сатуучу кулдары менен кемеге түшүп Самос шаарына барат да, убактылуу турак жай таап, кулдарын сатууга даярдай баштайт.

Музыкант сымбаттуу жигит болгондуктан анын чачын жакшылап тарап, жалаңкат апакай кементай кийгизип, бутуна татынакай чарык тартып, ийинине суулук арта салып элдин алдына чыгарат. Экинчисинин буту ичке болгондуктан анын жупанын узунураак жасатып кийгизип, кончтуу чарык тартынтат да, чачын тармалдантып, эл алдына, кулдар сатылуучу жайга чыгарат. Эзопту канчалык кийинтейин десе да эч кийимдин ылайыгы келбейт, анткени анын кебете-кешпири менен турпаты канчалык жаап-жашырайын десе да, оркоюп көрүнүп калат. Эч кийимдин ылайыгы келбегендиктен таар-туурдан ороп-чулгап, белин ала жип менен байлап, сымбаттуу эки жигиттин ортосуна коюп коёт. Далдалчы сооданын жайын жарыялагандан кийин котологон элдер топурашып: «Кандай гана азаматтар, ортосундагы мочочосу гана бузуп турат. Анысы ким? Э, Ортоңкусун алып койгулачы... Аты кандай айбан?.. Вах, вах!.. Мындайды мен биринчи көрүшүм!..» – дешип, бири каткырып, бири мыскылдап, айтор, ар кимиси оозуна келгенин оттой беришет. Эзоп болсо былк этпей тура берет.

Ошол учурда кулдары зембилге отургузуп алып көтөрүп бара жаткан философ Ксанфтын аялы кул соодалап жаткан далдалчылардын үнүн угуп, үйүнө жетээр замат күйөөсүнө буйрук берет:

– Чалым! Кул сатып алсаң эле мага жардамчы болсун деп ар дайым күндөрдөн сатып аласың, эркек кулдар эч качан оюңа келбейт. Оор жумушту мен кылайынбы, же ийнеликтей ирбейген күндөрүң жасайбы? Ошол жагын бир ойлоп койсоң боло? Кул базарда кабелтең кулдардан сатып жатыптыр, барып бирин сатып кел!..

– Жарайт, байбичем!

Ксанф адегенде окуучуларына барып, алардын ичинен бир-экөөнү ээрчитип алып кул базарга барат. Алыстан эле сатылып жаткан үч кулду көрөт дагы, сымбаттуу эки кулдун ортосунда турган ирени суук адамга көзү түшүп:

– Кандай укмуш ойлоп тапкан, оо Жараткан. Кул ээси абдан акылдуу көрүнөт, тим эле кадимки философ! Таң каларлык!..

– Эмне деп жатканыңызга түшүнбөдүк, урматтуу дамылдабыз, – деп сурашат шакирттери. – Таң кала турган эмнеси бар, билгениңизди бизден жашырбай айтып бериңизчи?..

– Урматтуу менин шакирттерим, – дейт Ксанф, – философия жалгыз гана сөздөн куралат деп ойлобогула, иш жүзүндө да болот. Болгондо да сөздүү философиядан дудук философия алда канча жогору турат. Алып айтсак бийчилердин колдорунун тынымсыз дирилдеп турушу сөзү жок болгону менен нагыз философиялык ойду билдирет. Көрдүнөрбү, кул сатуучунун бар болгону үч кулу бар экен. Эми ошолорду жакшылап булдаш үчүн кандайча тизип койгонун байкагыла: эки жагына татынакай эки кулду коюп, ортосуна түрү суук бирөөнү тургузуп койгон. Ортосундагынын көркүздүгү эки жагындагы кулдардын көркүнө көрк кошуп,

дараметин күчөтөт. Демек, жакшынын жанына жаманды жалгаштырып койсо жакшыларынын кем-карчы анча байкалбай калат!

– Урматтуу дамылда! Кылдай нерсени кыя өтпөй байкап турган сиз тим эле олуя экенсиз! – дешип, окуучулары аны дүүлүктүрүп коюшат.

– Жүргүлө, барып бирөөнү сатып алалы, аялыма убада берип койдум эле.

Биринчи кулга келип суроо берет:

– Кайдан болосуң?

– Каппадокиден!

– Атың ким?

– Лигурин.

– Колуңдан эмне келет?

– Бардыгы келет...

Аны уккан Эзоп каткырып күлөт. Көргөндөр жинди болдубу дешип таңыркашканына карбастан Эзоп суз бойдон калып, тиштерин гана жылтыратат. Кайдан чыккан желмогуз дешкенсип, Ксанфтын окуучуларынын бардыгы делдейип калышат.

– Эки макоонун ортосундагы кайсы сакоо, тиштери эле жылтырайт?

– Ал эмне анчалык кыткылыктап күлөт? – дейт экинчиси.

– Ал күлбөй эле жини келип каарына чыдабай карсылдап ызырынып жатат, – дейт үчүнчүсү. – Кана, дагы эмне дээр экен?

Ошентип ал жөн турбай Эзоптун жанына басып барып этегинен тартат да, тымызын суроо берет:

– Эй, эмнеге күлүп жатасың?

– Өш!.. Макоо торпок!..

Окуучу анын антип кагып салаарын кайдан билди, ооз ача албай басып кетет. Ксанф болсо кул ээсине кайрылып:

– Бул музыкантың канча турат?

– Миң динар!

Анын баасын уккандан кийин Ксанф экинчи кулга барып:

– Сен кайдансың? – деп сурайт.

– Лидиядан.

– Атың ким?

– Атым Фирокал.

– Колуңдан эмне келет?

– Бардыгы келет!..

Аны уккан Эзоп кайрадан каткырып күлөт. Көрүп турган окуучулар өз ара күбүрөшөт:

– Күлгөндүн билгени болуш керек.

– Мен сурап көрөт элем, асыя кагуу жегим келбейт.

Ксанф кул ээсине кайрылат:

– Бул мугалимиң канча турат?

– Үч миң динар!

Ксанф мындай бааны угуп, кың дебей бурулуп басат. Анда окуучуларынын бирөө аны көкүтүп:

– Эмне, кулдар жаккан жокпу дамылда? – деп сурайт.

– Жакты, – дейт Ксанф, – бирок мен кулдардын кымбатына качырбайм, мага арзаны керек.

– Андай болсо ортоңкусун сатып албайсыңбы, акчаң жетпесе биз кураштыра коёбуз! – дейт дагы бири.

– Силерге акча кураштырып жүрүшүм мен үчүн уят; анын үстүнө менин аялымдын кыялын билесиңер го, кайдагы бир какмарды алып келгенсиң деп жемелеп жүрбөсүн. Асыя тил уккум келбейт.

– Дамылда, эшектин сүтү арам болгон менен күчү адал эмеспи, аялдын тилин албай жүргүлө деп бизди окутпадыңыз беле?..

– А болуптурчу, сенин да көңүлүң калбасын, тигиниси менен да сүйлөшүп көрөйүн!..

– Саламатпы?..

– Ооруп турат дедиң беле? – дейт Эзоп.

Анын катырып берген жообуна таңыркашкан окуучулар: «Чынын айтат, саламаттыгын сурагыдай ал ооруп жатты беле?» – дешип ич ара күбүрөшөт.

– Сен ким болосуң? – деп сурайт Ксанф.

– Эт менен сөөктөн куралган өзүңдөй адаммын.

– Мен аны сураган жерим жок, туулган жайыңды сурап жатам.

– Энемдин ичинен чыккам.

– Оңбогон неме го, – дейт Ксанф, – кайсы жерде туулгансың?

– Апам аны маган айткан эмес, – дейт Эзоп. – Балким, жаткан төшөгүндө же ашканада тууп койгондур.

– Мунуң балээ го, кайсы уруудан болосуң?

– Фригиялык болом.

– Колуңдан эмне келет?

– Эчтеке.

– А кандайча?

– Кандай болмок эле, – дейт Эзоп, – бардыгы бул экөөнүн колунан келгенден кийин менин колумдан келе турган эмне калды?

Аны угуп турган окуучулар: «Мына кызык, тигил экөөнү такыр эле макоо кылып салды. Чыны менен эле бардыгын билем деген кишинин колунан эчтеке келбейт. Көрсө, ошон үчүн күлүп жаткан тура!» – дешип, өз ара сүйлөшүшөт.

– Сени мен сатып алсам кандай дейсиң?

– Мага кенеш берип турсун деп маяна төлөп койдуң беле? Кенешимдин сага кереги эмне? Сатып алгың келеби – сатып ал; албайт экенсиң, көп башты оорутпай жолуңа түш. Мени сатып жаткан киши сени кайырмак

салып кармап келген жок. Сатып алгын деп сени эч ким кыйнабайт, казанчынын өз эрки, кайдан кулак чыгарса – керекминби, акчаңды кармат, керегим жокпу – капчыгыңды камтып жолуңа түш.

– Тилиң дайыма ушунтип сайрап турабы?

– Сайраган чымчыктын наркы да, баркы да жогору болот.

«Кайран гана Эзоп, биздин дамылдабызды катырды!» – дешип анын шакирттери күбүрөшүп калышты.

– Мен сени сатып алайын, – дейт Ксанф, – анан сен качып кетпе?

– Качкым келсе сенчилеп сурап отурбайм, – дейт Эзоп, – менин качышым же качпашым сенден болобу же менден болобу?

– Алибетте, сенден болот да!

– Жок, – дейт Эзоп, – ал сенден болот.

– Кандайча менден?

– Эгерим сен кулдарыңа жакшы көз салсаң, – дейт Эзоп, – кулдар сенден качып кайда барат? Ким эле жырлаган жеринен качып, жыласка жабышсын; качканда кайда барат? Куулуп-сүрүлүп, ачып-арып, көрүнгөндүн көлөкөсүнөн үркүп жүргөндү кайсы кул каалайт? Кулдарга каардуу болсоң, кайсы кулуң жаныңа жарым саат эмес, жарты мүнөт чыдап тура алат?

Качпасына көзү жеткен Ксанф анын айткандарына ынап, кебетесине асыла баштайт:

– Айтканың дурус, бирок кебетең келишпей жатпайбы?

– Менин сага кебетем керекпи философ? Анын ичин карап көрбөйсүңбү, философ болсоң!..

– Сенден сөз качып кутулбайт экен! – деп Ксанф кул ээсине:

– Бул макулугуң канча турат? – деп кайрылат.

– Сиз эмне, – дейт соодагер, – менин соодамды шылдыңдайсызбы?

– Ал эмне дегениң?

– Солкулдаган жигиттер турса, кайдагы бир киши карабаган мокоchonу сатып алам дейсиз. Экөөнүн бирин сатып алсаңыз, мен муну үстөк катары бекер берем!

– Деги кандай болсо да мунуң канча турат?

– Мен буга алтымыш динар төлөп алгам, ичкен тамагы он беш динар болду. Башка мунуң баасы жок.

Шыралга жыйноочулар соода бүткөнүн угуп калышып, кими сатып, кими алганын сурай калышат. Жетимиш беш динарга кул сатып алдым дегенден Ксанф, ошончого дегенге соодагердин оозу барбай уялышат. Эмне кылаарын билишпей экөө тең элеңдеп калган учурда Эзоп элдин алдына ачык жарыялап салат:

– Сатылган менмин, саткан бул, сатып алган мына бул. Экөө тең унчугушпагандан кийин мен кул эмес эле эркин адам болушум керек!..

Ошондо Ксанф:

– Бул кулду мен жетимиш беш динарга сатып алдым! – дейт.

Далдалчылар күлүшүп, Ксанфтан тийиштүү шыралгасын алышып, Эзопту ээрчитип Ксанф үйүн көздөй жөнөйт.

Эзоп Ксанфты ээрчип алат. Мээ кайнаткан күндүн ысыгынан көчөдө баскан бир да жан жок. Ксанф басып баратып этегин көтөрүп заарын ушатат. Ээрчип бараткан Эзоп аны көрүп аябай жини келет. Ксанфтын этегинен тартып:

– Мени кайра саткын, болбосо качып кетип калам! – дейт.

– Сага эмне болду Эзоп?

– Мени сатып жибер, баары бир сага кул болуп бере албайм.

– Аа, түшүндүм; узун кулак ушакчылар мени сага жамандап, ал каардуу, зөөкүр, кулдарына күн көрсөтпөйт, акмак, кеңкелес айбан адам деп жамандап койгон го. Ага эч качан ишенбе. Андайлардын сөзү бал, ичи заар, аны көңүлүнө алба, менин айтаарым ушул!

– Алар айтпаганда да айбандыгыңды өзүң көрсөтүп койдун. Ушунчалык улуу адам болуп туруп өгүзчөсүнөн заарыңды басып баратып чубуртканың кандай? Ошондон жийиркенип калдым. Бир азга кармалып калсаң сени бирөө кодуламак беле, же ошончолук убактын тарбы, шашылыш ишиң барбы? Кулуң катары мени жумшаганда буйругундан шек санайм; учуп баратып заңдагын деп буюрсаң мен эмне кылам?

– Ии де, ошондон корком дейсиңби?

– Коркпоско чарам канча?

– Менин анткен себебим үч нерсеге байланыштуу!..

– Ал кандай үч нерсе?

– Жердин ысыктыгы, зааранын жыты жана күндүн аптабы.

– Ал кандайча?

– Көрүп турасың, – дейт Ксанф, – күн төбөдөн тийип турат, жердин ысыктыгын айтпа; мен бир жерге туруп алып ичимди бошотсом биринчиден таманым күйүп кетет; экинчиден заарым бууланып каңылжарды жарат; үчүнчүдөн башка күн өтүп кетет. Мына ушул үчөөнөн оолак болуш үчүн басып баратып ичимди бошоттум.

– Эми мага түшүнүктүү, – дейт Эзоп, – талашым жок. Жолунду узарта берсең болот.

– Мына кызык, – дейт Ксанф, – көрсө, мен кул сатып албай эле кожоюн сатып алган көрүнөм.

Аңгыча Ксанфтын үйүнө келип калышат. Ошондо Ксанф Эзопко:

– Менин аялым чойроке Эзоп. Сен качан кир демейинче дарбазанын оозунда туруп тургун, антпесек сенин кебетенди көрүп үркүп кетчү болсо, атасынын үйүн көздөй себин көтөрө качат.

– Аялыңдын этегин жамынып бүжүрөп көнсөң баргын, өз ишиң!

Ксанф үйүнө кирип аялына айтат:

– Жаркыным, эми мындан ары менин күндөрүмдү талашасың деп мага таарынбайсың; мен дагы өзүмө ылайыктуу кул сатып алдым.

– Көргөн түштү төп келтирген кудайыма ыраазымын, – дейт аялы. – Түшүмдө бир татынакай кул сатып келип, мага тартуулап жатыпсың.

– Ашыкпагын жаркыным, – дейт Ксанф, – татынакай кулунду азыр көрүп аласың. Андай сулууну өмүрүндө көргөн эмессин – ай десе аркы жок, күн десе көркү жок, тим эле Аполлон, Ганимед, Эндимон.

Аны уккан күндөрдүн кубанычы койнуна батпай, арасынан бир жашыраагы токтоно албай:

– Кудайым ий, кудайым, кожоюн мага күйөө сатып келиптир! – дейт.

– Жок, ал мага сатып келди, – дейт экинчиси, – менин түшүмө аян берген.

– Аны алыш үчүн сурай билиш керек, – дейт үчүнчүсү.

– Сен сурап алам деп турасыңбы?

– Анан сен алам деп турасыңбы?..

Ошентип алар көрбөгөн «күйөөсүн» талашып жатканда Ксанфтын аялы сурап калат:

– Кана, сенин катуу мактап жаткан белегиң?

– Дарбазанын алдында турат жаркыным, – дейт Ксанф. – Тарбия берүүнүн биринчи эрежеси – чоочун үйгө чакыртпай кирүүгө болбойт. Ошон үчүн ал мени ээрчип келип, чакыртмайынча кирбей дарбазанын сыртында турат.

– Андай болсо, – дейт Ксанфтын аялы, – жаңы малайды бирөөнөр барып чакырып келгилечи!

Күндөр талашып жатканда ичинен чыйрагыраагы: «Акмактар талашып жатканча өзүм барып таанышып алайын» деген үмүт менен сыртка чуркап чыга калат.

– Жаңы келген кул кайда? – деп элендейт.

– Жаныңда турат чоң айым! – дейт Эзоп.

– Жаңы сатып келген кул сенсиңби? – деп үтүрөйт.

– Ошол мен болом! – дейт Эзоп.

– А сенин куйругуң кайда?

Эзоп аны бир карап алып, маймылга теңеп жатканын дароо түшүнө коёт да:

– Кудайдын мага берген куйругу сен ойлогондой артымда эмес, алдымда! – деп жооп берет.

– Үйгө кирбей ушундай туруп тур, сени көрчү болсо үйдөгүлөрдүн бардыгы үркө качышат, – дейт күң.

Кайра үйгө чуркап кирип, жаңы кулду талашып жаткан күндөргө:

– Ой, кургурлар, талашкан күйөөнөрдү унутуп койсоңор да болот.

Аны талашканды коюп, адегенде анын сулуулугун карап көрбөйсүнөрдү!

Аңгыча карбаластап дагы бир күң чыга калат:

– Ой, менин көрөөр көзүм кайда? Каралдым кайда?

– Мына мен! – деп жооп берет Эзоп.

– Ой кара жерге кир десе, кебетесин келиштирген! Көрсө, сендей какмарды талашып жаткан турбайбызбы. Кир бул жакка, мага жакын жолобой обочороок баскын.

Эзоп кирип барып түз гана Ксанфтын аялынын теке маңдайына тура калат. Аны көрөр замат аялы күйөөсүн көздөй селт бурулуп, көзүнүн чаарын чыгарат.

– Сен Ксанф жеткен акмак, философтордун нагыз шүмшүгү турбайсыңбы. Ачыгын айтканга бетиң чыдабай башка катынга үйлөнгүң келип калган го. Жогол, көзүмө көрүнбөй. Менин назик сезимди кордоп, ушул мококочону алып барсам чыдай албай чыга качат десең керек. Жарайт. Бергин менин себимди, атамкына кетем! – деп чамынып чыгат.

Айласы кеткен Ксанф Эзопко кайрылат:

– Кана, эмне кылдык? Жолду карата анча-мынча адепсиз иш кылып койсом айтпагандын баарын айттың эле. Эми мына, ушунун баарын угуп туруп, ушул катынга бирдеме дей аласыңбы?

– Кууп жибер, – дейт Эзоп, – келген жолу менен кете берсин, башка бараар жайы жок болсо...

– Бас жаагыңды макулук! Аны кууп жиберип сени алмак белем?

– Катыныңды ошончо жакшы көрөсүңбү?

– Жаман көрсөм жашайт белем!

– Анын кетип калышын каалабайсыңбы?

– Каалабайм акмак, каалабайм!

– Андай болсо жообун мен берем, каалаганыңдай болот.

Эзоп короонун ортосуна чыгып алып, жер тепкилеп кыйкырып кирет:

– Вах-вах! Ушунчалык атактуу философ болуп туруп, Ксанф аялынын таман астында жашап, эркек сапатынан ажырап калыптыр деп эртең эле мен окуучуларыңдын алдында жарыялайм!

– Ал эмне дегениң Эзоп? – дейт Ксанф.

Эзоп болсо анын аялына кайрылат:

– Саган эмне кылыш керек экенин билесиңби? Күйөөң бир жакка чыгып кеткенде өзүңө жаккандай татынакай, күрдүү-күчтүү, оюң менен оттой турган алтын көкүл жалжал көз кулдан саттырып ал.

– Эмне үчүн? – дейт Ксанфтын аялы.

– Эмне үчүнбү? Мончого барсаң ээрчитип алып, кийимдеринди карматып коюш үчүн; мончодон чыкканда сени кийиндирип, отура калып сенин чарыгыңды байлап бериш үчүн; сени менен кыткылыктап күлүшү, күндөн бетер сени жактырышы үчүн. Аны карап сен дагы ырсактагандай бол; өзүңөрдүн ким экениңерди унутуп, ал сатылып келген кул экенин унутуп, сенин төшөгүңдү тепсеп бутуңду ушалап берсин. Андан ары кучактайсыңбы, жытташасыңбы, оюңа келгенди ойнойсунбу, өз эркиң. Философ күйөөң болсо элге маскараланып кала берсин. О чиркин, Эврипид, алтын шилекейин бекер чачыратпаптыр го:

Тоодон аккан дайранын шары шумдук.
Толкуп-ташкан деңиздин каары шумдук.
От шумдук, жоктук шумдук, баары шумдук,
Баарынан да зайыптардын заары шумдук!

Сен дагы ошондойсуңбу? Күйөөң болсо атактуу философ, өзүң аялдардын акылдуусу болуп туруп, кулдарды сулуусунан тандагың келеби? Анчалыкка баргыдай сен шуркуя эмессиң да. Өзүңдү өзүң билип, өтүгүңдү төрүңө илгин келеби? Жок, андай эмесмин десең жаңы келген кулунду эмнеге жөндөмдүүлүгүн ушул сөзүнөн баамдарсың!..

– Мынча эмне мага асылып калдың? – дейт Ксанфтын зайыбы.

– Бул дагы эчтеке эмес, – дейт Ксанф, – даараткана жактан анын көзүнө чалдыгуудан сак бол, Демосфениң бьякта калат.

– Кудай айланайын, – дейт Ксанфтын аялы. – Бул киши сөрөйүң кетбеси келишпегени менен акылдуу көрүнөт. Айла канча, муну менен жарашууга туура келет.

– Мына Эзоп, – дейт Ксанф. – Мырзайымың менен да жараштың.

– Көрдүңбү кожоюн, – дейт Эзоп, – аялды жоошутуш үчүн чыйканын жарыш керек.

– Ар-рам гана какмар десе! – дейт Ксанф.

– Сүйлөгөн сөзүнө караганда чечен көрүнөсүң Эзоп, бирок менин түшүм жалган болуп чыкты. Түшүмдө татынакай кул сатып келип жатыптыр, а сен болсоң такыр башка болуп чыктың, – дейт аялы.

– Түшүңдүн төп келбегенине кейибегин айым, – дейт Эзоп, – түштүн бардыгы эле төп келе бербейт. Музалардын пайгамбары Аполлон бир сапар Зевстен дуванын күчүн сурап алат да, ошондон кийин алдын-ала эмне болоорун айтып, көзү ачыктык жактан ага эч ким жетпейт. Дуванын күчү менен ал бардыгын билип, эч кимди бучкагына теңебей калат. Ошондо Зевстин кыжыры келип, Аполлондун элден бөтөнчө болушун жактырбай, келечекте эмне болоорун билиш үчүн адамдарга төп келүүчү түштү жаратат. Элдин бардыгы Аполлондун олуялыгына карашпастан эмне болоорун өздөрү эле билип алыша турганын байкаган музалардын падышасы баркы кетип баратканын билип, кечирим сурап кайрадан Зевске барат да, элдин өзүнө болгон ишенимин кетирбесин суранат. Аны Зевс кабыл алып жалган түштү жаратат. Ошондон кийин биринчи көргөн түш төп келип, калганы жалган болуп калат. Ошон үчүн түшүндө көргөн сулуу адам өнүндө буруу болооруна таңыркабай эле кой, анткени сага түштүн биринчиси эмес, экинчиси – жалганы кирген.

Ксанф Эзоптун ушунчалык акылдуу, тапкычтыгын жактырып, аны өзү менен кошо ээрчитип жүрүүнү чечет.

– Эзоп, капты алып жүрү мени менен, бакчадан барып түшкү тамактык жер-жемиш сатып келелик! – дейт.

Эзоп капты ийнине арта салып, аны ээрчип жөнөйт. Ксанф бакчага барып бакчачыны табат да:

– Бизге бир түшкү тамактык жер-жемиш бергин? – дейт.

Бакчы бычагын алып капустадан кесип, кызылчадан жулуп, башка жер-жемиштерден чогултуп, татынакай боолап туруп Эзопко карматат. Ксанф капчыгын сууруп чыгып акча бермек болот.

– Эмне үчүн дамылда? – дейт бакчачы.

– Жер-жемиштер үчүн!

– Тим эле коюңуз. Менин бакчам менен андагы өсүп жаткан өсүмдүктөрүм сиздин бир кылчайып койгонуңузга арзыбайт. Андан көрө мага бир нерсени чечип бериңизчи?

– Кудай бар, – дейт Ксанф, – мага жер-жемиштин да, акчанын да зарылчылыгы жок, бир гана сенин суроонду канагаттандырып берсем мен үчүн чоң олжо. Мен кол өнөрчү же темир уста эмесмин, саган орок, күрөк жасап бере албайм. Мен деген философ болом.

– Кайрымдуу мырза, – дейт бакчачы, – мага жардам берүү сиздин гана колуңуздан келет. Мен түн уйкумду, күн тынчымды коюп, ойлоно берип кыйналганым бир гана суроо. Бакчама ар кандай өсүмдүктөрдү тигип, түбүн жумшартып, сугарып, колуман келишинче бардык күчүмдү жумшап багамын. Ошого карабастан менин баккан өсүмдүктөрүмө караганда отоп, жулуп, жок кылууга аракеттенген отоо чөптөр дүркүрөп өсүп кетет. Ал эмнеси?

Ксанф капчысынан айтылган мындай философиялык табышмакка дароо жооп кайтара албай:

– Бардыгы кудайдын кудурети менен болгон нерсе! – деп коёт.

Ксанфтын артында турган Эзоп анын жообун угуп кыткылыктап күлүп калат. Аны көргөн Ксанф:

– Сен эмне Эзоп, мага күлүп жатасыңбы? – дейт.

– Жок, – дейт Эзоп, – сага күлүп эмне кылайын.

– Анан кимге күлүп жатасың?

– Сени окуткан мугалимдерине!

– Акмак десе, – дейт Ксанф, – сен эмне, бүткүл Элладаны кордогун келеби? Мен деген Афинанын өзүнөн окугам; анын эң мыкты деген философтору, грамматиктери менен риториктери мени окуткан. Алар менен сенин ишиң кандай?

– Болбогон сөздү тантырап жатсаң кантип кишинин күлкүсү келбейт, – дейт Эзоп.

– Мындай суроого башкача кандай жооп берүүгө болот? Кудайдын кудурети менен иштелген ишке философтор талдоо жүргүзө албайт. Балким, бул суроого сен жооп бере аласыңбы?..

– Жооп бер десең жооп берем.

– Арам гана шүмшүк десе, – дейт Ксанф, эмне дээрин билбей, – мен канчалык окуу жайларына барып философиядан сабак берип келгем, баары бүтүп эми философияны бакчага жүргүзүү калган турбайбы. Кудай кылса кубарыңдын акысы жок, жүрү!

Ксанф бакчачыга кайра кайрылып, Эзопту сала берет:

– Мына бул менин кулум болот, – дейт Ксанф, – билбеген балаасы жок, сенин сурооңо жооп берүүчүмүн деп болбойт.

– Кантип, – дейт бакчачы, – бул каракчың ошончо эле билимдүүбү?

Эзоп күлүп туруп:

– Мени менен ошентип сүйлөшөсүңбү шордуу десе?

– Мен эмне, шордуу бекемин?

– Бакчачысыңбы же башкасыңбы?

– Бакчачымын, эмне экен?

– Бакчачы болсоң шордуу дегенге анча эмне теригесиң? – дейт Эзоп, – өз колуң менен тигип, отоп, сугарып, түбүн жумшартып баккан жер-жемиштериңе караганда отоо чөптүн эмне үчүн дүркүрөп тез өскөндүгүн билгиң келеби? Анда кулак салып угуп тургун. Ал кадимки эле экинчи жолу эрге тийген балалуу аялдай болот. Экинчи күйөөсүнүн да балдары болгон учурда ээрчиге келген балдары өз баласы болуп, күйөөсүнүн мурдагы аялынан калган балдар ага өгөй бала болуп саналат. Өз бала менен өгөй баланын айырмасы кандай экенин билесинби? Өзгө өздөй, жатка жаттай мамиле жасап, өгөй балдарга тийиштүү тамактын ырыстуусун өз балдарына тартып берет. Ошондой эле сенин эккен жер-жемиштериң жердин өгөй балдары болот да кодура өсүмдүктөр менен отоо чөптөр жердин өз баласы болот. Ошон үчүн жер сенин тиккен жемиштериңе караганда өзүнүн отоо чөптөрүн жакшы багат. Билбесең билип ал!

– Акылыңдан айланайын, оорулуу оюмдан айыктырып койбодуңбу, – дейт бакчачы. – Алганыңдын бардыгын мен силерге тартуу кылам, каалаган учурда келип, өз оокатыңардай көрүп, каалашыңарча бекер алып тургула!

– Көп эле оюңа келгенди оттой бербегин, менин сенден сураарым, – дейт Ксанф Эзопко – ар дайым мен айткандай иштеп жүргүн, болбосо иштин баарын бузуп аласың. Эми тиги көнөчөк менен сүлгүрдү алгын да мончого кеттик.

Мончого барганда Ксанф чечинип көнөчөктү сурайт. Алып карап көрсө көнөчөк бопбош.

– Йе, Эзоп, ичиндеги майы кайда?

– Майы үйдө.

– Эмне үчүн үйдө?

– Өзүң айтпадыңбы мен айткандай иштеп жүргүн деп. Көнөчөк менен сүлгүрдү алгын дедиң, май жөнүндө качан айттың? Айтканыңды эки кылган жокмун, так аткардым, – дейт Эзоп.

Мончодон Ксанф өзүнүн жолдоштору менен жолугушуп калат. Кийим-кечектерин башка кулга карматып коюп, Эзопту үйгө жумшайт:

– Эзоп, аялымдын ачуусу келип, алып келген жер-жемиштериңизди кулдуку деп тебелеп-тепсеп салганын өзүң көрдүң: үйдө жасмыктан башка

эчтеке жок болушу керек. Жалгыз жасмыктан түшкүгө жакшылап сорпо кайнатып кой. Ташып кетпес үчүн сапырып, үйлөп тур, бышаарда отун тартып, тымытып кой. Бар, мен айткандай жаса!

– Жарайт! – деп Эзоп үйгө жөнөйт.

Үйгө барып, ашканага кирип казанга суудан куюп, сууга жасмыктын жалгыз данын салып кайнатып коёт. Ошол учурда Ксанф жолдошторун ээрчитип мончодон чыгат.

– Жүргүлө, достор! Биздин үйгө барып болушунча даам сызып кеткиле. Жалгыз жасмыктан башка эчтеке жок, алып барганыбыздын бардыгын эрке катын ыргытып салган. Кеп тойгондо эмес көңүлдө, ыйлап туруп май бергенче күлүп туруп суу берген дурус – дейт.

– Аб-болуптур, барса баралы, – дешет жолдоштору.

Ксанф аларды үйүнө ээрчитип келип, Эзопко буйрук берет:

– Эзоп, жуунгандан кийинки суундан жуткурчу?

Эзоп чылапчындыгы кирдин суусун сузуп келип Ксанфка сунат. Ксанф аны карап туруп:

– Бул эмнең Эзоп? – деп сурайт.

– Бул жуунгандан кийинки суум! – дейт Эзоп.

Ксанф кабагын чытып, эмне дээрин билбей серпип салат.

– Келе, бут жуучу чылапчыныңды алып кел?

Эзоп суусун төгүп салып куру чылапчынды алып барат.

– Бул эмне деген өнөрүң?

– Сен чылапчынды сурабадыңбы. Чылапчынга суу куюп бутумду жууп бергин десең кеп башка болмок.

– Чеч, бутумдагы чарыкты, – дейт Ксанф, – бардыгын мен айткандай жасайсың! Конокторуна кайрылып: – Көрдүңөрбү курдаштар? Мен өзүмө кул эмес эле көсөм сатып алган окшойм. Кана, жүргүлө, дасторконго карайлы!

Ичкиликтен бир-эки сыйра көтөргөндөн кийин Ксанф:

– Тамагың быштыбы Эзоп? – деп сурайт.

– Бышты.

– Алып келчи, мен текшерип көрөйүн?

Эзоп казанда калкып жүргөн жалгыз жасмыктын данын кармап алып Ксанфка алып барат. Ал жеп көрүп Эзопко:

– Абдан сонун бышкан экен, эми алып келе берсең болот! – дейт.

Эзоп ар биринин алдына бирден бош кесе коёт да, ар бир кесеге кайнаган суудан куюп:

– Кана мырзалар, тамакка карагыла? – дейт.

– Эй оңбогур, – дейт Ксанф, – мунуң карандай суу го, жасмыгың кайда?

– Жасмыкты азыр эле өзүң жеп, сонун бышыптыр дебедиңби!

– Эмне дейт, жасмыктын жалгыз данын кайнаттың беле?

– Өзүң айтпадыңбы, жалгыз жасмыктан сорпо кайнатып койгун деп, айтканыңды эки кылбай жалгыз жасмыкты кайнатып койгом, – дейт.

– Андай болсо, меймандар капа болуп калышпасын, алиги мен сатып келген торопойдун төрт шыйрагын тезирээк бышырып, ачык суудан куюп, пыяздан туурап алып келе сал!

Эзоп торопойдун шыйрактарын казанга салып кайнатып жатканда аны жазалоону ойлонгон Ксанф казандын жанына басып барат да:

– Эми кампага барып ачык суудан алып кел, бир аз куюп коёлу, аңгыча мен сапырып турайын, – деп, Эзопту кампага жумшайт. Эзоп ачык суудан алып келгенче Ксанф кыйкым издеп, казандагы төрт шыйрактын бирөөнү алып коёт.

Эзоп айтканын аткарып, казанды караса торопойдун бир шыйрагы жетпейт. Аны атайлап Ксанфтын жасаганын түшүнө коюп, аялынын туулган күнүнө арнап атайлап багып жаткан торопойдун короодо чуркап жүргөнүн көрүп, кармап алып, чаңырбасын деп тумшугун думбалап байлап, бир шыйрагын шарт кесип алып, отко куйкалап казанга салып коёт. Ксанф болсо кайрадан ойлонуп, кокус катуураак жазалап койсом качып кетип, акылдуу кулдан ажырап калбайын деп чочулайт да, Эзопко көрсөтпөй шыйракты кайра казанга салып коёт. Ошентип казанда беш шыйрак кайнап жатканын Эзоп да билбейт, Ксанф да билбейт.

Бир аз убакыт өткөндөн кийин Ксанф Эзопту чакырып:

– Эзоп, шыйрактарың быштыбы? – дейт.

– Бышты мырзам!

– Бышса алып келип чыгарсаң болот.

Эзоп чоң чараны коноктордун алдына коюп, казандагы шыйрактарды төгүп салат. Төрт шыйрактын ордуна казандан беш шыйрак чыкканын көргөн Ксанфтын көзү чанагынан чыгып кете жаздайт.

– Эзоп, бир торопойдо канча шыйрак болот?

– Баары жайында мырзам. Торопойдун казандагы шыйрагы бешөө болгону менен короодогу торопойдун шыйрагы үчөө; жалпы бөлүштүрө келгенде тупатуура төрттөн болот?

– Ые айланайындар, – дейт Ксанф, – мунуң минтип жүрсө мени такыр келесоо кылып бүтүрөт ко?..

– Келесоолонгон өзүң эмеси? Сен антпесең, мен минтмек белем. Ага капа болбогун мырзам, окуучуларыңдын алдында мындай кемчиликти кетируүдөн сак болуп каласың, эмне дегенде акмактык менен акылдуулуктун ашкерелиги эстүү адамдар үчүн кечирилгис ката болот.

Эзопту жазалаштын эч кыйкымын таба албай Ксанф шылкыя түшөт.

Ошол күндөн тартып, Ксанф Эзопту ар дайым окуу жайларга барганда ээрчитип алып, окуучулардын бардыгы Эзопту таанып калышат. Күндөрдүн биринде окуучулардын бирөө Ксанфты баш кылып классташтарын конокко чакырып калат. Ксанф Эзопту ээрчитип:

– Тамак-ашка ылайыктуу сарамжалыңды алып алгын! – дейт. Тамак-ашка кандай сарамжал: себет, табак, суу жоолук, кепич, шамана... дагы

эмнеси калды? Оюндагылардын бардыгын алып, Эзоп Ксанфты ээрчип жолго чыгышат.

Тамак жеп жатканда Ксанф эттүү, майлуу устукандарды Эзопту көздөй жылдыра берип, Эзоп болсо аларды себетке жымыра берет.

– Биринчи, экинчи, үчүнчү тамакты бүт алдыңбы?

– Бүт алдым, таксыр.

– Анда ошолордун бардыгын менин ырыска шеригиме жеткирип бергин! – деп тапшырат Ксанф.

– Жарайт, таксыр! – деп Эзоп чыгып кетет.

Жолдо карата Эзоп: – Шашпагын, сенин «ырыска шеригиңе» алып барып берейин. Ар дайым мени мазактап, каргап-шилеп, чүйрөндөп жүргөн ойсекенин ырас ыгы келди. Бакчачынын мага берген жер-жемишин: «Кулдун тамагын жеп өлүп бараттым беле!» – деп, тебелеп-тепсеп салды эле. Канчалык жагайын деп аракет кылдым эле, жакпадым. Эми көрүп алсын – ак ниет кул менен алдамчы шуркуянын айырмасы кандай экен. кожоюн бекеринен «ырыска шерик» деп айтканы жок, ырыска шерик ким экенин билбей жүрсө, билип алсын.

Эзоп үйгө келип, Ксанфтын аялынын алдына жайып, алып келген тамактардын бардыгын жайнатып көрсөтөт.

– Мына, карап көрүңүз, эч нерсесин короткон жокмун, бардыгы түгөл бекен? Чыпчыргасы корогон жок.

– Көрүп турам, – дейт кожоюндун аялы, – бардыгы жайында, орду менен. Байкуш чалым, менсиз тамагынан аш өтпөйт.

– Жок мырзайым!..

– Анан кимге берип жиберди?

– Өзүнүн «ырыска шеригине»!

– Эх, макоо десе, – дейт Ксанфтын аялы, – анын ырыскысына менден башка ким шерик экен?

– Ашыкпаңыз, – дейт Эзоп, – анын ким экенин көрүп алыңыз!

Короодо жүгүрүп жүргөн балтекти чакырат:

– Ме Мойнок, ме! Күчү-күчү!..

Ксанфтын аялынын көзүнчө Эзоп чуркап келген итке алып келгенинин бардыгын салып берет да, ит жеп бүткөндөн кийин кайра конокто отургандардын үстүнө кирип барат, таазим кылып ирегеге отура калат. Ксанф жанына чакырып алат.

– Кандай, берип келдиңби?

– Берип келдим.

– Жедиби?

– Калтырбай жеди.

– Кантип, жарылып кеткен жокпу?

– Жок! Абдан ачка болуп калыптыр.

– Абдан рахаттанып жесе керек?

- Абдан рахаттанып жеди.
- Акырында бирдеме дедиби?
- Эмне демек эле, ырсайып ыраазылыгын билдирди.
- Анысына мен да ыраазымын.

Ошол арада Ксанфтын аялы ызасына чыдабай нөкөрлөрүнө:

– Болду, жетишет эми кыздар. Эми мен Ксанф менен жашай албайм. Себимди алам да, атамкына кетем. Көрсө, итти менден артык көрөт турбайбы! – деп айтып, өз бөлмөсүнө кирип бекинип алат.

Үлпөт кызыгандан кызып, окумуштуулар ортосунда ойго келбеген окуялар жөнүндө сөздөр жүрө баштайт. Окуучулардын бирөө оолугуп суроо берип калат:

– Адамдардын ортосунда алаамат тополоң кайсы учурда болот?

Ксанфтын далдасынан Эзоп жооп берет:

– Өлгөндөр тирилип келип тирүүлөрдөн карызын доолаганда!

Бардыгы каткырышып, өз ара кыжы-кужулар башталат.

– Бул анын жаңы кулу, биздин көзүбүзчө сатып алган!

– Ошондо муну мени «торпок» деп кордогон, патчагар.

– Ошонун баарын эле өзү ойлоп тапты дейсиңби, биздин дамылдадан үйрөнүп алган да... – дегенде Эзоп:

– Силердей мадырабаштарга окшоп дечи! – дейт.

– Дамылда, – дейт шакирттеринин бири, – Эзопко биз менен бирге ичип коюуга улуксат бересизби?

– А, болуптур, ичсе ичип койсун!..

– Эмне үчүн койду сойгону жетелеп баратканда, кой унчукпайт, чочкону сойгону жетелеп баратканда жанынын бардыгынча чаңырат? – дешип окуучулар биринин суроосуна бири жооп бере албай жатканда Эзоп жардамга келет:

– Эмне дегенде койдун сүтү таттуу, жүнү жылуу, ар дайым сүтүн саап, жүнүн кыркып турат. Ошон үчүн алар сааганы же жүнүмдү кыркканы алып баратат дешип камаарабай бара беришет. Чочко болсо же жүнүм жок, же сүтүм жок, тамакты тандабай жей берип эптеп жыйнап алган майымды тартып алгысы келип жатат деп чаңырат.

– Кудай бар, тим эле укмуштай жооп берди! – дешип окуучулар өз ара дуулдашат.

Үлпөт бүтүп, Ксанф өзүнүн кулун ээрчитип үйүн көздөй жөнөйт. Жаткан жайына кирип, аялын өпкүлөп наздана баштайт. Аялы аны түртө салып, тескери бурулат.

– Жогол, көзүмө көрүнбөй. Кулуң менен назданып, итиң менен өбүшүп жата бер. Мага себимди бергин, кетем! – дейт.

– Мына кызык, сага эмне болду? – дейт Ксанф. – Дагы Эзоп бир балаа кылдыбы?

– Бар ары, канчыгыңды багып, катын кылып ал.

– Айтпадым беле, Эзоп ушуну кылмак. Чакыргыла Эзопту!

Эзоп ошол замат келип калат.

– Эй, акмак! Сен жанакы тамакты кимге бердиң эле?

– Өзүң айтпадыңбы, «ырыска шеригиме» алып барып бергин – деп.

– Мага бир да күкүмүн берген жок, – дейт аялы. – Мына, көзү турат.

Кыйын болсо танып көрсүн...

– Эй каракчы, уктунбу? – дейт Ксанф. – Күкүмүн да берген жок деп жатпайбы?..

– Күрсүлдөбөгүн! – дейт Эзоп. – Сен кимге бергин дегениңди билесиңби?

– «Ырыска шеригиме» бергин дебедим беле.

– Сенин ырыска шеригиң ушулбу?

– Анан ким экен, акмак десе?

– Аны азыр көрүп аласың, – дейт Эзоп. Короодогу итти чакырып Ксанфка көрсөтөт: – Мына, сенин ырыска шеригиң. Аялың «ырыска шеригиң» болом деп калп айтат. Калп айтпаса болоор-болбос тамак үчүн напсисин агытып иттен кызганып, себимди бергин деп сени коколойт беле? Ырыс-кысын көтөрө албаган аялыңдан адилеттикти тапкың келеби? Итиңди тепкилеп, таяктап кууп койчу, баары бир сенин жаныңдан карыш чыкпайт. Бардыгын кечирет, кайра шыйпаңдап сага жетип келет. Андыктан сен ырыска шеригим дебестен «менин аялыма» десең, сенин аялыңа алып келип бермекмин. Аял эмес иттин ырыска шерик экенин билип ал. Итиң сен өлсөң кошо өлөт, аялың сен өлгөндөн кийин башкасын таап алат.

(Уландысы бар)

Которгон **Акун АШЫРОВ**

**Хусейин
КАРАСАЕВ**

Мурас

«ТЫНЫСТАНОВ КЫРГЫЗДЫН ЛОМОНОСОВУ»

Залкар окумуштуу Х.Карасаевдин бул интервьюсү Кыргыз радиосунун алтын казынасында сакталуу. Улут даражасында сыймыктанар акын, окумуштуу, мамлекет ишмери Касым Тыныстановдун 110 жылдыгына байланыштуу ушул интервьюну айрым кыскартуулар менен жарыялоону туура таптык.

– Хусейин аба, Касым Тыныстановду сизден артык жакшы билген киши жок болсо керек. Сөздү аны менен кантип таанышып, жолуңар, тагдырыңар кандайча бирге түшүп калганы тууралуу баптасак...

– Касым Тыныстанов менен 1914–1916-жылдары Караколдо орус-тузем мектебинде бирге окудум. Жашыбыз да тең. Бирок бала кезде анча камыр-жумур болуп таанышкан эмеспиз. Андан кийин 1923-жылы мен кайра Караколдо тааныштым. Ал кезде селревкомдун төрагасынын орун басары болуп иштеп жүргөмүн. Бир жолдошум келип:

– Ташкенге окууга балдар кетип жатыптыр, биз да барбайлыбы, Тыныстанов деген менин жакын кишим бар эле, ал ошоякта окуйт экен, ошого сүйлөшөлү, – деп калды. Мен аны макул

таап, ал кезде Караколдо кытай тибинде салынган үйгө келдик. Ага кире бергенибизде бир кыз чыга калды, андан биз: «Касым барбы? – десек, Бар» – деди. Аңгыча өзү да чыга келди, карасам мурдагы бала кезине анча окшобой, бети жайылган келишимдүү жигит болуп калыптыр. Көйнөкчөн, галифе шым кийип, шым тарткычы да бар экен. Сүйлөшө келип, биз ой-максатыбызды айтсак, ал: «Келгиле, Ташкенде таалим-тарбия институту бар, ал казак-кыргыздын экөөнүн тең институту, ошонун бир жерине кирерсиңер», – деди. Эң биринчи таанышканым ушул. Ошентип, 1923-жылы Ташкендеги жогорудагы институтка кирдик. Анан бирге окуп калгандыктан, жакын тааныша баштадык. 1924-жылы кыргыз облусу бөлүндү. Ошондо баарыбызды чакырып, өкмөттүн адамдары эмгекти бөлүштүрүштү. Касымга: «Сен алиппеден кийинки окуу китебин жазгын, башка нерсе менен алагды болбо», – деди. Анан бизди (Алиев, Карачев, мен, Мустапа Акматовду): «Силер «Эркин-Тоо» гезитин чыгарасыңар», – деди. Арабаевге: «Алиппе» китебин жазуу тапшырылды. Ал эми Касымга «революциялык ырларды кыргыз тилине которосуң» деген кошумча тапшырма берилди. Ошентип ишке кириштик. Аерде Түрк наркомпросунун алдындагы Кара кыргыз билим комиссиясы деген бар болчу. Анда Алиев, Карачев, мен жана Акматов Мустапа иштейбиз. Бизге чейин Тыныстанов, Арабаев, Сарногоев, Данияров иштеп келген экен. Ошентип окуубуз калып, жалаң эле ишке киришип кеттик. Ал жылдары Касым институттун акыркы курсунда болчу. «Интернационалды» ошондо которду.

– *Хусейин аба, Касым Тыныстановдун иш усулу кандай эле? Канткен менен көп жыл чогуу иштештиңиз. Ал чоң илимпоз, чоң акын, ар тараптуу киши болгон эмеспи?*

– 1926-жылы Касым Тыныстанов Бакуда ачылган түркологдордун съездине кетти. Анын ичинде делегаттар Алиев Осмонкул, Данияров Базаркул, Бөлөбалаев Осмонкул бар эле. Чыгаан академик Бартольд бүткүл түрк элдеринин тарыхы, аларды изилдөөнүн мындан кийинки милдети жөнүндө кеңири доклад жасаптыр. Анда кыргызды өтө көп айткан экен. Ошондо Касым Бартольдго: «Сиз кыргыз элинин тарыхын өзүнчө жазып бербейсизби?» – деп өтүнсө, ал киши макул дептир. Ошону менен 1926-жылы жазып, 1927-жылы басмага тапшырып, 1928-жылы Кыргызстандагы Академиялык борбор дегенибиз басып чыгарды. 1928-жылы мен окууга кетип жатканда, Касым менен Токчоро Жолдошов: «Муну өзүңдүн устатыңа бересиң!» – деп колума тапшырды. Аны алып Бартольддун өзүнө тапшырдым. Ошентип, кыргыз элинин биринчи тарыхын жазууга себепкер болгон Касым Тыныстанов. Тыныстанов ар бир жазган ырына идея койчу. Аларды биздин коомчулук билбей калды. Буга бир мисал келтире кетейин. Анын «Шакирт» деген ыры бар. Ошондо окуп жүргөн бала. 1920-жыл. Ал казакча жазылган.

Түн мезгил, эл уктаган тынч таң.
Ай жарык жатыр дүйнө уйку коюу.
Жалгыз ак шакирт отур китеп окуп,
Шырак пен түз жакпаган ау-гау.
Китептин бардык каты түсүп көзгө,
Ой кирбей көкүрөккө анан өзгө.
Жүрөктү жарып чыккан назик сүйүү,
Байланып улут делген жалгыз сөзгө.
Четинен бир китепти ачып көрүп,
Бекемдеп адабият алды бөлүп.
Текшерип эң түпкүрүн карап көрсө,
Тереңден багыт алып кеткен өрүп.
Сол заты жок, бол кеткен бар кылмакчы,
Табууга тезден издеп кайрымачы?!

Ошол кезде баарыбыз казакча окуйбуз, казакча жазабыз. Касымдын жүрөгү жаш кезинен эле кыргыз калкы үчүн кандай сокконун ушул саптарынан эле байкаса болот.

– *Хусейин аба, 1916-жылдагы Үркүндү сиз да, Касым да башыңыздардан кечиргенсиздер. Эми ошондогу элдин көргөн кордугу өзүнчө улуу кеп. Бул туурасында Касымалы Баялиновдун «Ажар», Жусуп Турусбековдун «Ажал ордунасын», А. Токомбаевдин «Кандуу жылдарын» эле мисалга тарталы. Мунун ар бири көркөм чыгармалар, ар бири өзүнчө тарых. Ошол доорго Касым да, сиз да кайрылган жоксуздар. Неге?*

– Эми аерге баргандагы азапты кудай адамга эмес, итке көргөзбөсүн. Жолдо ашуудан ашып баратканда калмактардын азабы, кийин бир жылдан соң элдин 30–40 проценти кырылып, кыргыз кайра жерине келди. Аларды түзгө келтирбей көпчүлүгүн тоого айдап таштады. Анткени кылмыштуу болуп калды да. Ал эми кытай жеринде кыргыздын канча кыздары, келиндери, балдары тентип калды. Далайы сатылып кетти. Калышкандар калмак, уйгурча сүйлөп, балдары кул, кыз-келиндери күңгө айланды. Бул окуяны Касым да өз башынан өткөзгөн. Мен да ал жактан 1921-жылы келип, кийин «Эркин Тоого»: Баш качан жыйылат, баары кул, күң болуп жүрөт», – деп чакан макала жазгам.

Касымдын жүрөгүн да тентип, тербип жүрүшкөн качкындардын тагдыры эзбей, ойлонтпой койбогон. Ошол кезде өкмөт тарабынан дагы мындай болгон. Кангелдиев Усубакун деген укомбездин секретары (уездный комитет беженцев) качкындардын башын жыйнап, чогултууга аракет кылган. Ошол кезде Какшаалдан ыйлап жазган катты «Эркин-Тоого» да чыгарганбыз. «Сурачы, досум, сурачы» деген Касымдын ыры дал ошол темага какшап, зарлап арналган. Касым же мен Үркүн темасына кайрылган эмес деген бекер сөз. Касым элдин чоң патриоту болгон. Муну түз эле кесе айтуу керек. Анын казакча, кыргызча жазган

ырларынын дээрлик бардыгы патриоттук духта (*окумуштуу келтирген көптөгөн мисалдар кыскартылды. – Ред.*). Ошол учурда бала кези. Азыр жыйырмадагылар эмне кылып атышканын жакшы билебиз, телевизорду тиктегенден башка эч нерсе кылышпайт. Касымдын кандай акындыгы мен айтпасам деле дапдаана көрүнүп турбайбы? Акындык чеберчилиги жөнүндө сынчылар дагы кенен түшүндүрөр.

– Сиз жогоруда Касым Тыныстановдун бир топ ырларын окуп, учкай болсо да андагы поэтикалык ойлорго, ырдын мазмунундагы идеяларга токтолдуңуз. Ошондой эле ал киши кара сөздүн да мыкты устасы, мыкчыгери да болгон экен. Мына бул жөнүндө да айтып өтсөңүз?

– Кыргыз эли жалпы алганда сөзгө уста. Андайлыгын айтылуу «Манас» чыгармасынан жана толуп жаткан элдик дастандардан улам деле байкоого болот. Бирок анын бардыгы толугу менен бүгүнкү күнгө чейин деле кагаз бетине түшпөй келе жатат да! Эми ошол көркөм адабиятты баштаган жана ага чоң үлүш кошкон Касым болуп атпайбы? Бул жагынан алганда Касымдын күчү, таланты абдан чоң болчу. Ал ыр жазганда кээ бир сөздөрү кара сөзгө да окшоп кетчү. Мына ушуга «Жаңыл мырзасынан» мисал келтирейинчи.

Мен турдум, тышка чыктым, ай арасы,
Болгондой туманданган тоонун башы.
Четинен ала булут чубап өтүп,
Агайдын убайымдуу көз карашы,
Кыроого үстү-башы чылк оронгон,
Кийгендей күмүш кымкап сайдын ташы.
Коробой из түшүрүп түлкү, бөрү,
Энчилеш жазылгандай шыбагасы.

Мына ушу өзүнчө эле көркөм сүрөт. Ушул өндөнгөн куплеттер ырында эң эле көп. Ошон үчүн Касым өзү кара сөздүн да устасы болгон. Ал эң алгач «Мариям менен көл боюнда» деген кичинекей аңгеме жазды. Анын каарманы да тааныш болчу, аны жакшы билебиз, ага Айшанын агалары үйлөнгөн. Ал киши жакында өлдү, аны менен Касымдын кандайдыр катташы болгон.

– *Канчанчы жылдар эле?*

– 1923-жылдар болуш керек. Ошентип, Касым кара сөзгө да чыйыр салган. Анын которгон ырлары да мыкты чыгар эле. Котормолордун көбү чыкпай калды.

«Манаста» «Алмамбеттин жомогу» деген бөлүмү бар эмеспи. Ошону кыргыз тилинен орусчага которду. Ошол котормону басып отурган машинистканын окуп алып ыйлаганын көргөмүн. Көркөм сөздү орусча да дал өзүндөй жаза билген киши болчу. Ал гана эмес орус тилинде ыр жазган. Орусча жазылган ырлары чыккан жок. Аны менен бирге иштешкен орус достору: «Ырды Пушкинден кем жазбайт» – деп макташчу. Ал

орусчаны акцент менен сулуу сүйлөчү да, өтө мыкты билчү. Бул да болсо табияттын ага берген сыйы. Касым өзү дайым толкуп отурчу. Сөзгө уста болгон адам искусствого да абдан жакын болот эмеспи. Ал дайыма Карамолдону үйүнө чакырып, комузун черттирер эле. Ал анда-санда бир чети тамашага сала: «Молдоке черт, бир кездерде манаптарга чертчү элеч, эми мага чертесин», – дечү. Мен качан барбайын, Карамолдо үйүндө отурчу. Искусствону жете түшүнгөндүгү ушундан эле даана көрүнүп турат.

– *Хусейин аба, сиз эң жакшы сөз айттыңыз. Карамолдону дайыма үйүнө чакырып, черттирип турганын укчумун деп. Демек, а кишинин чеберчилигин жогору койгондуктан бир, эки ирет черттирип угуудан талбай жаташыы да бекер эмес?*

– Андан кийин Касым Боогачы айдалып баратканын угуп, мага мындай деп айтканы күнү бүгүнкүдөй эсимде:

– Эй, Хусейин бул кандай, бул маданияттын адамдарын айдап атат. Бул өзүнчө мектеп түзгөн киши. Таланттын натыйжасында Нарын тараптан Молдобасан, Муса сыяктуу таланттар чыгышкан эмеспи, – деп кейиген. Казактын Магжан Жумабаев деген акыны болгон. Ошол киши Касымды окуткан. 1923-жылы барсам, Магжан Ташкентке кетип жаткан экен. Касым менден эки жыл илгери окуган да. Ошол убакта Касым мандолина чертсе, Магжан:

– Мандолин чертпе, искусство аякташ, талапташ болот. Тиги жакка ооп кетесин, сен акынсын, ырыңды жазышың керек, – деп токтотконун да уккамын. Ошол Магжан келишкен, чачы да көркөм, сонун жигит болчу. Ал киши кийин атылып кетти.

– *Сиз Касым тамашакөй адам эле деп айтып жатасыз. Саякбайды Каркырадан алып келип, Касым менен биринчи таанышканда кызыктуу окуя болгон экен. Мына ушуну да эскере кетсеңиз?*

– Саякбай Каралаевди Фрунзеге алып келгенден кийин Касым: «Академиялык кече кылгыла, акча бөлүп берели», – деп калды. Ага макул болуп, көп атактуу кишилерди чакырдым. Бул жөнүндө бир топ эле айтылды, аны кайталап отурбайын. Каралаев келип отурду, анда отузга чыга элек жаш кези. Аны көрүп алып, Касым мындай деди:

– Бозонун тобун жеп тойгон тору быштыдай болгон неме экенсиң, канча жүгүрө аласың. «Манасты» мендей айта аласыңбы? – деп эле «Манасты» коё берип, бир кыйла жерге сабатып барды. Андан соң: «Кана, менден кыйын айтар бекенсиң, баштап көрчү?» – деди. «Макул» – деп эшикке чыгып кеткен. Бир убакта эшикти ачып: «Бери келчи» – деп мени Айша (Х. Карасаевдин зайыбы. – Ред.) чакырат. Барсам: «Жанагы боз жалпак, башы чарадай болгон киши манасчыбы?» – деп Каралаев сурап атат» – дейт.

Мен ага: «Жо-ок, ал манасчы эмес. Жаттап алганын айтып атат, андайды мен да билем, жаттап алганды ким болсо да айта бербейби. Манасчы деп коркуп атасыңбы, коркпо» – деп Саякбайдын жүрөгүн басканым бар.

Баарыбыз ал кезде шерине жеп жүрдүк. Касымалы Жантөшев, Касым, мен болуп чогулган кезде, пьеса түзчүбүз. Мисалы, «Майлуу таң» деген пьеса түзгөнбүз. Ал бүтүндөй күлкү болгон. Ошону кайра-кайра айттырып эле күлүп атышчу. Ал отурган жерде жигиттин гүлү, күлкүнүн булагы болчу.

– *Хусейин аба, мен да кыргыз тили менен оокат кылып келе жаткан адаммын. Бир нерсеге өзгөчө таң каламын. Кыргыз тилинин грамматикасы, фонетика, морфологиясы, синтаксисин салыштырып көрдүм. Албетте, биринчи ирет орустуку менен. Айталык, фонетикасы менен морфологиясындагы зат атооч, ат атооч, сын атооч, этиш ж.б. терминдер орус тилинен которулса да, нукура кыргыз тилиндей айтылат, окулат. Аны, негизинен, Тыныстанов которуп, ал киши иштеп чыккан экен. Эми, албетте, казакча, татарча, өзбекче ж.б. түрк тилдүү адабияттан пайдаланса керек. Эмнеси болсо да, ушул жагдайда Касымдын эмгеги теңдешсиз экен го?!*

– Касым чыныгы окумуштуу болчу. Жогорку билиминин жоктугуна карабастан, жаратылышында зээндүү чыккан адам эле. Кыргызда биринчи тил маселеси коюлганда, анын тил терминдерин иштөө керек эле да. Касым морфологияны биринчи иштеп чыкты. Ошондо жана сен айтып өткөн терминдердин бардыгына ат коюп чыккан. Анын ушунчалык чебердик, ушунчалык мыктылык, ушунча сиңе турган кылып ойлоп тапкан. Морфологиясын иштеп чыкканда бийик даражалуу окумуштуулар аябай таң калышып: «Бул жөн эле докторлук наамга ылайык эмгек» – дешкен. Мунун бардыгы бир жагынан так, экинчиден, нукура кыргыздыкы өңдөнүп турат. Бул киши грамматика жагынан бүткүл Алтай грамматикаларын, казак, өзбек грамматикаларын мыктылап өздөштүргөн болуш керек. Бул киши эң биринчи окуу куралын, анан ичинде морфологияны, синтаксисти жазды. Эми ошол биринчи адамдын аты кандай болбосун калыш керек да. Касым чыгаан окумуштуу, ошондой эле мамлекеттик ишмер да. Ал биринчи Эл агартуу комиссары.

Кыскартып айтканда, Касым Тыныстанов кыргыз элинин Ломоносову. Ар бир элдин өзүнүн башында турган баштоочусу болот тура. Болгондо да эң мыкты, эң таланттууларынан.

Маектешкен **Тенти ОРОКЧИЕВ**

Памук родился 1952 году в 7 июня в Стамбуле в богатой семье, его отец был инженером. Он учился расположенном в Стамбуле американском колледже Robert College. После окончания колледжа по настоянию семьи поступил в технический университет Стамбула (родители хотели, чтобы он стал инженером-строителем), но через три года он бросил этот университет, чтобы стать профессиональным писателем.

В 1977 году Памук окончил институт журналистики Стамбульского университета. Между 1985 и 1988 годами он жил в США, работал в Колумбийском университете (visiting scholar) (Нью-Йорк), но потом вернулся в Турцию. С 1982 года был женат, имеет дочь. До 2007 года жил в Стамбуле, но после убийства Гранта Динка снова эмигрировал в Нью-Йорк.

*Лауреаты
Нобелевской премии*

Орхан ПАМУК

**«ЛИТЕРАТУРНЫЙ
МИР НАХОДИТСЯ
В СОСТОЯНИИ
ДИСБАЛАНСА»**

Литературные критики характеризуют стиль Орхана Памука как постмодернистский. В Турции его еще называют авангардным писателем. Орхан Памук постоянно живет в Стамбуле, на своей родной улице в районе Нишанташи. Писательская деятельность для него является любимым и практически единственным занятием.

Сайт «Новости Турции.ru» www.turkishnews.ru приводит выдержки из интервью Орхана Памука корреспонденту турецкого телеканала NTV. Это интервью – о его новом произведении «Части пейзажа», о жизни, о турецких улицах и об искусстве.

О «Частях пейзажа»

Существует реальность внешнего мира, и я хотел поведать о ней в «Частях пейзажа». Помимо внешнего мира – есть внутренний мир писателя... Эта книга о Турции, о Стамбуле, и

обо всем, что с нами связано – от гастрономических привычек до особенностей политической жизни. Писатели основывают свои книги на личном опыте. Например, в моей новой книге есть части, которые я написал после смерти отца. Я считаю, что «смерть каждого мужчины начинается со смерти его отца» (из книги «Части пейзажа»).

О юморе

Я бы хотел, чтобы мои книги были веселыми и смешили людей. Однако это не самоцель. На первый план в моей литературе выходит раскрытие характера персонажа. Не давая моральную оценку, я помещаю героев в разные коллизии, где проявляются противоречивость их натур, и этим достигается юмористический эффект.

Художник Орхан

В моей новой книге просматривается персонаж художника Орхана. Когда-то я отказался от мечты стать художником. Два года назад, будучи в Америке, я зашел в художественный салон и купил бумагу, краски, кисти и многое другое. Все вышло спонтанно – я не планировал по прошествии стольких лет, снова заняться живописью, но, значит, это судьба! Я убежден, что между живописью и прозой существует тесная связь. Когда я рисую, становлюсь счастливее, но писательское творчество все равно имеет для меня первостепенное значение.

О предыдущих романах

«Музей невинности» стал большим проектом (Проекту музея, который расположится в стамбульском районе Чукурчурма, Орхан Памук посвятил несколько лет. В необычном музее, открытие которого приурочено к программе «Стамбул – культурная столица Европы 2010», представлены экспонаты, описанные в романе). Он занял у меня слишком много времени. Мне действительно хочется вернуться к написанию романов: я первый раз в жизни не пишу уже целых четыре месяца.

О турецких читателях

Когда я пишу свой роман, я сначала думаю, как воспримет его турецкий читатель, но, конечно, задумываюсь и о восприятии читателей

из других стран. Я уверен, что в Турции мои книги будут читаться еще очень много лет. Потому что я пишу для турецкого читателя. Здесь, в Турции, есть понятие греха, вины, моральных рамок. Когда вы рассказываете о своей стране всему миру, вы можете что-то изменить, «обнажить» какие-то стороны жизни общества, на чем-то сделать акцент, чтобы произведение получилось ярким, более интересным мировому читателю. Однако, я всегда стараюсь не «кривить душой» перед аудиторией. С другой стороны, если писатель будет сугубо «турецким», он рискует стать «неярким», ограниченным тесными рамками общественных табу.

Если бы Америка знала иракскую литературу, 150 тысяч человек не погибло бы.

Литературный мир находится в состоянии дисбаланса. Наблюдается большой перевес в сторону западной и англоязычной литературы. Миллиардный Китай, например, не имеет представителей в мировой литературе. Турция уже не страна богатых людей, которые подражают европейцам. В современной Турции богатеют провинциалы. Наша страна напоминает огромный кипящий котел. Крупные турецкие города наполнились провинциальным духом, выходцы из деревни стали значительной общественной силой, теснят старую знать. Повинуясь этим глубинным процессам, и культура Турции, и ее литература, подвергается сильным изменениям. Турция перестает быть централизованной страной, и этот процесс уже неподвластен ни армии, ни бюрократам.

Мой новый роман о продавце бузы

Я пишу роман о продавце бузы. Это своего рода панорама уличной жизни города. Новая книга посвящена тяготам жизни низших слоев общества. На этот раз декорации к роману – не улицы Нишанташи, а самые бедные уголки города. Слабой стороной его может быть то, что я никогда не жил такой жизнью, но я делаю репортажи, собираю информацию и стараюсь заполнить «культурный пробел».

Провидец Орхан

Интересно то, что события в романе «Снег» перекликаются с нашумевшим в Турции делом «Эргенекон». Хотите верьте, хотите нет, но вмешательство военных в политику, провокации – все это не появилось вдруг вместе с делом «Эргенекон». Мы живем так уже 50 лет.

Я не хочу выглядеть жертвой

Не скрою, я ощущаю на себе давление общества, но, по сравнению с тем, что пережило старшее поколение, это вообще смешно. Я не хочу выглядеть жертвой: да, я чувствую иногда злость и обиду, но, в целом, я считаю, что живу счастливой жизнью.

Бану Гювен для NTV
Перевод: Ольга Мазал

О творчестве Орхана Памук

Ферит Орхан Памук (тур. Ferit Orhan Pamuk; — современный турецкий писатель черкесского происхождения, лауреат нескольких национальных и международных литературных премий, в том числе Нобелевской премии по литературе (2006). Популярен как в Турции, так и за её пределами, произведения писателя переведены на более чем пятьдесят языков. Известен своей гражданской позицией в отношении Геноцида армян и дискриминации курдов в Турции, не совпадающей с мнением официальных турецких властей.

12 октября 2006 года Орхану Памуку была присуждена Нобелевская премия по литературе с формулировкой: «Автору, который в поисках меланхоличной души родного города нашёл новые символы для столкновения и переплетения культур».

В настоящее время проживает в Гоа вместе с индийской писательницей Киран Десаи.[1]

Творчество

Первое крупное произведение — семейный роман-сага «Джеветбей и его сыновья», в котором рассказывается история нескольких поколений стамбульской семьи.

Основные темы творчества писателя — конфликт и противостояние между востоком и западом, исламом и христианством, традициями и современностью. Например, конфликт между западничеством и исламом в современной Турции является главной темой вышедшей в 2002 году книги «Снег».

Действие почти всех книг Памука происходит в Стамбуле. Вышедшая в 2003 году книга «Стамбул. Город воспоминаний» [2] пред-

ставляет собой цикл связанных друг с другом очерков и соединяет повествование о Стамбуле с автобиографическими мотивами.

Последняя из вышедших книг автора, «Музей невинности», посвящена вещам как отражению реальности прошлого. По словам Памука, [3] он формирует коллекцию для музея старых вещей, подобного тому, который описан в книге.

В настоящее время Орхан Памук работает над своим новым произведением – «Части Пейзажа» [4].

Обвинения

Личная позиция писателя по спорным вопросам сделала его противоречивой личностью среди соотечественников. Некоторые восхищаются его гражданским мужеством, другие считают его предателем родины.

В 2005 году турецкое правительство подало на него в суд. Поводом послужила его фраза из интервью данного швейцарскому изданию «Das Magazin» в феврале 2005 года: «В Турции был убит миллион армян и триста тысяч курдов. Об этом никто не говорит и меня ненавидят за то, что я говорю об этом».

По словам Памука, после публикации этого интервью он стал объектом кампании ненависти, из-за которой был вынужден покинуть Турцию, но вскоре вернулся назад, несмотря на обвинения. В интервью BBC он сказал: «То, что случилось с Османскими (турецкими) армянами в 1915 году было самым большим секретом, скрытым от турецкой нации; эти события были табу. Но сейчас мы должны быть в состоянии говорить о прошлом».

Процесс над Памуком должен был начаться 16 декабря 2005 года, но был перенесён на 7 февраля 2006 года, однако 22 января Министерство Юстиции отозвало иск.

Обвинение Памука вызвали реакцию за границей. В первую очередь этот процесс поднял вопрос соблюдения в Турции свободы слова, вопрос, особо важный в свете возможного вступления Турции в Европейский Союз.

1 декабря организация «Международная амнистия» потребовала отмены статьи № 301 турецкого уголовного кодекса (статья предусматривает лишение свободы сроком до трёх лет за оскорбление Турции и турецкой идентичности) и прекращение преследования Памука и ещё шести человек, обвиняемых по этой статье.

13 декабря восемь всемирно известных писателей — Жозе Сарамагу, Габриель Гарсиа Маркес, Гюнтер Грасс, Умберто Эко, Карлос

Фуэнтес, Хуан Гойтисоло, Джон Андайк и Марио Варгас Льюса — выступили с заявлением в поддержку Памука.

Интересно, что в книге «Стамбул. Город воспоминаний» [2] Памук пишет о расправах турков над стамбульскими армянами и греками в середине XX века.

Библиография

- Джевдет-бей и его сыновья / Cevdet Bey ve Oğulları (1979, рус. перевод 2007)*
Дом тишины / Sessiz Ev (1983, рус. перевод 2007)
Белая крепость / Beyaz Kale (1985, рус. перевод 2004)
Чёрная книга / Kara Kitap (1990, рус. перевод 1999)
Новая жизнь / Yeni Hayat (1994, рус. перевод 2007)
Меня зовут Красный / Benim adım Kırmızı (1998, рус. перевод 2001)
Другие цвета / Öteki Renkler (1999, рус. перевод 2008)
Снег / Kar (2002, рус. перевод 2006)
Стамбул. Город воспоминаний [2] / İstanbul: Hatıralar ve Şehir (2003, рус. перевод 2006)
Музей невинности / Masumiyet Müzesi (2008, рус. пер. 2009)
-

**Асан
АХМАТОВ**

Проза

МЕЧ И ПЕРО

ПРОЛОГ

Волк поднял нос по ветру и замер. Замерла и идущая за ним вслед волчица. Посмотрев на застывшего вожака, она поняла, что причиной внезапной остановки был какой-то важный сигнал. И действительно, тонкое обоняние зверя в разряженном горном воздухе уловило фрагменты отдельных запахов, которые могли бы заинтересовать голодную пару. Полученная волками через их феноменальные сенсоры обоняния информация говорила о том, что здесь, на склоне тянь-шаньских гор, недавно паслось стадо горных козлов. Видимо, их спокойствие было кем-то нарушено, гурт ретировался со склона в сторону северных хребтов и в данное время продолжает двигаться без остановки. Волк знал, что в местах с отвесными скалами горным козлам нет равных. Преследование этих животных было бесполезной тратой времени и сил. И если бы не один важный момент, который учуял острый нюх волка, вопрос о возможном преследовании стада перед ними бы не стоял. Нос подсказал вожаку, что среди снявшегося со склона стада есть ослабевшее животное, которое едва поспевало за сородичами. Именно эта информация, выделенная из всей гаммы запахов, заставила голодных хищников перейти из поискового состояния в охотничье.

Волки, осторожно ступая среди камней, спустились на стойбище, где до недавнего времени паслись козероги. Среди многочисленных следов копыт вожак безошибочно нашёл след обречённого. Выделив его из всех прочих, хищник принялся к отпечатку копыта и, глубоко вдохнув, «отсканировал» его в память. Тысячелетиями совершенствовавшийся мозг зверя, словно современный суперкомпьютер, за долю секунды обработал поступившую информацию, разбив её на составляющие, и выдал виртуальный образ будущей жертвы. Интересующий волков объект был особью мужского пола, трёхлетнего возраста. У него была повреждена правая передняя нога. Рана загноилась, и личинки овода не давали ей зажить, доставляя животному сильную боль. А попавшая в рану инфекция спровоцировала серьёзный воспалительный процесс. Козёл уже не мог в полную силу ступать на больную ногу. Животное потеряло прежнюю скорость передвижения, которая являлась залогом его безопасности, и было обречено. Вопрос теперь стоял лишь во времени его обнаружения. Вот такую информацию получил мозг хищника, при этом волк не забыл о том, что потенциальная жертва, хоть и потеряла главное преимущество, будет до последнего вдоха бороться за свою жизнь, и догнать ее в горах будет нелегко даже в столь нездоровом состоянии. Для волка – совершенного охотника животного мира – это было так же очевидно, как и основной закон природы, гласивший: выживает сильнейший. Как и то, что с самого сотворения мира всё живое подчиняется инстинкту самосохранения.

После того, как хищники определили направление охоты, волчица решила немедленно начать преследование потенциальной жертвы. Она приготовилась сорваться в погоню и ожидала лишь знака от вожака. Однако хищник гнаться за козерогом почему-то не спешил, что вызвало беспокойство у его спутницы. Волчица не догадывалась, что в последний момент в мозг вожака поступила ещё одна немаловажная информация: среди прочих запахов, учуянных сенсорами обоняния волка, имеется особенный, на который необходимо обратить пристальное внимание перед тем, как решиться на погоню за больным животным. Это был запах лошадиного пота, и он мог означать лишь одно – поблизости от животных должен быть человек, который намного умней и коварней любого хищника, в том числе и представителей волчьего рода. Волк, как и всё живое, боялся встречи с человеком. Волчица же не была знакома с людьми, и запах лошадиного пота не испугал её так, как вожака, который, напротив, хорошо знал, с кем имеет дело. Поэтому теперь волк попробовал отыскать следы хозяина лошади, и лишь после принять решение по дальнейшему плану действий.

Вожак не ошибся. Следы копыт он обнаружил на другом склоне хребта, откуда в первый раз учуял лошадей. Здесь же, вынюхивая следы, он нашёл едва заметную тропу, по которой и передвигались кони. Он был знаком с

этой тропой. Она простиралась по всей гряде горных склонов и вершин, беря начало в великих степях и заканчиваясь в котловине горячего озера. Волк остерегался этой дороги, потому что он не раз встречался на ней с людьми, которые шли по тропе с тяжёлыми вьюками, нагруженными на верблюдов и лошадей. То были караваны с шёлком, сопровождаемые неторопливыми погонщиками. Волк сумел определить, что, в отличие от известных ему караванов, этот был особенным. Во-первых, лошади были налегке, без груза и лишь со всадниками. Во-вторых, волк уловил запах кованого металла с едва ощутимым привкусом человеческой крови. Запах закалённого железа волк хорошо запомнил. Когда-то, ещё в юности, он с несколькими молодыми хищниками напал на одинокого путника, который разрубил двоих из них напополам вот таким кованым металлом, после чего остальным пришлось позорно бежать. С тех пор волк осознал, что человек сильнее его.

И те, кто сегодня прошёл по этой тропе, не были обычными погонщиками. Вожак интуитивно почуял, что эти люди были иного склада, иного характера. В воздухе чувствовалась их энергетика необычной силы, как у того одинокого путника, да и всадников было очень много.

«Что они здесь могли делать?» – как бы подумал волк. Эти всадники вспугнули стадо. А козероги за версту чуют опасность. Такие вот обстоятельства и подсказывали волку не торопиться с погоней. Возможно, что люди сами вели охоту за стадом. Поэтому вожаку предстояло решить – составить ли конкуренцию человеку, начав собственную погоню за больным животным, или удалиться в поисках другой добычи.

Волчица же не могла взять в толк, почему он медлит. Каждая секунда дорога, и надо начинать преследование! Она в нетерпении укусила его за ляжку. Волк искоса посмотрел на неё, всё ещё не решаясь открыть охоту.

Это была уже немолодая волчья пара, но она ожидала очередной выводок. Нагулявшись и вдоволь натешившись любовными играми, они ослабли и проголодались. Волчица уже почувствовала самое сокровенное для всего живого – в её утробе зарождаются детёныши, и это тройное обострило её инстинкты, в том числе и главный – сохранение рода. Бессознательное чувство подсказывало ей, что она должна в этот важный период хорошо питаться, тогда выводок родится крепким, и у волчат будут все шансы выжить в суровых условиях гор. Именно эти обстоятельства заставили её взять инициативу на себя и, несмотря на опасность, исходившую от призрачных всадников, начать преследование. Самцу не оставалась ничего, кроме как подчиниться воле волчицы.

После непрерывного бега по непростым горным склонам волк остановился, вновь поднял морду и принюхался, чтобы определить дальнейшее направление погони. Волчица, высунув язык, тяжело дышала. Дыхание её стало частым и прерывистым. Волк с сочувствием посмотрел на спутни-

цу – та почти обессилела. Вожаку необходимо было форсировать охоту, чтобы поскорей накормить беременную самку. Но в таком состоянии, сейчас это сделать было нелегко... Волк, как и многие хищники, был приспособлен к трудностям любого порядка, и если у него не хватало прыти и присущей парнокопытным скорости в преодолении сложного горного рельефа, то этот недостаток с лихвой компенсировали феноменальная выносливость и изворотливый ум. В запасе у волка было ещё одно оружие, которым он и решил сейчас воспользоваться. Ведь ум хищника мог только ему известным способом, по каким-то только волчьему роду известным алгоритмам рассчитать время и место пересечения со своей жертвой в той или иной точке пространственной системы координат. Такие молниеносные расчёты под силу боевым самонаводящимся ракетам, каковыми, в сущности, и были, наверное, волки в дикой природе. Расчёт заставил их развернуться на 180 градусов, что могло бы привести в замешательство любого стороннего наблюдателя за погоней. А расчёт был прост. Волки должны обогнать козерогов и выйти им наперерез к скальному разлому, где согласно рельефу местности и должно было пройти стадо.

Они молниеносно пересекли узкую лощину и вышли на пригорок, от которого до скального разлома было рукой подать. Волки не сбавляли скорость. Расчёт оказался верным. Стадо проходило по краю пропасти, когда волки вышли ему во фланг. Промчавшись по отвесному склону, козероги почуяли хищников и ускорили бег. А вожак уже нацелился на выбранную жертву. Он точно знал, что одним из последних в стаде, буквально на пределе шло то самое – ослабевшее животное. Волк уже увидел его, почувствовал его. Козерог от невыносимой боли в хромой ноге сбавлял бег, и поступь его стала неуверенной. В глазах больного животного начинало темнеть, козел терял ориентиры. Дыхание прерывалось, он остановился, чтобы передохнуть. И в этот момент, пригнув голову к земле, волк достиг пределов досягаемости жертвы, а когда до неё осталось не более трёх метров, сделал смертельный для козерога прыжок.

Бедное животное не ожидало атаки. Клыки волка вонзились ему в шею и, словно лезвием, перерезали сонную артерию. Кровь хлынула из раны фонтаном, и хищник с вожделием впился в свою жертву. Наслаждаясь живительной влагой, он на какое-то мгновение в блаженстве забыл, что вслед за стадом идут люди. Волчица также стала в упоении разрывать теплую плоть бьющегося в агонии козерога. Вдруг до волка дошло, что поблизости могут оказаться всадники. Хищник осознал, что они со своей добычей находятся прямо на тропе, и по ней в скором времени должны пройти те самые люди и их лошади.

И он не ошибся – за его молниеносной атакой наблюдали с горы напротив. Люди, взяв под узду лошадей, осторожно ступали по крутой тропе, где любой шаг мог привести к падению в пропасть. Но идущие вперед

были уверены в своих силах и продолжали без страха двигаться по едва заметной дорожке, которая в конечном итоге должна была привести их к месту, где волки терзали свой трофей. Наконец вожак почувствовал чужаков. Поставив лапы на убитого козла, он взглянул на отвесные скалы – и увидел на них вереницу приближающихся людей. Один человек посередине цепочки выделялся статью и одеянием. В глаза волку смотрел величайший завоеватель мира – Темуджин, сын Есугея. Хотя волку было всё равно, кто перед ним; сейчас его беспокоило лишь то, что пришельцы могли претендовать на его добычу...

Серый хищник тоже привлёк внимание Темуджина. Полководец был искренне изумлен молниеносным нападением волка на козерога. Остановившись, Темуджин обменялся взглядом со своим главным телохранителем в этом походе и произнёс:

– Ты видел, Джебе, эту атаку серого?

– Да, мой повелитель, – тот не меньше начальника удивился прыжку волка. В горах редко случалось своими глазами увидеть охоту хищников.

– Поразительно. Природа наделила их такими способностями, которые человеку и не грезились, – продолжал восхищаться Темуджин, не замечая, как за ним остановились все нукеры-телохранители его личной тысячи. – Вот так и мы должны всегда действовать в атаках. Внезапно, напористо и хитро, – заключил великий монгол и многозначительно посмотрел на Джебе.

– Несомненно, мой повелитель. Мы будем действовать так, чтобы у врагов не было наималейшего шанса, – ответил Джебе и в почтении склонил перед Темуджином голову, на которой красовался великолепный шлем военачальника непобедимой монгольской армии. Темуджин, прищурился, попытался проникнуть зверю в душу. Ему было очень интересно понять, что чувствует сейчас хищник, увидев сразу столько людей. И надо было решить – продолжить путь, отдав добычу волков своим воинам или же подождать, пока волчица не насытится мясом козерога.

Темуджин почувствовал дух волка, который бесстрашно смотрел в его сторону, пока волчица большими кусками рвала мясо и с жадностью глотала. Зверь не боялся человека и, видимо, решил отстоять завоеванное добро.

– Как ты думаешь, если мы попытаемся отобрать его трофей, он его отдаст? – не отрывая глаз от волка, спросил Темуджин преданного Джебе.

– Не знаю, думаю, что перед человеком ему не устоять, – ответил десятитысячник.

– А я думаю, он не отдаст эту добычу.

– Почему, мой повелитель?

– Потому что у его волчицы не осталось сил, и она скорей всего ждёт потомство. Законы великого неба, мой дорогой Джебе. Всё живое под-

чинено одному – стремлению продолжить свой род. И если сейчас они уступят нам добычу, то волчица не сможет восстановить силы, и это создаст угрозу для их потомства.

– Вы правы, повелитель, – склонив голову, покорно согласился Джебе и добавил, – всё живое стремится к жизни.

– Но при всём при этом у животных есть одно отличие от нас, – подчеркнул Чингисхан.

– Отличие в чем? – осторожно осведомился Джебе.

– Они не подвластны таким человеческим порокам, как алчность, жадность, зависть. Им не ведомы такие чувства, как жажда власти и богатства. В этом они превосходят человека. И ещё я точно знаю – если мы сможем забрать у него добычу, то его свободу мы точно не сможем отнять. Поверь мне, Джебе, небо всем даёт свободу, и это самое дорогое, что может быть у человека и зверя на всём белом свете.

После этих слов Темуджин, сын Есугея, замолчал. Немного подумав, добавил:

– И ещё, в отличие от нас звери никогда не думают о том, чтобы стать бессмертными или хотя бы суметь продлить свою звериную жизнь.

После этих слов непобедимый махнул рукой, и кавалькада двинулась дальше, вслед за проводником. Расстояние между людьми и хищниками стало сокращаться. Кто-то из них должен был уступить другому... С приближением всадников волк, не упуская из виду волчицу, оскалил острые зубы. Хищник решил выступить навстречу людям и приготовился к схватке.

– Стойте, – скомандовал вдруг Чингисхан. Вереница конников, растянувшаяся по горной тропе в длинную колонну, остановилась.

– Что случилось, мой повелитель?

– Вот видишь, я был прав. Волк и не думает уступать нам дорогу.

Чингисхан не ошибся, волк был готов до конца защищать свою добычу и сразиться с любым, пока волчица не насытится свежим мясом. Он был намерен сразиться и с тем человеком, который продолжал наблюдать за ним и пытался проникнуть в его волчью душу. Вожаку было всё равно, что этот стареющий воин – сам великий Чингисхан, названный своим именем за беспримерные завоевания и непобедимость. Волку было безразлично и то обстоятельство, что великий гурхан, пытаясь заглянуть в его душу, тайно грезил о бессмертии, для чего и шёл через эти труднопроходимые горы в долину горячего озера, чтобы встретиться на его берегу с оракулом, ведающим секрет вечной жизни.

– Знаешь, Джебе, есть немало различных религиозных учений. Согласно индийской вере, которая называется буддизм, душа человека никуда не исчезает и может переселяться в различных животных. Как же называется этот процесс? – попытался вспомнить Чингисхан, наморщив лоб.

– Мне об этом ничего неизвестно, повелитель, – ответил Джебе.

– Вспомнил – реинкарнация. И если это так, то в прошлой жизни я точно был волком. Спросишь, почему? Мне часто снится сон, что я один из них. Джебе, если это так, кто знает, возможно, в этом звере живёт душа одного из моих павших воинов или моего верного военачальника Мухали, а может быть, моего сына Джучи. Скажи, мой верный Джебе, может такое быть, чтобы наши души после смерти переселялись в животных?

– Мне трудно судить об этом. Но я твердо знаю – всё на земле совершается с позволения великого неба – Тенгри.

– Что же, Джебе, мы не будем тревожить волков и подождем, пока они закончат трапезу. Дадим им время для этого. Может, и впрямь душа бессмертна и способна переселяться куда угодно. Быть может, в этом волке – душа моего отца.

Вожак будто понял, что всадники Чингисхана не сделают без его позволения ни шагу, и незамедлительно присоединился к своей, управляющейся с козерогом спутнице. Чингисхан и его воины терпеливо переждали пир хищников. Для того, чтобы насытиться, волкам много времени и не потребовалось. По окончании пиршества серый зверь вновь пристально посмотрел в сторону Чингисхана. Их взгляды опять встретились. Несколько мгновений они глядели друг на друга, после чего пара хищников развернулась и удалилась прочь, оставив на пути следования монгольских воинов обглоданные кости.

Чингисхан дал знак Джебе, и вереница его людей двинулась дальше. До места назначения отряда Чингисхана оставалось преодолеть ещё один сложный перевал.

Меч

Впереди идущий проводник вдруг остановился у исполинской горной ели, которая, словно чудище из сказок, росла в расщелине заросшего тысячелетним мхом валуна. Проводник поднял правую руку, и вереница монгольских воинов, следующая за ним по едва заметной горной тропе, прекратила движение. Поднятая рука означала, что надо спешиться и пройти участок пешком, при этом жестко держать коней за узду, идти нога в ногу, чтобы ни один неверный шаг не вызвал камнепад.

Вместе с воинами спешился и Чингисхан. Сын свободных и просторных монгольских степей замер в ожидании дальнейшей команды проводника. Сейчас от провожатого зависел весь успех перехода, и Чингисхан, несмотря на свой статус, как простой нукер беспрекословно подчинялся отдаваемым командам. Кто-кто, а он знал, что в любом ратном деле строжайшая испол-

нительская дисциплина – это уже половина успеха. Все замерли в ожидании дальнейших указаний проводника. Но вожатый не спешил продолжать движение. Подойдя к огромному валуну, он посмотрел ввысь, на макушку ели, словно просил у неё совета. В голове он просчитывал степень риска прохождения такого числа людей с лошадьми через узкий проход над пропастью. Ведь он, проводник со стажем, не раз провожавший по этой тропе караваны с шелком, знал, что рано или поздно валун должен сорваться вниз и увлечь за собой и животных, и погонщиков. До сего дня проводник особо не задумывался над тем, когда всё случится. Ему хватало, что караванбаши исправно платили ему за то, что он просто указывал путь их караванам среди горных троп перевала Бедел. И если какой-нибудь караванбаши когда-нибудь сорвется в пропасть, то проводника это мало волновало. Он – человек, выросший в горах, будет точно знать день и час, когда камень, подточенный дождями, потеряет вековую опору и упадёт вниз вместе со своей елью. Но на сей раз он вел особый караван и потому сомневался. В караване не было выючных верблюдов с крикливыми погонщиками. Этот караван состоял из тысячи монгольских всадников, костяк которых составляли выходцы из племени конуратов – личной охраны Чингисхана. Великий и непобедимый монгол всецело доверял соплеменникам своей матери Оэлун и жены Борте. Прирожденные воины отличались особой дисциплиной, силой, умом и преданностью. Они были способны вынести любые лишения и трудности. И если бы сейчас проводник допустил оплошность, его участь была бы предрешена. Поэтому он не спешил, тщательно выбирая безопасные тропы и просчитывая возможные риски. Ведь сам Чингисхан, великий джихангир – повелитель мира, должен был перейти через перевал Бедель, чтобы попасть к священным водам озера Иссык-Куль. И путь в этом месте тянь-шаньских гор предстояло показать ему – Бекжану, сыну Карала из кыргызского племени Бугу. Великая честь выпала простому джигиту – проводить избранного в котловину горячего озера.

Спешившиеся воины замерли. Замерли и их кони. Внезапно, пока воины ждали команды продолжать движение, Чингисхан отчётливо услышал биение своего сердца. Тук-тук, тук-тук – громко и неустанно отсчитывало оно удары. Здесь, на высокогорье, сердце старого воина работало на пределе. Чингисхана охватило неприятное чувство. Ему показалось, что сердце вот-вот разорвёт ему грудь и выскочит наружу. Чингисхан попытался мысленно успокоить его и обратился к нему, как к старому приятелю, убажывая тёплыми и нежными словами: «Успокойся, моё сердце. Мы с тобой пока не все земные дела успели сделать. Потому тебе рано устывать. Сколько тебе ещё предстоит биться, столько и мне совершить славных дел». И сердце будто вняло его словам, и ритм биения вновь стал размеренным и спокойным. «Почудилось», – подумал Чингисхан и тут осознал, что удары кажутся громкими из-за поразитель-

ной тишины. Он диву дался кратковременному затишью в горах, при котором можно было услышать не только биение сердца, но даже ход мыслей. Его поразило и то, что мысль вдруг приобрела зримые черты, стала по сути материальной, и её можно было ощутить. Это открытие заставило его пожалеть о том, что он не взял с собой в поход мудрейшего советника – Элю-Чу-Цая. Тот, наверное, нашел бы объяснение всему и смог бы рассказать, почему в горах животных и растения наполняет иной дух, они созданы из особой материи, в отличие от тех, что водятся в его родных монгольских степях. Немного подумав, Чингисхан решил, что здесь вообще всё по-другому, ибо горы – грозная сила, после чего вновь прислушался к тишине. В этот момент, пожалуй, он всем своим нутром почувствовал силу гор, проявлявшуюся здесь, на высоте, где воздух был разряжён до такой степени, что у отважных воинов носом хлестала кровь, и легкие судорожно сжимались от недостатка воздуха. Трудно дышать было и самому Темуджину, отчего ему захотелось опуститься на колени перед величественными вершинами.

Величие Тянь-Шаня давно поражало воображение Темуджина, сына Есугея. И сейчас, впервые стоя перед рвущимся ввысь небесным пиком, он понял, что для него, рождённого в степи, горы всегда останутся чуждыми и таинственными. Чингисхан безошибочно угадал, что от них вечно будет исходить невысказанная, скрытая угроза, и отвести ее не смог бы даже он. Мошь гор, начало гор, тайну гор постичь было трудно, они оказывались недоступными сознанию степняка.

Там, где он родился, всё было намного проще и понятней. Когда зацветёт та или иная трава, где и в каких изгибах и рукавах Керулена водится та или иная рыба, когда приходит сезон дождей, когда прилетает на зимовку та или иная птица... Здесь же, в горах даже погода меняется три раза на дню, и только здесь могли мирно сосуществовать все четыре времени года. Наверное, по этой причине к людям, рождённым и живущим в горах, у Чингисхана было особое отношение. Быть может, где-то в глубине подсознания он испытывал к ним почтение за то, что они были сделаны из особого материала, были крепки духом и телом. Вот и проводник, идущий впереди, наверное, такой породы. Чингисхан давно отметил, что шаги его были твёрдыми и уверенными. Сейчас провожатый даст команду, и они медленно, но верно пройдут этот сложнейший участок и окажутся на самом пике перевала. Тогда он, Чингисхан, наконец, сможет увидеть долину долгожданного озера Иссык-Куль. Но пока... Пока стояла дилемма: идти дальше по выбранному пути или же сменить его. И решение всецело зависело от проводника.

Чингисхан обвёл глазами своих воинов. Монголы были собраны, сосредоточены и, несмотря на трудность перехода, лица их не выдавали усталости. Однако элементы утомления не укрылись от взора завоева-

теля. Чингисхан подозвал к себе Джебе. Тот, преклонив колени, ожидал указаний.

– Слушай, Джебе, – степенно обратился он к воину. – Насколько я понял, это последний трудный участок, после которого начнётся спуск в долину, где расположено озеро и куда мы держим путь.

– Да, мой повелитель.

– Почему проводник так долго ждёт?

– Здесь тропа проходит рядом с пропастью, а у того огромного валуна проход ещё больше сужается. Проводник думает, что валун может сорваться вниз и вызвать камнепад...

– И вы не идёте дальше, потому что боитесь, что в пропасть могу упасть я, – не дав закончить мысль военачальнику, Чингисхан строго посмотрел на Джебе, потом продолжил: – Мой верный Джебе, мы с тобой столько прошли вместе. Ты знаешь своего повелителя. Слушай меня внимательно, только ты ведаешь, зачем мы идём в долину горячего озера. Вели проводнику не страшиться, ведь не впервые проходит он по этим горным тропам, немало провёл он по ним караванов с китайским шёлком. Надо спешить, ибо воины притомились – им нужен отдых. Вели проводнику не бояться.

– Слушаюсь и повинуюсь, мой Джихангир, – поспешил Джебе исполнить указание своего предводителя, но не успел. Проводник, как будто почувствовав, принял решение без приказаний Джебе. Взмахом руки он подал знак продолжить движение. Воины, прижавшись к отвесной стене, крепко ухватив лошадей за узду, неспешно, по одному, стали проходить опасный участок. Чингисхан тоже двинулся вперед, вслед за ним последовал Джебе, ведущий на поводу лошадь правителя. Повелитель мира степенно подошел к валуну. Тропа здесь действительно была узкой, и пройти её можно было, лишь вплотную прижавшись к отвесной стене. Одно неверное движение могло спровоцировать обвал. Чингисхан в душе просил помощи Тенгри и, положившись на Небо, спокойно пошел по узкой тропе. В отличие от своих нукеров он не стал вжиматься в стену. У Джебе замерло сердце. Чингисхан решил остановиться на самом опасном участке – прямо напротив исполинской ели и посмотрел вниз, в пропасть. Наблюдавший за ним с другого конца участка проводник от страха закрыл глаза и взмолился всем богам, которых только знал. Чингисхан стоял в таком положении несколько мгновений. Ему хватило этой короткой передышки, чтобы почувствовать состояние высоты. И он был потрясен этими ощущениями. Стоя над пропастью, он осознал, насколько хрупка жизнь человеческая. «Один раз оступился – и твои кости на дне пропасти. Так и в жизни: один неверный шаг – и ты на дне», – подумалось ему. Чингисхан в этот момент вспомнил отца. Веря законам гостеприимства, неукоснительно соблюдавшимся народами степей, он, отведав

угощения «радушных» хозяев татарского племени, был подло отравлен. «Жизнь – это тонкая нить над пропастью. Сила человека заключается в том, чтобы удержаться на этой ниточке и не упасть на дно её», – завершил свои размышления повелитель и твердой, уверенной поступью прошёл дальше, расставшись с бездной. Вскочив на лошадь, которую подвёл к нему Джебе, он продолжил свой путь. Теперь воспоминания об отце и семье долго не будут отпускать его, так всегда бывает. И, как ни печально, это признаки недалекой дряхлости. Ведь не зря говорят знающие люди, что первая примета стареющего человека – тяга к воспоминаниям. Покорителю мира было о чём вспоминать, и прямо в седле в течение этого спокойного перехода его захлестнули думы.

После смерти отца Эсугея – главы рода, его семье пришлось пережить многое, о чём Чингисхан всегда вспоминал с болью в сердце. Великая женщина – его мать Оэлун, став вдовой, сделала невозможное – сумела сохранить семью и детей после самого страшного, что могло случиться с ними в степи. От них, изгоев, отвернулось всё вольное сообщество. Как правило, семьи, подобные им, были обречены, ибо только проживание в племени гарантировало жизнь. И Темуджину в девять лет по прихоти коварного соплеменника Торгутая была уготована нелегкая ноша – отверженность. Каждый день в те времена он просыпался с одной мыслью – как сегодня выжить и стать при этом сильным. Были дни, когда они с матерью радовались уже тому, что просто встретили утро.

В это тяжелое время всё его существо было подчинено одной цели – остаться в живых и вернуть семье былую славу отца, потомка хана Амбагая. И кто может знать, кем бы он был сейчас, если бы отец был жив! Этот вопрос он не раз задавал себе в последние годы. На пике славы он осмелился как-то спросить об этом у матери. После недолгих раздумий она ответила: «Если бы он был жив, ты не стал бы тем, кто ты есть. В жизни случается так, что родители неосознанно отдают свои жизни за детей, чтобы те когда-нибудь возвеличили себя и предков. Такова цена твоей славы, мой сын, такова мудрость жизни». Вспомнив слова матери, Чингисхан невольно подумал – что было бы лучше для него, и какой выбор он сделал бы сейчас: объединение монголов, с которыми он смог покорить мир, или спокойствие рядом с живым отцом? На этот вопрос ответа не найти – тяжело вздохнул мыслитель. Все в руках провидения. А сейчас надо идти... И после невольных раздумий Чингисхан ещё раз отметил, как непросты в горах и дороги, и мысли. «Без дороги человек – не человек. Он повсюду ищет её. И если где-то дороги нет, то он сам проложит её там, где, казалось бы, это сделать невозможно. А дороги нужны для того, чтобы не стать одиноким. Ибо не должен быть человек одиноким по определению своему». После этого покоритель мира посмотрел с гордостью на вереницу непобедимых воинов и продолжил путь

с мыслью о скорой встрече с оракулом, который, по рассказам купцов из Семиречья, знает секреты вечной жизни и может дать Чингисхану бессмертие.

По преданию, старик этот жил тысячи лет на берегу Иссык-Куля, куда и направлялся сейчас великий и непобедимый. Почти никто из окружения Чингисхана об истинных целях данного похода не догадывался. Многие недоумевали, зачем великому, но немолодому джихангиру нужен был этот переход через Тянь-Шань. В тайну был посвящен очень узкий круг людей, в том числе Джебе. Сам Джебе не раз уже видел загадочное горячее озеро. Это было при жизни старшего сына Чингисхана – Джучи, когда братья пришли покорять Семиречье. Чингисхан услышал об озере от сыновей. В восторге после успешного похода они рассказали ему и матери об этом удивительном месте, вдоль которого проходил Шёлковый путь. Тогда же Чингисхан узнал, что на берегу озера живёт какой-то оракул – предсказатель будущего, хранитель секрета вечной молодости. Властелин мира уже тогда особо отметил этот рассказ сыновей. И теперь, когда годы пошли на убыль, жажда познания секретов вечной жизни подвигла его пересечь тянь-шаньские горы и встретиться с оракулом. Разумеется, он мог бы приказать, чтобы старика доставили к нему в ставку. Но поговаривали, что оракул был стар и перехода через Тянь-Шань не выдержит. Поэтому Чингисхан решил сам навестить загадочного старца.

Основной путь остался позади, вместе с пропастями гор Ала-Тоо. Так эти горы называл проводник. Отряд, во главе с самим джихангиром, в этот момент стоял на самой высокой точке перевала Бедел. Здесь круглый год лежал снег. Солнечный свет, отражающийся от него, больно бил в глаза – так и ослепнуть можно. Чтобы избежать слепоты, воины соорудили из конского волоса маски, которые хоть как-то предохраняли глаза. Сам Чингисхан обходился без этого приспособления. Лошадь джихангира, утопая в снегу, шла вперёд, пока не зарылась в него по самую грудь. Прикидывая, хватит ли ей сил выскочить из сугроба, лошадь зафыркала и замотала головой. Чингисхан похлопал ее по шее, и это придало ей уверенности. Лошадь собралась и, как посланец тетивы монгольского лука, одним махом разорвала снежные пути, выпрыгнув на сухую площадку, где и замерла. Замер и всадник – покоритель вселенной Темуджин, сын Есугея. Замерли и нукеры вместе с военачальником Джебе-нойоном. От увиденного у них перехватило дух. Их повелитель стрелой взлетел на вершину и, как каменное творение божественного скульптора, застыл там вместе с лошастью. Это было как откровение – когда пред взором Чингисхана, в низине, во всём великолепии предстало заветное озеро. Задержав дыхание, владыка мира стоял на высочайшей вершине из всех, на которых он когда-либо побывал. Впервые он пожалел, что не может, как сказочный зверь, одним прыжком достичь

увиденного и поглотить его. Эта вековая красота смогла бы, наверное, поднять его дух на недосягаемую высоту и сделать бессмертным. Великий воин замер, понимая с сожалением, что просто так бессмертие не даётся никому. Ему стало больно и обидно, что властелину вселенной такая красота никогда не пожелает подчиниться. Он уйдет, а она будет жить тысячелетиями.

Бессильный перед вечностью, он посмотрел выше гор – на владения Тенгри, потом перевел взгляд на озеро. Джихангира поразило, что Иссык-Куль сливается с небом. Обрамленная по краям высокими горами гигантская чаша была полна божественного нектара, и его непостижимая синева завораживала владыку мира. Все это задело тайные струны его души.

– Слушай, Джебе, это то озеро, о котором мне рассказывали вы с Джучи?

– Да, повелитель, то самое озеро, и оно называется Иссык-Куль – Горячее озеро.

– Какое великолепие, словно небо в чаше, – тихо молвил Чингисхан и продолжал созерцать панораму. Прошло немного времени. С доброй улыбкой он взглянул на воина.

– Джучи был прав, мой верный Джебе, это стоило увидеть, – сказал он и снова погрузился в нескончаемые думы о вечном. Стоя у подножий вечных ледников, Чингисхан всем своим нутром ощутил особое восприятие времени в горах. Здесь оно течет по своим законам. В горах каждый шаг – часть борьбы, и здесь выживает только сильнейший.

– Слушай, Джебе, кто сейчас проживает на этой земле? Элю-Чу-Цай говорил, что здесь когда-то бывал сам Искендер Двурогий.

– Мой владыка, это правда. Тут ступала нога величайшего до тебя воина. После похода через эти места здесь остались и живут потомки персидской знати, построившие на берегу озера город Барсхан. Сейчас в нём живут ремесленники, в том числе прекрасные кузнецы, которые куют крепкие и острые мечи для твоих непобедимых воинов.

– Но как их предки оказались во власти Искендера?

– Среди них были принцы, которых Двурогий взял в качестве заложников, дабы персы не могли поднять бунт после его ухода. Когда он достиг подножий Тянь-Шаня, они стали ему обузой. Искендер не стал обременять армию во время тяжелого перехода в Индию и оставил их на берегу озера.

– И те построили здесь город Барсхан?

– Да, мой повелитель. Они назвали его «Городом потомков персидских ханов – Парсхан». А вокруг, в горах и предгорьях живут кочевники – племена кыргызов.

– Да, Джебе, Искендер был великий воин. Далеко ступала его нога. И даже здесь он оставил следы своего величия.

Чингисхан, после слов признания достоинств великого предшественника – Александра Македонского, гордо выпрямился в седле и зычно прокричал:

– Слушай мою команду! В два перехода мы достигнем северной стороны озера, где разобьем лагерь. Местных жителей не трогать, их поселения обойти стороной.

Перед Джебе снова был Чингисхан, великий кочевник и покоритель мира.

– Слушаю и повинуюсь!

Джебе с проворностью юного нукера вскочил в седло и дал знак начинать спуск.

Уже через сутки, то есть за один переход, передовой отряд Джебе-нойна раскинул походный шатер повелителя на мысе на северном берегу Иссык-Куля. Уже на закате, после прибытия Темуджина с основным отрядом во временной ставке запылала костры. Спешившись, Чингисхан не сразу вошёл в шатёр. Он любовался закатом и отметил, что горы – вечные стражники этого края. Войдя в шатёр сам, он пригласил войти туда и Джебе.

– Ну, присаживайся, мой верный воин. Отведаем пищу вместе. Ты устал не меньше меня после такого перехода. Нелегки эти горы, по которым ходят купцы с шелком.

– Усталость меня не тревожит, мой повелитель. Если прикажете, я готов пройти ещё десяток таких перевалов.

– Так уж и десяток? – добродушно усмехнулся Чингисхан. – Мы с тобой уже не молоды. Где те дни, когда мы могли три дня скакать без усталости и появиться там, где нас никто не ждет?

Но в душе Чингисхан знал, что если он прикажет Джебе, воин пройдёт и больше десяти перевалов. Его преданность и дисциплина не раз были проверены за долгие годы ратных дел. Немного поразмыслив, пока Джебе устраивался рядом с ним, непобедимый продолжил:

– Не обижайся на мою насмешку. Наверное, я смеюсь над собой. Старость наступает меня.

– Мой повелитель. Не говори так. Рано о старости думать.

– Не надо меня успокаивать. Мы, как и все остальные, являемся рабами времени. Ведь и ты стареешь. И твои глаза не так остры, как прежде, когда ты за сто шагов из лука попадал в серебряный дирхам. Скажи мне честно, ты чувствуешь старость?

– Может быть, это и правда, но моё сердце, которое истинно предано тебе, всё ещё молодо.

– Сердце, говоришь? Оно никогда не стареет. Ну, да ладно, приступим к трапезе. Не будем думать о времени, от него всё равно не скроешься.

Подали вареную баранину. Выбрав кусок пожирнее, Чингисхан передал его Джебе, который в почтении принял его обеими руками. Чингисхан

взял себе другой кусок, и два ветерана бесконечных битв, умело орудуя небольшими ножами, стали неторопливо насыщаться. Трапеза сопровождалась кумысом. В шатёр вошел нукер с кувшином тёплой воды, и они так же степенно омыли руки. Ужин завершился, пришло время мудрости.

– Твое слово, мой верный Джебе. Давай поговорим о том, зачем мы пределали этот нелегкий путь. Вы нашли оракула? Где он сейчас?

Джебе не сразу ответил на вопрос Чингисхана. Повелитель почувствовал что-то неладное.

– Ты почему молчишь, вы его не нашли?

– Нашли.

– Так и что с ним?

– Мой повелитель. Прискорбная весть...

– Говори, не томи.

– Старец, которого мы искали, умер неделю назад, его уже похоронили.

– Как умер? – удивился Чингисхан. – Он не мог умереть.

– Увы, великий и непобедимый. Так случилось, и ничего не поделать. –

После этих слов Джебе склонил голову, чтобы не смотреть в глаза повелителю.

– Ради неба, какой он тогда оракул, знающий тайну вечной жизни? Получается, всё – обман. И стоило нам тратить столько времени и сил, чтобы взглянуть на его могилу, – прошипел он со злостью. Глаза Чингисхана налились кровью.

– Почему ты сразу мне не сказал об этом? Мы здесь с тобой неспешно трапезничаем, а подлый старик покинул этот мир.

– Мне не хотелось портить ваш ужин, – ответил Джебе и замолчал. В такие минуты Чингисхану лучше было не перечить.

– Я сотру с лица земли все, что связано с этим самозванцем, – прошептал великий кочевник и, сжимая кулаки, вышел из шатра. За ним последовал Джебе и воины с факелами. Чингисхан подошел к озеру и, постояв с закрытыми глазами, в сердцах заговорил:

– Почему так случилось, что старик умер, почему?

Потом посмотрел на Джебе и строго спросил его:

– Где жил этот самозванец?

– Недалеко – там, на мысе. Вон в той кибитке, – поспешил ответить Джебе, указывая ему рукой на запад. В свете лунной дорожки, которая вела к мазанке, Чингисхан увидел её силуэт.

– Здесь жил оракул? – удивился Чингисхан. Злость его, как и недоумение отступили. Он не ожидал увидеть столь убогое строение, в котором мог обитать знаток секретов вечной жизни.

Неожиданно Чингисхан услышал голос. Где-то там, вдалеке, были люди... Джебе, уловив мысль воина, глазами указал ему, куда смотреть.

В двадцати метрах от мазанки, где ласковые волны Иссык-Куля плескались о небольшой валун, сидел мальчик лет десяти-двенадцати. Почти

воин – но еще нет. Он, раскачиваясь, зычным голосом распевал что-то из народных сказаний. И, похоже, появление вооруженных людей его совсем не интересовало. Чингисхан направился к мальчику. Только теперь непобедимый заметил, что у ног подростка лежала большая чёрная собака. Глаза её были закрыты. Мальчик же, не замечая приблизившегося к нему Чингисхана, продолжал пение, которое, вроде бы, повествовало о каком-то герое. Юный сказитель был отрешен от реальности, казалось, он пребывал в трансе. Временами мальчик взмахивал руками, словно находился с мечом на поле брани. Его взор то светлел, то мрачнел. От мальчика исходила небывалая энергетика, и это заворожило Чингисхана.

Вскоре повелитель будто бы впал в гипнотическое состояние. Ему показалось, что на берег налетела буря с проливным дождем. В толще темной воды он вдруг увидел великую битву, конную атаку, услышал лязг оружия, крики обреченных. Ему казалось, что он, насквозь промокший, стоит посреди сражения. Сердце бешено колотилось. Ему было знакомо это состояние. Его можно было испытать только тогда, когда на разгоряченной лошади врываешься в самую гущу сражения. Это было острейшее из чувств, когда-либо испытанных воином. В какой-то момент Чингисхан понял, что это лишь видение, а сам он по-прежнему стоит на берегу теплого озера, у хижины покинувшего мир оракула и слушает какую-то легенду из уст неизвестного мальчика. После своеобразного погружения Чингисхан оказался в поту, будто после настоящей битвы. Мальчик тем временем продолжал свой сказ.

– О чём он рассказывает? – спросил тихонько повелитель монголов, всё ещё оставаясь во власти странного видения.

Джебе ответил не сразу. Когда-то в Семиречье воин слышал у кыргызов что-то подобное. То было народное сказание о великом герое прошлого.

– Сказание о воине Манасе, – ответил Джебе, поразмыслив.

Чингисхан порылся в памяти, но не нашел ничего, кроме какого-то странного, едва уловимого ощущения знания. Может, отголоски прежних жизней?

– Кто такой этот Манас? В чём его сила? Кажется, я слышал о нём что-то?

– Это славный кыргыз. Он был защитником народа и своей земли. Но главная его заслуга в том, что он собрал сорок кыргызских племен под единое знамя и сделал кыргызов непобедимыми.

– Да, кыргызы славные воины. Тебе ли не знать об этом, Джебе.

– Ты прав, великий, это свободолюбивый и гордый народ, как эти горы.

– И сказание о Манасе действительно завораживает. Он и вправду был героем, который заслуживает уважения.

Вдруг мальчик остановил сказание, посмотрел на Чингисхана и громко заплакал.

– Ты чего реवेशь? И кому ты рассказываешь про Манаса?

Мальчик ответил не сразу. Всклипывая, он посмотрел на воинов с факелами и тихо промолвил:

– Я плачу, потому что мне так не хватает деда! А про Манаса я рассказываю потому, что дедушка любил слушать меня. Его душа рядом, и он слышит меня. Я очень скучаю по деду, он был таким хорошим.

– Сказание о Манасе длинное?

– Очень. Настоящие манасчи могут рассказывать о его подвигах трое суток подряд.

– Воистину это народное творение удивляет меня, если ты говоришь правду.

– Я не умею лгать. Когда вырасту, хочу стать настоящим сказителем, тогда я смогу восхвалять Манаса столько дней подряд, сколько у меня хватит сил не спать.

После этих слов мальчик смахнул с глаз слёзы, словно это были капли прибоа, и спрыгнул с камня. «И воин, и нет», – вновь отметил про себя Чингисхан. А юноша просто спросил его:

– Вы – Темуджин, сын Есугея?

– Да. Откуда ты знаешь меня? – Вопрос был почти риторический. Повелитель вселенной знал, что эта встреча – неспроста.

– Дедушка говорил мне, что вы придете сюда.

– А где твой дедушка и кто он такой, если знает то, чего ещё не случилось? Наверное, молва обо мне летит быстрее моих коней.

– Мой дедушка покинул нас, и мы его похоронили.

– Так твой дедушка и есть оракул? – сверлящим взглядом посмотрел Чингисхан на мальчика.

– Да, уважаемый Темуджин, – просто ответил мальчуган и почему-то с выражением большого сострадания посмотрел на пса, который никак не отреагировал на появление чужаков и продолжал лежать. – Собака тоже умирает.

– А чья это собака? – теперь только обратил внимание на неё Чингисхан. – И отчего она умирает?

– Это наша собака, она очень любила дедушку. Когда он умер, она перестала кушать и лаять. Наверное, ждёт его, тоскует.

– Может быть, ведь собаки за долгие годы привязываются к хозяину. Но ты мне скажи, мальчик, от чего умер твой дедушка?

– Я не знаю. Наверное, от старости.

– И насколько он был стар?

– Об этом никто не знает. Может быть, ему было тысячу лет.

– И этому можно верить?

– Не знаю, так говорили в округе.

– А сам-то он что говорил по этому поводу?

– О своём возрасте дедушка никогда ничего не говорил.

– Я смотрю, ты смысленный мальчик. – Чингисхан перевел взгляд на Джебе, стоявшего на почтённом расстоянии, и обратился к нему: – Как думаешь, Джебе, можно верить этому мальчику или нет? – и, не дождав-шись ответа, продолжил: – Ну, расскажи, сам-то ты кто будешь?

Мальчик не сразу ответил на этот вопрос. Поразмыслив, как взрослый, он вытер опухшие глаза рукавом грязного кафтана, встал и с гордостью произнес:

– Я Тынар, сын Алтана из племени конуратов.

– Так ты – мой племянник, получается, – усмехнулся Чингисхан, потом с почтительной интонацией добавил: – Моя мать из твоего племени. А вот эти воины – твои соплеменники, – указал он на отряд телохранителей, плотно оцепивший место, где великий вел беседу. Мальчик без тени страха посмотрел на вооруженных людей, которые стояли, не шелохнувшись, и были готовы в любой момент защитить своего предводителя.

– Они тоже великие воины, как и ты? – спросил он у Чингисхана, который, подобно собеседнику, оценивающе разглядывал своих верных нукеров.

– Да, они такие же великие, как и я, – с гордостью ответил, наконец, Чингисхан, и ни один мускул в этот момент на лицах телохранителей не дрогнул от услышанного. Но было видно – и это не ускользнуло от взора правителя, – что им было приятно слышать такие слова из уст самого джихангира.

– А как ты к старику прибил, ведь ты, насколько я понял, не родной ему, пришлый? И откуда ты про меня столько знаешь? – продолжил свои расспросы Чингисхан.

– Я был невольником купца из города Кашгар. Он забрал меня за долги нашей семьи. Отец рано умер и не смог выплатить долг. Когда караван проходил среди этих мест, я сильно захворал, и меня бросили здесь, чтобы я не стал обузой. Местные жители нашли меня умирающим и отнесли к старику. Он выходил меня, за что я ему бесконечно благодарен. Выздоровев, я остался у него и до последних дней помогал готовить различные лекарственные настои из горных трав. Дедушка лечил людей и умел предсказывать будущее. Теперь его нет, и я не знаю, что мне дальше делать. – После этого короткого рассказа о себе мальчик замолчал. На его глаза навернулись слёзы, и он, посмотрев на собаку, которая уже не подавала признаков жизни, сообщил:

– Собака умерла!

Это известие поразило повелителя вселенной. «Животное умерло от тоски по человеку. Разве такое бывает? Что же это за чувство такое, когда зверь ради человека готов пожертвовать своей жизнью? Это точно не любовь, ведь животные не умеют любить. Но это больше, чем предан-

ность. Так что же это такое?» – подумал Чингисхан, потом неизвестно кому обратился:

– Что могло заставить эту чёрную собаку превознести жизнь старика выше, чем свою собственную?

Он знал, что не найдёт ответа, и просто спросил мальчика, как будто разговор шел о человеке:

– Скажи, Тынар, каким был этот пёс.

– Он был умным, верным и смелым. Однажды он спас меня от двух волков, – поспешил ответить мальчик.

– Эта собака по праву заслуживает почтения, – сказал Чингисхан. Потом с уважением, как к равному, посмотрел на мальчика, который всё больше и больше начинал ему нравиться, и сказал: – Настоящая верность друга – это больше, чем любовь. Надо ценить её и дорожить ею, словно это твоё самое большое богатство.

– Вам лучше знать, великий Чингисхан, – словно взрослый, ответил Тынар и замолчал.

Мальчик чем-то напоминал Чингисхану его самого. Человек, испытавший бремя рабства и потерю отца, знает цену жизни и свободы. Видимо, это способствовало ранней зрелости мальчика. «В будущем его ожидают славные дела. По крайней мере, из него выйдет достойный человек», – с такой мыслью Чингисхан продолжил беседу с ним.

– Слушай, Тынар, раз ты знал, что я приду сюда, может, тебе старик ещё что-нибудь рассказал обо мне?

– Да, рассказал, скорее, просил передать.

И снова Чингисхан был поражён откровением мальчика. Прищурил левый глаз, он тихо, почти шепотом, но властно спросил: «И что же просил передать мне всезнающий старик, который, не дождавшись меня, поспешно покинул этот бранный мир?»

– Он просил передать... – мальчик вдруг замолчал. Вокруг всё сразу стихло. Лишь волны по-прежнему бились о берег.

– Ты чего умолк? – спросил его Чингисхан и понял, что мальчик желает остаться с ним наедине. Правитель сделал знак Джебе, и тот отвёл своих людей подальше. После того, как воины отошли на почтительное расстояние, мальчик продолжил:

– Так вот, дедушка просил передать вам следующие слова, – Тынар снова замолчал и, почесав в затылке, продолжил: – Он сказал, что скоро сюда придет великий воин по имени Темуджин. Себя он назовёт Чингисханом. К этому времени меня уже не будет. Передай ему следующее: «Оглядывайся назад и помни, что ты – человек».

– И это всё, что передал твой дед?

– И ещё он сказал: «Нельзя найти то, чего нет».

Прошла долгая пауза, пока разум Чингисхана постигал послания старика. Стремительно стареющему воину стало ясно, что на этом разговор

между ним и Тынар, у которого всё было впереди, окончен. Вдруг великому монголу подумалось: если бы ему, чтобы продлить жизнь, предложили выбор – поменяться местами с этим мальчиком, отдав ему взамен свою славу, и стать молодым и безвестным, или же завтра умереть старым и беспомощным, но со славой героя степей, что бы он выбрал?.. Ответа на этот вопрос у него не было.

Чингисхану от таких мыслей вдруг стало грустно и захотелось побыть одному. Ему ещё предстояло осмыслить послания оракула. Ведь в них таилась разгадка многих тайн. Он похлопал мальчика по плечу и сказал:

– Тынар, ты славный юноша. Если пожелаешь, я возьму тебя с собой. Ты будешь служить мне, как служил старику. Подумай и завтра дай ответ.

– Для меня будет большая честь служить вам, Темуджин, – в глазах мальчика загорелось отражение факелов.

– Тогда до завтра, мой юный друг, – похлопал он мальчика по другому плечу. – Ты славный представитель племени конуратов. Твой отец мог бы гордиться тобой. Я думаю, что у тебя всё впереди, и ты станешь достойным человеком в этом мире.

После этих слов Чингисхан повернулся и пошёл в сторону шатра. Ему больше не о чем было говорить с мальчиком. Но не успел Чингисхан пройти и десяти шагов, как его окликнул Тынар.

– Темуджин, Темуджин, извините меня великодушно! – Давно его не называли по имени. Так к нему обращалась мать и самые близкие люди.

– Слушаю тебя, Тынар, ты что-то ещё хотел сказать? – обернулся Чингисхан.

– Ваши люди помогут мне закопать Кумайыка? – просто спросил мальчик у властелина вселенной.

– А кто это? – удивился Чингисхан. Имя не было ему знакомо.

– Так звали нашу собаку.

– Ах, да! Я велю своим людям помочь тебе, – голос Чингисхана прозвучал сдавленно и как-то опустошенно. Он посмотрел на мёртвую собаку и добавил: – Верность всегда должна быть вознаграждена. Только животные могут быть такими преданными. Жаль, что люди не всегда могут быть таковыми.

На этом закончился их разговор, и Чингисхан в сопровождении телохранителей удалился в свой шатёр в больших раздумьях.

В походном покое Чингисхана потрескивал арчовник, пламя костра медленно пожирало его, наполняя шатёр теплом и приятным ароматом можжевельника. Огонь поддерживался нукером, который подкладывал дрова, как только костёр терял свою силу. Рядом с огнем на невысоком ложе лежал Чингисхан. Он не спал, и взгляд его был устремлён на играющие блики огня, которые отражались в его зрачках. От огня исходило приятное тепло, оно навевало нескончаемые думы.

Сегодня для Чингисхана стало очевидным, что старик действительно обладал даром предвидения. Ведь не мог же мальчик, при всех своих достоинствах, знать о его визите. Снова и снова он возвращался к разговору с Тынараром и убеждался, что молва не врала насчет старика. Вот только одного Чингисхан не мог понять. Если старик знал секрет вечной жизни, почему он позволил себе покинуть этот мир? От таких раздумий Чингисхану не спалось. В последнее время его вообще часто мучила бессонница. Врачеватели говорили, что это – всего лишь переутомление, и ему необходимо больше отдыхать. Но старый воин склонен был считать по-другому. Он вычислил простую зависимость между сном и бессонницей. Продолжительность сна человека зависит напрямую от продолжительности его жизни. Чем больше ты живешь на этом свете, тем короче становится твой сон. Возможно, причиной бессонницы Чингисхана могло послужить и то, что его длинная и насыщенная жизнь давала много пищи для размышлений. Думы о ней укорачивали время сновидений.

Продолжая думать о послании старика, он невольно прислушивался к шуму прибрежных волн, который был слышен в шатре. Шум прибоя где-то успокаивал Чингисхана, а где-то давал пищу для новых размышлений. Чингисхан, напрягая слух, пытался угадать, какого размера волны. Но так нельзя было определить их величину... Судя по мягкому звуку, они были невелики. Чингисхану вдруг подумалось: вот из такого малого волнения образуется шторм. Из маленького дуновения – буря. Так и люди. Одни, словно буря, врываются в эту жизнь, клокоча и бурля, они неустанно идут к своей цели, оставляя после себя славу героя. Другие же проживают жизнь размеренно и степенно, после чего спокойно уходят на покой. Не это ли имел в виду старик в своем послании?

Засыпая, Чингисхан снова вспомнил отца, образ которого хранил в своей памяти как символ одержанных и будущих побед. Ему вдруг представилось, что он бежит по степи навстречу отцу, а тот идет к нему пешком. Но сколько бы они ни стремились друг к другу, они не могли приблизиться даже на один шаг. И маленький Темуджин от бессилия кричал: «Отец, отец, не уходи...»

Похоже, он все-таки уснул, и ему привиделось, что от озера к его шатру идет белобородый старец с черной собакой. Чингисхан хотел было подняться и встретить гостя, но почему-то у него не оказалось на это сил. Он так и остался на ложе. Тем временем старик приблизился к шатру и, оставив собаку на пороге, вошел.

– Здравствуй, Темуджин, – как со старым знакомым, поздоровался старик с Чингисханом.

– Откуда ты меня знаешь, старец? – сдавленный голос вырвался из груди Чингисхана.

– Я тебя ждал, но не дождался, – спокойно ответил старик и многозначительно посмотрел прямо в глаза правителю.

– Ты – оракул, – великий монгол понял, кто почтил визитом его шатёр, и снова попытался встать. На этот раз силы частично вернулись к нему, и ему с трудом удалось это сделать. На ватных ногах, пошатываясь, он приблизился к старику и, заглянув ему в глаза, увидел, что они были небесно-голубого цвета. Это удивило Чингисхана.

– Ты есть, или это мой сон?

– Я – есть, а быть может – и нет.

– Почему у тебя, старик, глаза голубые, как небо, и глубокие, как воды Иссык-Куля? – Чингисхан продолжал задавать старику вопросы, не замечая, что шатра уже нет, а сами они оказались на берегу озера. Собака, тут как тут, подбежала к хозяину и, лизнув ему руку, улеглась у его ног. Оракул, нагнувшись, погладил собаку по голове и спокойно ответил собеседнику:

– В моих глазах отражается цвет этого священного озера, – показал старик рукой на широкие просторы Иссык-Куля. – А глубоки они потому, что в своей жизни многое пришлось мне повидать и хорошего, и плохого. Правда, Кумайык? – старец почему-то обратился к собаке, словно той были известны все тайны жизни оракула. Кумайык, будто понял, о чём спросил его хозяин, утвердительно кивнул, закрыл глаза и положил голову на лапы. Чингисхан, внимательно взглядевшись в пса, заключил:

– Слушай, старик, мне знакома твоя собака. Но ведь она умерла, как и ты, – он перевёл взгляд на старика и спросил: – Вы призраки? Отвечай, старик! Куда все подевались? Я не вижу своих воинов, и где мой шатёр? Отвечай! Почему ты не дождался меня?

Старик не спешил отвечать на вопросы, которые сыпались градом. Он пристально смотрел вдаль, в сторону озера, и чуть погода произнёс:

– Сколько в жизни вопросов, столько и ответов быть должно.

– Ты точно призрак?! И собака твоя – призрак?! – Чингисхан попытался было схватить старика за руку. Но это у него не получилось.

– Ты прав, мы – всего лишь твоя иллюзия. Но не пугайся, ведь и сама жизнь – иллюзия. Мир существует, пока есть ты. Когда не станет тебя, не станет и этого мира. Не бойся покидать его.

– Мне нечего бояться в этом мире.

– Но ты – покоритель вселенной – боишься смерти.

– Боюсь, как и все. Я ведь человек... Зачем ты явился ко мне, старик? Терзать мою душу? Что тебе от меня нужно, раз ты уже покинул этот бренный мир?

– Опять много вопросов. От тебя мне не нужно ровным счётом ничего.

– Так ты можешь мне помочь? – в голосе Чингисхана послышались нотки надежды.

– Думаю, в том, о чём ты меня собираешься просить, я не смогу помочь.

– Так какой ты тогда оракул, знающий тайну вечной жизни?! – в сердцах вскричал Чингисхан. – И стоило мне тащиться сюда, чтобы услышать твои поучения, которые не стоят и ломаного гроша! Ты ответь мне на один вопрос. Знаешь ты эту тайну или нет?

– А кто тебе сказал, что мне известна эта тайна? – удивился настойчивости собеседника старик.

– Мне сказали знающие люди.

– Они просто хотели дать тебе надежду, Темуджин, и сказали тебе то, что хотели услышать твои уши. Запомни, ничего вечного нет, кроме времени.

– Слушай, старик, если ты дашь мне эликсир бессмертия, то я тебе обещаю, что мой меч станет не оружием завоевателя, а мечом правосудия. Я установлю в мире такой порядок, при котором все люди будут жить в благополучии и согласии как единый народ.

– И ты этому веришь? – усмехнулся старик. – А человеческие пороки, о которых ты так часто стал думать? Зависть, жадность, жажда власти. Ты о них забыл? Чтобы построить новый, лучший мир, тебе необходимо выбить всю эту ересь из каждого. Тебе, великому Джихангиру, под силу сделать это? – строго спросил старик.

Чингисхан ответил не сразу. Немного помолчав, собравшись с мыслями, он тихо признался:

– Увы, старик, не под силу.

– Вот, видишь, великий завоеватель. Даже тебе это не под силу.

После этих слов старца день вдруг сменился ночью, на небе появилась луна и звезды.

– Слушай, великий Чингисхан, ты видишь луну?

– Да, старик, но что из того? Сколько живу, столько ее и созерцаю.

– Так вот, избранный, я хочу тебе сказать, что с сотворения земли, во все времена луна смотрит на землю лишь одной своей стороной. И никому не суждено увидеть её обратную сторону, тёмную её часть. Я открою тебе одну тайну. В недалёком будущем человек таки сможет узреть обратную сторону луны. Тот, грядущий век будет веком расцвета человеческого ума и, возможно, началом его заката. В те времена священные воды Иссык-Куля поднимутся и поглотят города и поселения, которые ты видел на берегу озера. На земле появится много зла, случится много небывалых по силе войн, их ужас превзойдет ужас всех вместе взятых сражений, которые были доселе. Огонь сметет великие города. Брат пойдёт на брата, сын на отца. И огромное число людей по прихоти глупцов обратится в прах и пепел.

– Но такова жизнь, таков мир по сути своей, – перебил Чингисхан старика и добавил: – Войны были, есть и будут.

– Но не такие, которые вёл ты и которые вели до тебя! – возразил старик. Он оценивающе посмотрел на Чингисхана. – Вот ты, Чингисхан, в себе хранишь много вещей, которые не хотел бы никому показывать. Эта обратная сторона твоей луны. И ты её никому не откроешь, потому что это – твоя боль и печаль.

– Может, ты и прав, старик.

– Твоя боль – это смерть отца, которого отравили в степи хитрые татары. Твоя боль – это непонятый тобой старший сын. Твоя боль – это твой побратим Джамуха...

– Хватит, старик, – перебил его Чингисхан. – В жизни любого человека есть боль, которую он никому не показывает. Если я тебя правильно понял, ты просто хочешь мне сказать, что в жизни за всё надо платить. На всё есть своя цена.

– В том числе и на славу, великий и непобедимый.

– Возможно, ты снова прав, старик. Теперь становится ясным твоё послание. Я простой человек, как и все остальные люди. – Чингисхан посмотрел на ночное светило и добавил: – У всех есть своя обратная сторона луны. Наверное, и у тебя тоже.

– И у меня тоже. У всех она есть. Таковы мы, таков и мир, о котором ты говоришь. Посмотри, Чингисхан, здесь, на берегу священного озера, звёзды так близки, кажется, их можно достать руками. У каждой земли свой небосвод, своя звезда, как и у каждого человека – своя судьба. Твою судьбу или мою заново никто не проживёт и не перепишет. Ты родился со сгустком крови в руках. И твоё предназначение было определено свыше. Тебе предначертано завоевать мир мечом. Но в тот век, когда люди увидят обратную сторону луны, родится ещё один Чингиз. Он завоюет мир мудрым словом, книгами. Его нога, как и твоя, тоже ступит на берег этого священного озера.

После этих слов старик замолчал. Молчал и Чингисхан. Чёрная собака подняла голову и взглянула на них обоих, как будто стараясь понять, о чем думают умолкнувшие собеседники, потом снова улеглась у ног старика и задремала. А двое стояли, погруженные в свои думы. Когда на озере появилась лунная дорожка, Чингисхан вдруг отчётливо осознал, что судьба и есть обратная сторона человека, которая всегда вместе с ним, и никуда от нее не уйдешь. Ведь никому ещё не удавалось убежать от собственной тени. Глядя на лунные блики, Чингисхан первым прервал молчание.

– Везде дороги. Без дорог нет человека. А куда ведет эта лунная дорога? Не в мир ли иной? Почему мы не можем быть вечными, старик? Ответь мне.

– Увы, быть вечным никому не суждено. Человек приходит в этот мир лишь для того, чтобы испытать свою душу. И она может быть испытана

чем угодно – властью и богатством, бедностью и голодом. И не всякая душа способна выдержать испытание.

– Старик, я немало испытал в этой жизни. Скажу тебе одно, душа может многое выдержать.

– Да, она многое может выдержать. И я хочу спросить тебя, что стало для тебя, Чингисхана, самым страшным испытанием в жизни?

– Не знаю. Наверное, сама жизнь и есть то самое тяжелое испытание. Остаться без отца и по чьей-то прихоти стать изгоем – это можно считать страшным испытанием. А может быть, самым страшным было, когда у меня отняли свободу и посадили в колодки.

– Я согласен с тобой, Темуджин, отнять у человека свободу – всё равно, что отнять у него жизнь. Но ты согласишься со мной, что все эти испытания ты выдержал, потому что рядом с тобой и твоей семьёй в трудные минуты оказывались добрые люди.

– Да, я согласен с тобой, старик. И когда меня прятали в овечьей шерсти бесстрашная Хидаян со своим отцом, и когда нас не бросили...

– Тогда кому, как не тебе, знать то, что мир держится не только на власти и богатстве, но и на добре. И справедливый правитель должен уметь не только владеть мечом, но и завоевывать сердца людей праведными делами и великодушием, а может быть, и любовью. Если ты сумеешь это сделать, тогда тебя будут восхвалять веками, как кыргызы восхваляют Манаса Великодушного. И ты станешь бессмертным в сердцах людей.

– Хм... Великодушный, – подумал Чингисхан. – А может быть, действительно старик прав, и люди слагают песни на века лишь о тех, кто завоевал их сердца, и в этом великом народном почитании и заключается истинное бессмертие? Почему такая простая вещь не приходила мне в голову раньше? Ведь я, покоритель мира, подчинил себе сотни и сотни тысяч людей и могу распоряжаться жизнью каждого из них по своему желанию. Жизнью, но не сердцами. Все оказалось так просто! Сердца людей – вот истинная, не сравнимая ни с чем победа, вот, что надо завоевывать, к чему надо стремиться...

Это простое открытие взволновало Темуджина. Он открыл глаза, чтобы поделиться с собеседником, но только теперь заметил, что и старик и собака исчезли. Перед ним, склонив голову, стоял его верный Джебе, а сам он находился у себя в шатре.

– Это был всего лишь сон, – заключил Чингисхан, но с удивлением отметил, что лёгкий аромат мяты, сопровождавший старика, все еще витал в воздухе. Так пахли белые цветы – эдельвейсы, которые Темуджин повстречал на перевале Бедел. Местные люди называли их «мамыры» и верили в то, что они приносят удачу. Это было хорошим знаком для всемогущего.

– Знаешь, Джебе, нельзя, оказывается, завоевать весь мир лишь одним мечом, – задумчиво обратился Чингисхан к своему главному воину, и в тот же миг снаружи раздались раскаты грома. Первые капли покрыли рябью поверхность озера. Чингисхан вышел из шатра и подставил лицо струям дождя. «Дождь – это к обновлению», – подумал он про себя.

Через час от монгольского отряда на мысе остались только погасшие костры. Чингисхан возвращался домой, с твёрдым убеждением в том, что никому и никогда не будет даровано бессмертие, и что всю оставшуюся жизнь надо спешить завоевывать сердца людские.

Герои существуют лишь у людей, и у каждого времени они свои – и те, которых помнят, и те, которых не могут забыть. К каким из них относился Чингисхан, трудно сказать. Вероятно, к тем и к другим... Одно было ясно – подобного героя степей, возможно, мир не увидит ещё многие тысячелетия. Родившись в жестокий век, он, словно огненный метеор, пронесся во вселенной, заставляя кого-то содрогаться лишь от одного имени своего, других – восхищаться его величием. Для кого-то он был злым гением, для кого-то – человеком, принесшим мир, покой и благоденствие, как для великих степей, где прекратились междоусобные войны между свободными племенами. А для кого-то он был просто человеком – мужем, отцом и любящим сыном. Но кем бы ни был этот великий монгол, его жизненный путь, как и у простых смертных, тоже подходил к концу. Остались позади те времена, когда только от одной мысли о предстоящих битвах и сражениях кровь закипала у него в жилах. И как бы ни пытался он уйти от старости, она настигла его, словно сокол, сбивший дичь. Она сбила его, и теперь он, постаревший и ослабевший от недуга вследствие падения с лошади во время охоты, неподвижно лежал на высоком ложе в своей ханской юрте и думал о превратностях судьбы. Наверное, впервые за все эти годы он понял, почему так и не привык к жизни в жилищах из камня и дерева. Он пробовал жить в простых домах и в роскошных дворцах, отвоеванных им у врагов. Но всегда чувствовал себя там неудобно, словно кто-то хотел отнять у него свободу и посадить обратно в колодки. Оседлая и размеренная жизнь была не для него, тем более что дворцы ханов были пропитаны духом человеческих пороков, которые, наверное, являлись неотъемлемой частью этих сооружений. Этот дух витал повсеместно, словно испорченный затхлый воздух в непроветриваемых помещениях, что наводило на Чингисхана безмерную тоску по степям Монголии. И его тянуло в жилище кочевника, где всё было просто, без дворцовых пышностей. В юрте он чувствовал себя

свободным, и ничто там не стесняло его сущность. Роскошь и богатство – вот что не даёт оседлому человеку свободу. А где богатство, там человек хочет иметь и власть. А где власть и богатство, там живёт предательство и коварство. Вот почему кочевник меньше подвержен этим соблазнам. Ведь с большим обозом материальных вещей далеко не перекочуеть и от врагов не скроешься в нужный момент. Чтобы выжить в степи, надо быть всегда в движении, как и сама природа. Он, как тот волк, который, живя в лоне природы, связан с ней невидимой нитью. Берёт от неё совсем немного, потому что лишнее для него становится обузой. Вот почему, наверное, он не мог принять жилища оседлых. И сейчас, представ перед своей судьбой, он был счастлив, что жизнь даровала ему радость быть кочевником.

Размышляя обо всем этом, Чингисхан вдруг почувствовал, как чья-то невидимая рука сильно сжала в груди его сердце. Мгновение – и сердце великого монгола замерло, потом напряглось, не в силах вытолкнуть очередную порцию поступившей крови из желудочка дальше, чтобы ещё на какое-то время продолжить непростой жизненный путь великого завоевателя. Оно первый раз за всю его жизнь затихло. В глазах гурхана появились круги, в лёгких не стало хватать воздуха. Сразу же в голове правителя возникла мысль о том, что это конец... Чингисхан невольно закрыл глаза и приготовился умереть, успев подумать напоследок: «Как же всё-таки короток путь жизни человека от его рождения до смерти. Но как же длинен его путь в нескончаемом море печалей и страданий».

– Ну, вот и всё... – обратился вслух он к вечному небу. Но не успел закончить свою последнюю мысль на земле, как та же невидимая рука словно сжалась над ним, отпустила его сердце, которое снова учащенно забилось, забарахталось в груди – как тогда, в горах Тянь-Шаня... Но это не придало Чингисхану уверенности. Он-то знал, что получил предупреждение о том, что ему пора, и надо прощаться. Его начало, его родник достиг своей дельты и готов был впасть в бескрайнее море, где его ждало, если верить учению Шакьямуни, перерождение и новая жизнь.

Не всякому смертному даются такие привилегии: минуты прощания. Чингисхан воспринял этот знак судьбы, как подобает, ведь он относился к славному «Золотому роду», ведущему начало от Бортечно и Хоомарал – Серого Волка и Каурой Лани, и он был истинным посланником вечного неба. Он избранный и должен подобающе уйти из этого мира, достойно покинуть Землю. Об этом он думал не раз, и вот главный момент настал. Чингисхан ясным взором посмотрел на верную жену Борте, которая третий день не отходила от его ложа, и дал ей понять, чтобы она нагнулась к его устам. Умная Борте в покорности склонилась над ним.

– Я слушаю тебя, Темуджин, ты что-то хочешь мне сказать? – ласково промолвила она, и голос её дрогнул. Это почувствовал и Чингисхан. Но не подал виду, что заметил волнение Борте.

– Мне многое нужно тебе сказать, – начал спокойным голосом Чингисхан. Потом, будто вспомнил что-то важное, добавил: – Только ты теперь меня зовешь Темуджином, – и посмотрел на неё с бесконечной благодарностью.

– Кому, как не мне, звать тебя по имени? Так тебя нарекли при твоём рождении. С этим именем ты пришел в мир...

– С этим именем и должен покинуть этот мир, – добавил Чингисхан. Борте, поразмыслив, продолжила:

– Нет, ты теперь Чингисхан. Человек, сумевший объединить всех монголов и завоевавший все царства на земле. Но для меня ты всегда будешь тем самым Темуджином, которого я впервые увидела в девять лет.

– Ты помнишь, как мы с отцом приехали сватать тебя к уважаемому тестю Дайсичену? – Чингисхан вопросительно взглянул на Борте и чуть заметно улыбнулся. Это вышло у него как-то неуверенно. Было видно, что Чингисхану улыбка далась непросто, с трудом. Гурхан слабел с каждой минутой. Борте же не сразу ответила ему. Сердце её сжалось от тягостных предчувствий... Вдруг она с болью в душе осознала, что эти сокровенные минуты последние для нее, когда она может вести разговор и лицезреть мужа. Впереди её ожидает величайшая потеря из всех потерь, которые у неё были в жизни. Тот маленький Темуджин, которого она с первых минут полюбила всем сердцем, уходил в мир иной. Она закрыла глаза, во рту появилась горечь. Это был горький привкус чего-то неуловимого, безвозвратно уходящего... Тихим голосом она сказала любимому:

– Конечно, помню. Я всё помню. Каждый день, каждый час, каждый миг... – Борте замолчала, будто вспомнила что-то ещё сокровенное, и почему-то засмушалась, как тогда, когда впервые узнала, что её приехал сватать за своего старшего сына Темуджина Есугей-батыр – хан славного рода Борджигинов. Это было так давно. Сколько воды с тех пор утекло в реках Керулена и Онон. Но она помнила тот день, как сегодня, когда они детьми, взявшись за руки, бежали по степи навстречу ветру. И думала она тогда, что время не властно над их детскими душами, а детство бесконечно. Но детство имеет обыкновение заканчиваться. «Наверное, счастливей поры, чем детство, у человека не может и быть», – успела подумать Борте. Чингисхан, словно догадавшись, о чём думает Борте, сделал вид, что не заметил, как она засмушалась, взял её за руку и продолжил:

– Сколько времени утекло с тех пор по нашей реке жизни...

– Да, достаточно времени, чтобы подвести итоги... – сказала она и осеклась.

– А сколько нами пережито, Борте. Об этом, наверное, знаем только ты и я.

– Да, сколько пережито. Не мне ли об этом знать, мой Темуджин, – промолвила она покорно, и после паузы добавила: – Наверное, пережитого

нами хватит на десять жизней, если не больше... – после этих слов она поправила его подушку, чтобы ему было удобно вести с ней разговор.

– Ты тоже думаешь, что мне пора на покой? – покоритель вселенной глянул на неё так, будто речь шла не о смерти, а о чём-то несущественном. Борте продолжала молчать. Она опустила поседевшую голову и промолвила:

– Я не о том думаю, о чём ты. Ты – отец моих детей, и я хочу, чтобы ты был рядом с ними как можно дольше.

– Нет ничего вечного... Ты за них не беспокойся, с ними будет всё в порядке. Мы воспитали их так, как велела нам наша душа, сильными и честными батырами великой степи. Я не сомневаюсь, что они с достоинством продолжат моё дело и будут держать дела государства монгольского, как подобает, – после этих слов Чингисхан устало закрыл глаза и поморщился.

– Что с тобой? – спросила в тревоге Борте. – Тебе больно?

– Ничего, ничего... Просто вспомнил... – снова поморщился он и глубоко вздохнул. – Мне всегда старались причинить боль в этой жизни. Но судьба меня научила терпеть и не замечать... Сейчас мне больно только в душе.

– О чём тревожится твоя душа? – спросила Борте и затихла. Чингисхан некоторое время лежал с закрытыми глазами, погружившись в свои сокровенные мысли.

– Знаешь, Борте. На пороге своего перерождения, человек, оказывается, мысленно снова и снова проживает свою жизнь. Его одолевают думы о том, сделал ли он всё так, как подобает в этой жизни. Думает о том, что успел, что не успел сделать, чего достиг. В какой-то момент к нему приходит осознание того, что есть вещи, которые он бы хотел, вернувшись назад, в прошлое, исправить. Но, увы, никому ещё не дано возвратиться туда, где тебя уже нет. То, что случилось мгновение назад, стало прошлым. И то, что мной сделано, – уже сделано, и его никому не исправить. Теперь, когда я стою перед небом, я хочу, Борте, об одном тебя попросить. Прости меня за Джучи. У меня был славный старший сын. Я не смог его уберечь.

– Не стоит просить прощения, Темуджин, на то была воля священного неба, – покорно сказала Борте, успокаивая своего хана.

– Да, такова была воля неба. Но мне кажется, что некоторые вещи в нашей жизни зависят не только от неба.

– Ты прав. Некоторые вещи человек совершает по своему выбору. Но ты – избранный, и послан самим небом, поэтому не вини себя. То, что ты делал в жизни, дано было тебе свыше, по велению неба. Ты смог объединить всех монголов и создать великое государство. В твоём улусе сейчас спокойствие и мир. Народ живёт и процветает, восхваляя твоё имя. На многие века ты обессмертил себя. Это был твой выбор.

– Ты, как всегда, права, моя мудрая Борте. Человек в каждое мгновение жизни стоит перед каким-то выбором. И в этом выборе, как я понял, самое страшное – предательство. Не тебе ли знать, сколько я видел и дружбы и предательства? Чего было больше, я уже не знаю. Но одно я точно уразумел: хорошее заставляет забыть плохое. Я ещё многое из задуманного не смог выполнить... Одно скажу – как бы ни был долг век человека, его жизни не хватает, оказывается, на все его задуманные дела... И был прав монах Чань-Чунь, когда сказал мне, что человеку всегда всего мало. Мало даже самой жизни.

– Ты не думай об этом сейчас. Думай лучше о будущем. Будет ещё время подумать о прошлом.

– Наверное, уже не будет... Я вот, что тебе хотел сказать.

– Я слушаю тебя, Темуджин, – она приготовилась внимать Чингисхану, чувствуя, что это может быть одна из последних бесед с ним.

– Не знаю даже, как и начать... – он посмотрел на неё тёплым взглядом, исполненным благодарности, потом замолчал. Через некоторое время Чингисхан, переводя дух, промолвил: – Спасибо тебе за всё.

– Ну, полно... – снова попыталась Борте успокоить мужа, видя, как всё трудней и трудней ему становилось говорить.

– Ты подарила мне много минут счастья, – продолжил он, словно боялся, что упустит, что-то важное. – Ты подарила мне прекрасных детей. И в трудные времена ты была мне и матери опорой.

– Каждая мать ради своей семьи будет бороться и любить своего мужа, желая ему много лет здравия. Потому мы и женщины...

Теперь, когда Чингисхан стоял на пороге смерти, он всей душой осознал, что его суженная, которая разделила с ним все печали и радости, была великой женщиной, как и его мать Оэлун. Воспоминание о матери перенесли его мысленно сквозь времена в детство. В этот миг Чингисхан отчётливо ощутил запах материнского молока. Ему привиделось, как они с матерью идут по бескрайней монгольской степи. Она, взяв его за руку, поёт ему песню о батыре, который покори́л мир. И он, очарованный песней, следует за матерью. И ничего не было прекрасней на свете, чем пение матери и ласковое прикосновение её рук.

– Детство – это самая счастливая пора любого человека. Остальной отрезок жизни – борьба за место под солнцем. Как жаль, что в жизни так быстро заканчивается хорошее, – тихо промолвил Чингисхан, потом посмотрел сквозь верхнее отверстие ханской юрты на звёздное небо и замолчал, погрузившись в сокровенные думы. Свет мерцавших звёзд был ярким, как тогда в горах. Они напомнили ему нелёгкий переход через перевал Бедел. Чингисхан вспомнил и того волка и его спутницу, которых он встретил в пути. «Где сейчас волк и его волчица? Продолжается ли его род, от которого произошли и мои предки?»

– Мы с тобой, наверное, были в этой жизни так же, как та пара волков, – проговорил он, отрешившись от своих дум и посмотрев, в тоске о безвозвратно уходящем времени, на Борте. На её глазах блеснули слёзы.

– Про какого волка ты вспомнил? – попыталась она скрыть слезинку и, отвернувшись в сторону, потихоньку вытерла подолом лицо.

Чингисхан не спешил с ответом. Немного поразмыслив, он сказал:

– Если ты помнишь, это было тогда, когда я втайне от всех побывал на берегу горного озера.

– Помню. Как не помнить... «Горячее озеро» – Иссык-Куль, кажется, оно так называется. О нем мне когда-то поведал наш Джучи.

– Да, именно то озеро. Так вот, я не рассказывал тебе тогда, что там, на высоком перевале, я встретил пару волков. Они задрали козерога. Когда мы подошли к ним вплотную, они нас не испугались и готовы были сражаться за свою добычу.

– Это тебя удивило?

– Да. Ведь человек сильнее любого зверя, – многозначительно подчеркнул Чингисхан, сдвинув брови к переносице.

– Может, волчица была беременна и очень нуждалась в пище в тот момент, – высказала свое предположение Борте.

– Наверное. Я так тогда и подумал, – подтвердил её догадку муж.

– Ну, и не стоит этому удивляться. Так устроена жизнь. Мать за своё потомство всегда готова пожертвовать жизнью. Будь это лютый зверь или человек. Все мы подчинены воле священного неба. И поэтому... – не закончив свою мысль, Борте замолчала.

– Знаешь, Борте, тогда мне показалось, что в этого волка вселился дух моего отца. Как ты думаешь, Борте, когда я покину этот бранный мир, куда переселится моя душа?..

Не дождавшись ответа от жены, Чингисхан поспешил сам ответить на свой вопрос:

– Я думаю, стану волком. Потом я дождусь тебя. И мы, как та пара волков, будем продолжать свою жизнь там, в горах. Горы – это сила... – Он снова закрыл глаза. Лицо гурхана стало спокойным и умиротворенным. Женское чутье подсказало Борте, что жизненные силы Чингисхана уже на исходе, и он хочет попрощаться с детьми. Она нагнулась к его уху и спокойным голосом спросила:

– Ты хочешь увидеть детей?

Потом нежно погладила его за руку и, когда он открыл глаза, заглянула в них и поцеловала в лоб. Чингисхан, наверное, впервые так отчётливо осознал, что, как и горы, женщина – это сила, и мир держится не только на войнах, но и на любви. Ему захотелось крепко прижать Борте к своей груди и ощутить, как бьётся её сердце. И сейчас, когда надо было сказать ей что-то, касающееся их сокровенного, он лишь тихо вымолвил:

– Позови сыновей.

– Они все эти дни стоят здесь, у твоей ханской юрты, и в покорности молятся, чтобы вечное небо послало тебе здоровье, мой хан, – сказала она. Потом вышла из юрты и сделала знак нукеру у входа, чтобы он не пускал в юрту никого постороннего. Затем обратилась к сыновьям, которые стояли поодаль в ожидании матери. Она посмотрела на детей, скорбевших из-за болезни отца. «Как повзрослели и возмужали вы, мои жеребята», – подумала Борте. Перед ней стояли настоящие батыры, и каждый из них стоил если не одного тумена, то тысячи нукеров – точно. Она с материнской гордостью взглянула на них.

– Дети мои, отец призывает вас к себе, попрощайтесь с ним, – тихо сказала Борте, и, уже не в силах сдержать слёзы, заплакала. Но плакала она беззвучно. И лишь плечи её вздрагивали, и они выдавали, что Борте смирилась с ожидающей её потерей.

В ханскую юрту вошли Угэдей, Чагатай и Толуй. Став на одно колено перед ложем отца, положив правую руку на сердце, они застыли в ожидании его слов. Чингисхан окинул их отеческим взглядом:

– Знание правды – вот главная мудрость жизни, – так начал он. – Я покидаю вас, дети мои. Мечта моя сбылась, я объединил всех монголов. В нашем государстве царит мир и покой. Следуя закону «Священной Ясы», вы можете на долгие-долгие века обеспечить нашим потомкам благодатную жизнь. В этом и заключается истинное дело мужей...

Он замолчал, и вдруг ему подумалось: «Счастливый я отец. Мои дети умны, исполнены достоинства. Я ценю их не только как сыновей, но и как воинов. Каждый из них стал личностью, они ценимы и войском, и своим народом. Не это ли главная моя победа? Ведь в жизни редко бывает, когда все твои дети становятся один лучше другого». Чингисхан, наполненный отцовским чувством гордости, неторопливо продолжил:

– Я хочу, чтобы после моей смерти никто не оплакивал меня. Мы не должны показывать врагу свою слабость.

С каждым словом Чингисхана выражение лиц его сыновей становилось всё более скорбным. Иначе и быть не могло. Каждый из них, хоть и не хотел себе в этом признаться, осознал всем нутром, что их отец, покоритель вселенной, умирает. Никто не в силах изменить то, что предначертано небом. И он – обычный человек, как и все остальные смертные, со своими печалью и радостями.

– Отец, – промолвил Угэдей, и на его глаза навернулись скупые мужские слёзы. Голос его дрогнул. – Мы, Ваши дети, желаем Вам ещё сто

лет здоровья. Вы поправитесь, и Ваш недуг отступит от Вас, – с чувством произнёс он от имени братьев, так и не решившись смахнуть предательскую слезу, которая скатилась по его лицу. Эта капля не ускользнула от взора Чингисхана.

– Капля дождя не напоит даже одну овцу, но тысячи капель заставят выйти из берегов реку. Одна слеза батыра может расколоть камень. А слеза матери – скалу. В чём сила мужчины? Уважать мать и отца, которые дали ему жизнь. Принимать правду такой, какая она есть. Дети мои, мы можем как угодно называть мой недуг. Хворью, болезнью или еще как-нибудь. И мы можем кого угодно обманывать, успокаивая себя, что великий Чингисхан не может вот так просто взять и умереть. Запомните одну истину. Себя самого никогда не обманешь. Я чувствую, что мне пора на покой...

Чингисхан замолчал и перевёл дух, потом спросил их:

– Помните, дети мои, я когда-то спросил вас – какое наслаждение выше всех наслаждений? Тогда ты, Толуй, ответил мне: «Высшее блаженство заключается в том, чтобы тренировать своих аргымаков, бродить вдоль глубоких озер, спускать своих ястребов и устраивать охоту на птиц, ловя серых уток». Чагатай, ты же сказал тогда, что «высшим блаженством является подавить врага, опрокинуть наездника, расторгнуть сговорённых и привести с собой добычу». Так ты ответил, Чагатай? – спросил он слабым голосом у среднего сына.

– Да, отец. Это были мои слова, – поспешил подтвердить Чагатай, склонившись в почтении.

– Угэдей, а ты помнишь, что ты ответил мне?..

– Да, отец. Тогда я дал такой ответ: «Полагаю, что лучшим наслаждением будет, если обеспечить процветание великому государству, созданному трудами нашего отца-хана, жить в благоденствии со своим народом и держать в порядке дела государственного управления, дать возможность наслаждения старейшинам и обеспечить спокойствие подрастающей молодежи», – и Угэдей склонил голову.

Чингисхан некоторое время молчал, потом опять заговорил:

– Да, слова Угэдея были вполне правильны... Я скажу вам так: если дела государственного управления находятся в порядке, если хан государства мудр и искусен, если начальствующие его братья обладают совершенством, если давшие ему жизнь отец и мать живы и невредимы, если у него имеются знающие чиновники, если он располагает войском, способным подавить врага, если его дети и потомки будут здравствовать до скончания веков, если ему будет покровительствовать вечный дух вселенной, то в этом и будет заключаться его несравненное великое блаженство. Дети мои! Следуйте повелению своего сердца и живите так, как я учил вас – в правде с самими собой. – Эта речь Чингисхана оказалась

последней, и свет в его глазах стал меркнуть. Его сознание провалилось в бездну.

– Борте, Борте, где ты... – уже не видя ничего вокруг, позвал Чингисхан свою суженую.

– Я здесь, мой Темуджин, – отозвалась она и поспешила к изголовью постели, став рядом на колени.

– Знаешь, Борте, что самое трудное было в моей жизни?

– Не знаю, мой благородный, отец моих детей.

– Самое трудное в моей жизни – это было каждый день оставаться сильным. Я всегда стремился к тому, чтобы мой меч был мечом правосудия...

После этих слов взгляд Чингисхана потух, как свеча на ветру. Дети его в великой скорби склонили перед ним свои головы.

– В одном ты прав – себя не обманешь, – промолвила Борте и с огромной любовью посмотрела в угасающие очи Чингисхана. После чего сказала ему своё последнее слово: – Ты всегда был честен с самим собой и не терпел лжи. Я только могу сказать тебе спасибо за всё. Мы с тобой прошли нелёгкий путь. Вечное небо всегда благоволило нам и нашей семье. Но, увы, даже оно не властно над смертью. Для семьи ты всегда останешься хорошим отцом, для меня – хорошим мужем, для народа же – справедливым правителем. Про тебя будущие поколения будут слагать легенды, воспевая твои подвиги. Ты будешь вечным героем степей. Иди с миром...

– ...Я чувствую запах горного эдельвейса... И вправду, всё, оказывается, как на обратной стороне луны... Всё было, как будто бы вчера... – прошептал Чингисхан последние слова на этой земле, после чего сердце великого монгола остановилось, и душа его, подобно молнии, взмыла в небо, обессмертив на века его имя.

...Сквозь время и пространство пара волков неслась в бесконечном движении по горной гряде, и над ними стелился голубой шлейф небесного пути, проходившего над землями, где промчалась золотая колесница Чингисхана. То был путь великого воина, который никому не дано повторить. Ибо у каждого свой путь, своя дорога, своя судьба. Над каждой землей – свое небо. А у каждой дороги есть конец. И никому не дано в этой жизни знать свою судьбу, пока жива душа.

Перо

Самолет «Боинг-737» авиакомпании «Люфтганза», рейс №1213 Ганновер – Бишкек, в 19.58 по общеевропейскому времени, с немецкой педантичностью, согласно расписанию, вырулил на взлетную полосу. Ровно через две минуты он взлетит, и настанет очередь следующего самолета. На стартовой позиции самолет замер. Рука капитана корабля легла на рычаги тяги. Через какие-то мгновения он получит от диспетчера разрешение на взлёт, после чего потянет рычаги на себя, и самолет в стремительном порыве уйдет в небо.

Прочувствовать предстартовое состояние лайнера, когда он только набирает реактивную силу, – это особенное ощущение. Кто летал, тому знакомо это чувство, и каждый, наверное, по-своему переживал это состояние.

Наверное, большинство пассажиров все свои мысли в это время направляют к богу, прося его, чтобы он сделал перелет благополучным от взлёта до посадки. Другие – знатоки статистики, которая утверждает, что самолет является самым безопасным транспортным средством, в этот момент просто закрывают глаза и стараются как можно быстрее оказаться в воздухе (будто это зависит от них), после чего спокойно отходят ко сну и коротают, таким образом, время полета. Но есть и такие, кто, скрывая внутренний страх под маской железного спокойствия, думает о том, что, может быть, именно в этот раз сел не на тот рейс, и, по той же злосчастной статистике, может попасть в роковые проценты.

Но как бы то ни было, все двигатели «Боинга-737» рейса №1213 ровно в 20.00 вышли на свои положенные тяговые барьеры, и капитан корабля одним движением руки, словно жокей, пускающий скакуна в аллюр, погнал махину по взлётной полосе, и стремительный самолет с бешеным ускорением помчался вперед. Когда «Боинг» достиг на разгоне положенные 450 км /ч, он с удивительной легкостью, будто и не было тех трёхсот тонн, оторвался от бетонки и взмыл, словно птица. Пассажиры, придавленные скоростью, невольно вжались в кресла, доверив свои жизни пилоту, а его жизнь – Всевышнему.

На борту рейса №1213 находился чрезвычайный посол СССР в Люксембурге Чингиз Айтматов. Известному писателю нравились предстартовые ощущения. В такие минуты его охватывало удивительное чувство. Ему казалось, что стальной гигант, который медленно выползал на взлетную полосу, постепенно наполнялся жизненной силой.словно в бездушную высокотехнологичную конструкцию самолета вселялся неизвестной природы дух, он условно называл его Икаром, в честь названного Солнцем сына мифического воздухоплателя.

«Как далеко вперёд ушла человеческая мысль со времен полета Икара с Дедалом», – подумал писатель в тот момент, когда самолет оторвался от земли. Посмотрев через иллюминатор на шасси, которые аккуратно спрятались за створками, он заключил, что Дедалу и не снилось, что дух его отпрыска в XXI веке сможет с легкостью поднимать тяжеленный гигант в небо и, не опасаясь Солнца, доставить его в любую точку планеты.

Для Айтматова мир полётов был особенным и где-то даже близким. Это было связано с тем, что частые странствия, переезды из страны в страну стали неотъемлемой частью его жизни. И действительно, когда он переступал порог какого-либо аэропорта, он словно попадал в иной мир, не вписывающийся в контекст земных реалий. Здесь были свои правила и неписанные законы, своя аура. Огромные таблоиды высвечивали время маршрутов и номера рейсов. Диктор приятным, совсем не «вокзальным» голосом, объявлял о начале посадки или о прибытии лайнеров. Мягкие голоса прощаний, крепкие объятия встреч. В этом месте земная круговерть не останавливалась ни на минуту. Создавалось впечатление, точнее иллюзия отсутствия самого времени в его обычном восприятии. Возможно, местные константы давали повод предположить, что есть другие измерения и пространства. Поэтому, если ты подолгу находился в этой системе координат, то трудно было отличить день от ночи. Но в этой системе всё было единым слаженным механизмом, подобным швейцарским часам, в которых всё выверено с высокой степенью точности, что давало возможность согласованной работы каждого колесика с секундной погрешностью за долгие годы.

Эта предельная чёткость и обособленность от всего и нравилась писателю в системе воздушных сообщений между странами и континентами. Порой в длительных перелётах он начинал терять чувство времени. Скорее всего из-за постоянной смены часовых поясов. Но когда после молниеносного броска он снова оказывался на земле, перескочив из одного часового пояса в другой, у него реально возникало понимание того, что человек когда-нибудь укротит время и сможет передвигаться в прошлое и будущее в любом направлении. В такие моменты он ловил себя на мысли, что пока человек летает, он остаётся молодым.

Капитан самолета по внутренней связи мягким баритоном поприветствовал пассажиров и сообщил, что самолет находится на высоте девяти тысяч семисот метров и полёт проходит нормально, после чего пожелал всем удачи. Голос командира был спокойным и ровным. Это придало уверенности даже отъявленным пессимистам, которые поспешили хоть чуточку вздремнуть, чтобы отключиться от гнетущей действительности, где их чувствами на время перелёта овладевал животный страх.

Писатель тем временем вернулся к нескончаемым думам. Сейчас они были связаны с отцом – Торокулом. Совсем недавно неожиданно-негаданно к нему пришло известие о том, что на родине – в Кыргызстане, было

найдено место захоронения отца. Торокула Айтматова в далёком 1937 расстреляли в предгорьях у селения Чон-Таш после суда по ложному обвинению. Эту весть сообщила ему сестра Роза. Она позвонила ему из Бишкека и взволнованно рассказала о том, что сотрудники Государственного Комитета национальной безопасности провели раскопки предположительного места расстрела репрессированных людей. Там они обнаружили останки более ста казненных человек, в числе которых удалось идентифицировать останки отца, Торокула Айтматова.

Чингиз Торокулович был готов к любому повороту в истории жизни своего отца. Но не к такому. Это был словно удар ножом в спину. Всю жизнь они с матерью искали его следы. А он, оказывается, всё это время был рядом. Более того, дом, в котором жил писатель, был совсем неподалеку от страшного некрополя. И все эти годы он проезжал мимо этого места, но и подумать не мог, что в двадцати минутах езды от дома, в предгорьях Ала-Тоо покоятся останки отца. Осознание вдруг открывшейся правды о роковом тридцать седьмом захлестнуло его изнутри. Всколыхнуло в нём обиду за мать, брата и сестер, которым по велению злой судьбы не пришлось испытать счастья отеческой любви и заботы. От этих переживаний к горлу подступал комок, горький вкус которого он ощущал всю свою сознательную жизнь, когда вспоминал отца. Время не смогло притупить эту боль. И даже сейчас, когда он уже был в два раза старше родителя, он подсознательно никак не мог простить тех, кто прервал жизнь отца. Торокулу тогда было всего лишь тридцать пять лет. И это было больше, чем трагедия, насильно разлучившая его с семьей.

Писатель прервал на время мысли об отце и вслушался в приглушенный шум двигателей самолета. Они продолжали монотонно гудеть. Айтматов открыл глаза, с некоторым сожалением о неумолимости движения стрелок посмотрел на циферблат наручных часов и, глубоко вздохнув, снова закрыл глаза. Лететь ещё два часа.

Подумав о времени, Айтматов невольно вернулся к размышлениям о возрасте. В этом году ему исполнится шестьдесят пять. Много сделано, многое сделать еще не успел. Одно он знал точно – страшная правда об отце внесёт коррективы в его жизнь. Придут переосмысление, новые духовные открытия, которые обязательно повлияют на творчество. А сейчас надо достойно проводить отца и остальных, попавших на страшную наковальню под сталинско-ежовский молот. Писатель не успел подумать о предстоящих мероприятиях по перезахоронению, как почувствовал на себе пристальный взгляд. Это был взгляд одной из стюардесс рейса «двенадцать-тринадцать». Она стояла напротив него с присущей всем бортпроводницам улыбкой и смотрела ему прямо в глаза.

– Господин Айтматов, с Вами всё в порядке? Не требуется ли Вам чего-нибудь?

Айтматов привык, что его узнают. Положение обязывает. Его произведения переведены на 165 языков мира. В особенности его почитали в Германии, откуда, судя по всему, и была родом это миловидная стюардесса, неплохо говорившая на языке Пушкина.

– Что-то не так? – удивился Айтматов. Ему стало интересно, чем это он привлек внимание стюардессы, кроме того, что она его просто узнала.

– Нет, Вы просто выглядите немного усталым, – ответила она ему, не переставая улыбаться.

– Ах, да, возможно, – Айтматов почувствовал себя неловко. – Может быть, действительно мне не так хорошо. Но я Вас уверяю, всё в порядке. Хотя, принесите мне минеральной воды, – поспешил он озадачить её, чтобы не привлекать к себе лишнего внимания окружающих, и улыбнулся.

Стюардесса не заставила себя долго ждать. Отпив несколько глотков воды, писатель вернул ей стакан и поблагодарил за оказанное внимание. Бортпроводница удалилась, довольная тем, что смогла угодить знаменитому литератору. Айтматов же снова оказался наедине со своими мыслями и переживаниями. Они вернули его в злосчастный тридцать седьмой год. Перед глазами всплыл образ матери – Нагимы, и тот далёкий, глубоко отпечатанный в детской памяти день, когда он последний раз видел отца. Это было в Москве...

(Продолжение следует)

**РЮНОСКЭ
АКУТАГАВА**

(Япония)

Котор.мо

ЭРГЕЖЭЭЛДИН ЭКИМЕТИ

(Эссе)

Сөз башы

«Эргежээлдин экимети» ар дайым эле мен ойлогон ойду билгизбейт. Тек, ойлордун кантип кубулуп турарын кабарлайт. Жапалак арча жалгыз тамырга байланганы менен сандаган бутак, шактарга тарайт эмеспи.

Жылдыздар

Эзелкиден келген сөз: ай астында жаңы эч нерсе жок. Ай астында эч нерсе болбойт деген да жаңылык эмес. Астрономдор эсебинде, Геркулес топ жылдызынын нуру биздин Жерге жетиш үчүн кенен отуз алты миң жыл керек. Ошондо да Геркулес топ жылдызы түбөлүк жанбайт. Күндөрдүн бир күнүндө алардын да көөрү өчүп, кандайдыр бир муздак күлгө айланат. Арийне арөлүм жаңы өмүр жаратат. Ошолө нуру өчкөн Геркулес топ жылдызы Ааламды тозуп-кезип жүрүп, кудуреттүү күчтүн шыпаасы менен тунарган калың жылдызга айланат. Андан жаңы жылдыздар жаралат.

Ал эле дейсизби, Күндүн өзү да Ааламда адашкан жарык – оттун бири. Биздин Жер ошол оттон жаралып атыр. Саманчы жолу аккан Ааламдын аркы жээгинде болуп жаткан окуялардын биздин опасыз жер үстүндөгү окуялардан өнтөлөр өзгөчөлүгү деле жок. Өмүр менен өлүм тескеп койгон ырааты менен агып, бири-бири менен тынымсыз алмашып турат. Ага акыл айланта келсең, асманга чачылган эсеби сансыз жылдыздарга аялуу сезим аргасыз пайда болот. Кээде мага жымыңдаган жылдыздар биз кечирген сезимдерди билгизип жаткандай туюлат. Андыктанбы, акыйкаттын аныгын бир акын минтип айтат:

Жамгырдай жааган жылдыздын бирөө
Жалгыз мага жарыгын чачат¹.

Албетте, жылдыздар деле биз сыяктуу өмүрүн түбөлүк кыймыл менен өтөйт. Анткен менен аз да болсо аянычтуу.

Мурун

Паскалдын атактуу учкул сөзү бар. «Клеопатранын мурду кыска болсо, жер жүзү башка болмок» – дейт. Арийне, сүйүүнүн көзү көпчүлүк учурда көр келет. Канчалаган кайрандар качандыр бир сүйүү отуна кабылып, өзүн өзү алдоонун өлбөс-өчпөс өрнөгүнө айланды.

Алардын арасында Антоний артыкча туулган жан эмес: Клеопатранын мурду кыска эмес, маңка болсо да көрөт беле, көрбөйт беле, ай, таң?! Көргөн болсо, ал кемтигин толтура турган толгон-токой жетишкендиктерин тапмак. Ал эмне жетишкендик? Дүйнө жүзүндө сиз сүйгөн аялга мартабасы балант аял жоктугуна ишенем. Андыктан сизиң менен бизиң сыяктуу эле Антоний да Клеопатранын мартабасы баланттыгын мүмкүн көзүнөн, мүмкүн эрининен, айтор, бир жеринен табары шексиз. Андан башка «анын жандүйнөсү» деген бар. Чындыгында эле биз сүйгөн аялдын жандүйнөсү кай заман, кай доордо болбосун, жанып турганы жанып турган. Ал эле дейсизби, ал аялдын кийген кийими, күткөн байлыгы, социалдык абалы, айтор бардыгы, анын артыкчылыгына айланат. Атүгүл акыл айран калар учур болот: ал аялды качандыр башка бир атактуу сүйгөнү тууралуу ак да, айың сөз да, анын артыкчылыгы катары сезилет. Анын үстүнө Клеопатра египет элинин эң табышмактуу, эң көйрөң, эң көйкашка ханышасы экендиги жалганбы? Жыпар жытын аңкытып, алтын таажысын жаркытып, колуна бейиш гүлүн кармап турганда, кимиңер анын мурду узун экендигин эстейсиңер. Анын үстүнө Антонийдин көзү менен карасаңар.

Антип өзүн өзү алдоо ашыктыктын айынан эле жаралбайт. Кай бир кайбарларды эске албаганда, бардыгыбыз эле жадыбызга чыныгы

¹ Япон акыны, эссечиси Масаоки Сикинин (1867–1902) ыры.

турмуштун жалган элесин тартканды жактырабыз. Тиш доктур түзгөн таблицага назар таштап көрүңүз: ал тиш ооруңду эмес, тишиңдин жаак эттериңе кандай жайгашканын көрсөтүүгө көбүрөөк аракет жасайт. Кудай сактасын, биздин тиш оору дүйнө тарыхы менен тамырлаш деп айталбайм. Арийне, андай өзүн өзү алдоо калктын каалаганын билем деген саясатчыларга, катылган жоонун катыгын берүүнү бекердин иши санаган аскер аткаминерлерине, анан атаандаштарынын белин оңой бүктөйм деп өзөлөнгөн өндүрүшчүлөргө өзгөчө мүнөздүү. Туура, биздин сезим селинин экен-текенин экчеп-тескеп тураар акыл-эс айбаты болорун танбайм. Ошол эле учурда өз күчүнө башкаларды «кыңк» эттирбей багынткан «кокустук» деген да болот. «Кокустук», мындайча айтканда, кудайдын колу менен жасалган иш. Демек, өзүн өзү алдоо – дүйнөлүк тарыхтын такты, таажысы.

Ошентип, эки миң жылдан ашуун тарых Клеопатранын мурдуна эч таасир бералган эмес. Бербейт дагы. Ал мүлдө дүйнө мелт-калт толгон биздин акмакчылыгыбызга байланыштуу болот. Тарыхты колуна тегерете кармап турган күч – биздин акмакчылыктын салтанаты экендиги аргасыз сан чаптырып күлдүрөт.

Мораль

Моралдын бир аты – маңыроолук. Ал солгоой кыймылга окшош.

Моралдын негизинде жакшылык жасоо – убакыт менен эмгекти үнөмдөө. Мораль апкелген зыян – абийир-сыйды иритет.

Моралды акылсыз жеригендер экономиканы жакшы түшүнбөйт. Ал эми моралга кулдук уруп, куру даңаза кылгандар же өз көлөкөсүнөн корккон коркок, же эңкейип эмгек этпеген жалкоо.

Бизди бийлеген мораль – капитализмге ууланган феодалдык мораль. Ал бизге зыяндан башка кылдай жакшылык ыроолобойт.

Мораль алдуулардын аяк астында калат, алсыздарды сыпайы маңдайдан сылайт. Анын тебелендисинде калгандар алдуулар менен алсыздардын ортосундагы амалды аргасыз тутат.

Бийман-ызаат кудум сакал сыяктуу жаш-куракка байланыштуу пайда болбойт. Анүчүн айдан ачык таалим-тарбия зарыл.

Токсон пайыздан ашуун адамдар табигый абийир-сыйдан ажырагандар.

Биздин абалдын азап-тозогу ушу: жаштыктанбы же таамай тарбиянын аздыгынанбы, айтору, адамдык жүзүбүздү чындап таап үлгүрө электе эле бизди бетсиз деп тилдешет.

Биздин абалдын ажайып күлкүсү ушу: жаштыктанбы, же таамай тарбиянын аздыгынанбы, айтору бизди бетсиз деп тилдегенден соң, биз чыныгы жүзүбүздү таап алабыз.

Абийир – ашынган кумар.

Абийир мүмкүн адеп-ахлакты даңдаар. Арийне адеп-ахлак абийирден бийик, тунук эч нерсе жараталек.

Бардык кумардыктар сыяктуу эле абийирдин да күйөрмандары көп. Анын жүздөн токсону акылдуу аристократтар менен байлар.

Ышкы

Кемелине келтире ачытылган вино сыяктуу эле мен деле ыракатка кануунун байыркы мүрөл үлгүсүн жакшы көрөм. Биздин жорук-жосун жалаң жакшылыкка да, жамандыкка да байланыштуу эмес. Алар ышкы-шыгыбызга байланыштуу. Же алган, албай калган ыракатыбызга байланыштуу. Мен буга беш колдой ишенем.

Андай болсо биз эмнеге чөгүп бараткан баланы сактап калуу үчүн кычыраган суукта боюбузду дайрага урабыз? Анткени аны сактап калуу менен өзүбүзгө ыракат алабыз? Бул экөөнүн: муздак сууга секирип түшүүдөн зааркануу менен баланы сактап калып ыракат алуунун кайрымжысы кандай экендигин ким калчайт. Алган ыракатыңдын канчалык калыңдыгы калчайт. Албетте, дене-бой алган ыракат же ыракат эмес менен, рух ээ болгон ыракат же ыракат эместин айырмасы ар кандай өлчөнөт. Туура, ыракат алуу же ыракат албоонун кайнаса каны кошулбайт. Кошулса, кудум таза суу менен туздуу сууну аралаштыргандай бирдемеге айланышы мүмкүн. Эсеби маселен, рухий азыгы аз киотолуктар менен осакалык аристократтар таш бака сорпосунан соң күрүчтүү балык, жер-жемиш жеп ыракаттана албайбы? Башка бир мисал. Кычыраган кышта сууга түшүү ыракат тартуулашы толук ыктымал. Канткен менен калың муздуу сууда сүзө алганыңды көрсөтүп атасыз. Айтканыма ынанбагандар мени мазохизм (*аягынан бузулгандык – котормочудан*) менен айыптарын түшүнүп турам. А бул каргыш тийген мазохизм дегениң ыракат алуу же албоо дегендей эле түшүнүк. Анын акырына жетпей эле аягынан бузулгандыкка такап атышат. Ала жипти аттабадым деп өрттөткөнгө кайыл болгон христиандардын ыйык такыбалары көпчүлүк учурда мазохист болгонуна мен терең ишенем.

Биздин бардык иш-аракетти, байыркы гректер айтмакчы, ышкышыктан башка эч нерсе аныктабайт. Турмуш өстөнүнөн ыракат-

тын бийик ырыскысын калпып алуу шарт. Же христианчылык: «Өңдү көрсө жүз тайдычылык кылып, үнүрөйүп жер караба» – деп үйрөтпөйбү? Караңгыдан көз тапкан адам гана көрсөн акылман.

Эргежээлдин ибараты

Качан түркүн түстүү кийим кийип, калжыраган сөзүм менен калктын боорун эзип, оңкочуктап-тоңкочуктап элдин эсин оодарганга жетишкенде гана өзүмдү эргүү даарыган эргежээл сезем. Жараткан, мени ошол жасатыңан айырба!

Жанымда бир күрмөм күрүч калбаган жардылыкка кабылtpa! Ошол эле учурда иче-карыны байлыктан башка эч нерсеге иштебеген «ит оорудан» алыстат.

Жакыр үйдө жашаган аял алуудан алыс кыл. Арийне ашкан байлардын ак сарайында азыктанган сулуулардан да куткар!

Тилегеним, сураганым – дандан чарды бөлалбаган чаңги баш кыла көрбө! Сур булуттун кайдан сүрүлүп келатканын аңдабаган акылмандын «ырыскысын» мага ыйгарбай эле кой!

Алардан да аша чөгөлөрүм, суранарым – мени ойротто жок баатыр кыла көрбө. Туура, кээде түшүмдө адамзат айраң калар эрдиктерди жасайм: көз эмес, сөз жеткис бийиктиктерди багындырам, кеме эмес, балык батынгыс деңиздерден сүзүп өтөм. Андай түш көргөн сайын дүр-дүйнөм дүрбөлөңгө түшөт. Аларды өзүмдөн ажыдаардай алыстаткым келет. Андыктан батылдыкка батымым жетпеген күчтөн куткар.

Жаңы ачыган жаш вино жан жыргатып, анын жибек жиби менен ыр токуп, ошол учурдун ыракатына канат күүлөп турганда гана мен өзүмдү эргежээл эсептейм.

Эрк эркиндиги жана тагдыр

Эгер тагдыр таалимин тутсак, кылмыш мындай болмок эмес, жаза жаасынан кайтмак, кылмышкерлерге кандайдыр бир ырайым кылмакпыз. Эрк эркиндигин сезген кезде жоопкерчилик жаралат, абийир соту ойгонот, таянар таканчыгыбызды бекем сезебиз. Эмне үчүн ошентүүгө кудуретибиз жетпейт?

Түз жооп берейин. Анүчүн жарым-жартылай эрк эркиндигине, жарым-жартылай тагдырга ишенүү зарыл. Же жарым-жартылай эрк экиндинигинен, жарым-жартылай тагдырдан шек саноо керек. Эмне үчүн? Алган аялыбызды биздин тагдыр тандаары жалганбы?

Аялыбыздын айткан-дегенине жараша аларга хаори¹ жана аби² сатып бергенибиз эрк эркиндиги эмей эмне?

Кудай менен азезилди, аруулук менен сертткти, бийиктик менен пастыкты, акылдуусунуу менен ишенимди жана башка ушуга окшогон толгон токой нерселерди биз эрк жана тагдыр эркиндиги жок эле таразага тартып көнүшүбүз керек. Байыркылар аны алтын чордон же таразанын калыс ташы деп коюшчу. Алтын чордон англисче «good sense» деп которулат. Менин бекем ишенимимде, good sense болбосо, бакыт баш бакпайт. Баш бакса да меш жагып үй ысыткан сыяктуу, желпингич менен бир аз сергиген сыяктуу убактылуу.

Балдар

Аскерлер балдардан аябай алыстап кетти. Атак-даңкка дүңгүрөткөн эрдиктерге эргип, тамшангандарды табуу тууралуу сөз кылып кереги барбы, жокпу? Булчуңдары буркуйган көнүгүүлөргө, көзү жок эрдикке башталгыч мектептерде гана маашырканат. Анан аскерлер эч нерседен таюу тартпай кырылышып, муунушуп калса, балдардын баамына илинет. Арийне, жип менен тарткандай тизилип, сурнай тартып, барабан кагып, марш тээп баратканда аскерлер өздөрүн балдардай сезип кетет, эмне үчүн согушуп атканын билсебилбесе да канатын эргип кагып, душманга кыргыйдай тиет.

Өздөрүн көкөлөтө ойлогон аскер жамаатынын балдардын оюнуна окшош сыймыгы ушул. Чоң кишилер эч качан жылтылдаган курал-жаракка, жалтыраган шлемге кызыкпайт. Өзгөчө ордендерди опсуз пайдаланганы мени таңгалдырат. Эмне үчүн сопсоо туруп ордендерин тагынып сейилге чыкканын түшүнбөйм?

Курал-жарак

Курал-жарак акыйкатты аргасыз эске салат. Акчаң болсо болду, душманың да, досуң да курал-жарак сатып алат. Шылтоого шынаа тапса душманың да, досуң да акыйкатты сатып алса болот. Адамдар атам-замандан бери «акыйкаттын душманы» деп бирин бири кудум снаряд менен аткандай атат. Бирок ооз көптүргөн сөздөрдөн башка бири дагы «акыйкаттын душманы» ким экендигин аныктаган учур жок.

Япон жумушчулары япон болуп төрөлгөнү үчүн Панамадан айдалууга аргасыз болду. Акыйкаттын чындап «акмагы» чыкканы

¹ Хаори – көчөгө кийүүгө ылайыкталган кыска кимоно.

² Аби – аялдардын белин курчай турган жазы кездеме.

ушу да. «Акыйкаттын анык душманы» Америка болуш керек деп жазып чыгышты гезиттер. Антейин десең кытай жумушчулары кытай болуп төрөлгөнү үчүн Сэндзюдан¹ айдалып чыкпадыбы. Бу да болсо акыйкаттын «акмагы» чыкканы. Япония... – деп жазышты гезиттер. Жок, Япония мына, эки миң жылдан бери «акыйкаттын ажырагыс досу» болуп келет. Япония кызыкчылыгы бир дагы жолу акыйкаттык менен айыгышкан эмес.

Айтору, курал-жарактан анчалык коркуштун кереги жок. Аскер черүүсүнүн алаңгазарлыгынан коркуу керек. Айтору, аракет жасагандардын апкөй тилинен коркуу керек...

Тарых тамырын кармап атып, мен ар дайым «Юсюкан» музейин ойлойм. Анын жарым караңгы галереясында тизилген эски курал-жарактар менен катар ар түркүн «акыйкаттыктар» турар эле. Эски кытай кылычы конфуцийчилер ардактаган акыйкатты эске салчу. Атчандар найзасы акыйкаттын христианчылык насыт окуусун айтып турчу. Мына, чокмор баш токмок. Бул социалисттин акыйкаты болчу. Мынакей, чачылалуу кылыч. Бул улутчулдардыкы эле. Бул курал-жарактарды карап отуруп, канчалаган кандуу согуш көз алдыга тартылып, жүрөк мыжыгат, өзөк өрттөнөт. Анткен менен бактымабы же шорумабы, айтору, бул куралдардын бирин да колу ма кармагым келген жок.

Монархизм

Бул тарых XVII кылымдагы Францияга таандык. Күндөрдүн бир күнүндө Бургун герцогу аббат Шаузиден минтип сураптыр: «Карл VI акмак болучу. Сиздин оюңузча, аны кантип сыпайы-сылык түшүндүрөбүз?» Анда аббат айтат имиш: «Мен кыскача эле, Карл VI акмак болчу деп коймокмун». Аббат Шаузи антип айтканын өмүрүндөгү эң чоң эрдик катары эсептечү жана ага сыймыктана турган.

Франция XVII кылымда монархия духуна ушунчалык сугарылгандыктан ушул анекдот күнү бүгүнкүдөй айтылып келет. Арийне, Япония XX кылымда ошол мезгилдеги Франция монархиясынан жарым карыш артта калган жок. Анткен менен ал кубаныч да, бакыт да тартуулабады.

Чыгармачылык

Художник чыгармаларын аң-сезимдин тескөөсү менен жаратарына терең ишенем. Арийне, ал чыгармаларды толук аңдай келгенде,

¹ Сэндзюдан – Токиодогу район.

аруулук же буруулуктун бир бөлүгү художниктин аң-сезиминен алда канча алыс, табышмактуу дүйнөнүн ташкынында калгансыйт. Бир эле бөлүгүбү? А мүмкүн бүт негизи дегенибиз оңдур.

Биз актанабыз деп атып, айыбыбызды ачып алабыз. Каалайбызбы, каалабайбызбы, жазган чыгармаңда баары бир өзүңдүн ички дүйнөң чагылат. «Таш кескен сайын табын»¹ деген байыркынын наркы так ошол эс-акылдан тыш чектен чыга корккондук эмеспи?

Чыгармачылык ар дайым тобокелчилик. Алың жетпей, күчүң келбей баратабы, жараткандан жардам сурагандан башка айла-амалың жок.

«Жаңыдан жазып жүргөн жаш кезимде чыгармаларым өтөлө жылмакай болбосо деп тилечүмүн. Баса айтарым: аракет иштин башталышы гана, жалаң аракет менен эч нерсе жарата албайсың. Көгөрүп жасаган аракеттин көп деле үзүрлүү болбосун карыганда түшүнө баштайсың. Чыгарчылыктын үч бөлүгү адам эмгеги, жети бөлүгү теңирдин бергени». «Луньшинден»² алынган бул саптар менин оюмду ойда ырастайт. Искусство – түпсүз туңгуюк. Эгер акча тапкыбыз келбесе, эгер атак-даңк аңсабасак, аз дегенде чыгармачылыктын оту оп тартып турбаса, бул каратүнөк искусстводон баш тартат белек?

Сын

Көркөм чыгарманы баалоо художник менен сынчыны байланыштырат. Сынчы башка чыгарманы изилдемиш болгону менен чын-чынында өзүнчө чыгарма жаратууга аракет кылат. Андыктан ашкан мыкты чыгармалар деле ар качандан бир качан сындын сырына да, чырына да кабылат. Арийне, Анатолий Франс айткандай, сын эч качан чыгарманын чыныгы аңытын ачалбайт, анткени чыгарма туман сыяктуу туурдан учуп чыгат. Кудум Родзан туу чокусунан³ карагандай чыгарма да ар кандай көрүнүп, ар кандай баалана берет.

Классиктер

Классиктердин бактысы – өлүк экендигинде.

¹ Будда бедизин таштан чегип жатканда ар урган балкасы сайын үч жолу ийилип таазим этмей салты боло турган.

² Луньшин – поэзиянын байыркы кытай трактаты.

³ Родзан туу чокусу – Фудзи тоосун ар тараптан кароого боло турган чоку.

Кайрадан ошолор

Сизиң менен бизиндин бактысы – алардын өлүп калганында.

Кесир күткөн художниктер

Бир кыйла художниктер дүйнөдөн көңүлү кайтып, кесир күтүп жашайт. Алар сүйүүгө ишенбейт. Алар ыйманга да ишенбейт. Алар кудум байыркы календерлер сыяктуу куру кыялдан турук таап алышкан. Ал үчүн аларды албетте аяса, караса жарашаар. Арийне, анысы тамыры жок дарак, жыты жок гүл, андайлар асманда гана болот. Аларың адам жамаатынын күндөлүк турмушунан көңүлү калганы менен искусствону иттей сүйөт. Искусство тууралуу сөз кетсе, кадимкидей ирденип-тирденип, көз алдына адам түшүнө кирбес көркөм дүйнө жарк этип жана түшөт. Алар деле изгилик жөнүндө ойлонуп, илме кайыптан бүткөнсүгөн көз ирмемди күтөт.

Ыймандай сыр

Ыймандай сырын түгөтө айтканга эч бир адамдын эрки жетпейт. Ошол эле учурда ыймандай сырсыз өзүңдү түгөл түшүндүрүүгө мүмкүн эмес.

Руссо өз сырын өзү төккөндү жакшы көргөн. Бирок анын «Ыймандай сыры» өзү тууралуу жалаң чыңырган чындыктан турат деп айтуу кыйын. Менимче, чын сырын айтканды жактырчу эмес. Анткен менен «Коломбодо» өз сырын жашыруун-жабык болсо да айткан жокпу? Ыймандай сыр төккөн адабият менен башка адабияттардын айырмасын айра таануу мүмкүн эмес.

Исигуро Тэйити-Кунун¹ турмушу

Сууда сүзгөндү билбеген адамга «сүз» деп буйрук бергенден ашкан акмакчылык жок. Ошо сыяктуу эле чуркаганды билбегенди кантип «чурка» деп айтасың? Анткен менен ошентип буйрук берүү бизге төрөлгөндөн адат болуп түшкөн.

Эмне, энебиздин жатынында жатып, эртеңки жолубуз кандай түшөрүн билдик беле? Анткен менен айкырып түшкөнүбүздөн көп

¹ Исигуро Тэйити – Акутагава Кытайга барганда Шанхайдан таанышкан япон.

өтпөй жашоо-жарыш деген өчөгүшкө жанталашып түшүп атырбыз го. Демек, сүзгөндү үйрөнбөгөн жакшы сүзө албайт. Чуркаганды үйрөнбөгөн жакшы чуркай албай, эң артта калат. Анткени жашоо – жарыш деген өчөгүштөн жараланбай өтүүгө мүмкүн эмес.

Ооба, адамдардын: «Биздин ата-тектин өтөгөн өмүрүн карагылачы. Ал силерге өрнөк болууга тийиш» – деп айтары чын. Ошол эле учурда сууда балыктай сүзгөн жүздөгөн адамдарды, стадионду айлана чуркаган миндеген күлүктөрдү көрүп, сүзгөндү да, чуркаганды да өзгөчө өздөштүрүп алууга болобу? Сүзүп көрөйүн деп көмөкөйүңө суу толтуруп тумчугушуң ыктымал. Чуркайын деп чалынып жыгылар-жыгылбашыңа ким кепил болот? Дүйнөнүн атагы таш жарган спортсмендерин байкап бак: бактылуу жылмайганы менен жүзүндө канча чарчоо, чаалыгуу турат?

Турмуш жин тийгендер уюштурган Олимпиада оюндарына окшош. Биз турмуш менен күрөшүп жатып, турмуш үчүн күрөшүүгө тийишпиз. Бул оюндун арсыз амал экендигине көзү жетип, ага болгон кыжырдын, каардын каабына алдыргандар аренадан акырын чыгып кеткен оң. Анүчүн өз жанын өзү кыюу да кыйла ыңгайлуу жол. Бирок турмуш менен кашык кан калгыча күрөшкүсү келгендер ага айтканынан кайтпаган казат ачышы шарт.

Дагы ошо жөнүндө

Турмуш бир куту ширеңкеге окшош. Ага олуттуу мамиле – ашкан акылсыздын иши. Ал эми олутсуз мамиле – орду толгус жоготуу.

Дагы ошо жөнүндө

Турмуш көп барак жетпеген китептей. Аны толук деп айталбайсың. Анткен менен толук.

Жердеги бейиш

Жердеги бейиш тууралуу ырдалбаган ыр аз. Тилекке каршы, ошол бейиште оодарылбай-төгүлбөй жашагысы келген бир дагы акын жандуу жадымда жок. Христиан дини жер бейишин өтө аянычтуу сүрөттөйт. Даос бейиши деле кытайлардын кыя жолдо карын жалгаар жайы. Анткен менен азыркы дүйнөнүн аңсап-жаңсагандарынан Уильям Жеймстин көрөсөн идеялары гана көңүлдө калды.

Мен эңсеген жер бейиши куркулдайдын уясындай жайлуу жай эмес. Мектептерде таратаар бекер тамак-аш, кийим-кече эмес. Андай бейиштер чоңоюп-чочойгондо ата-энесинен айрылган жетимдердин жетеси. Эки миң зөөкүр болсо да, эс-акылдан курук эмес ата-энеден туулган эркек-кыз эч качан бири-биринин ырыскысын жебейт. Кыз турмушка чыгар замат туйлаганын токтотот, чалпоолугун тескейт. Анткени аларда үйрөтүлгөн жаныбарлардын жандүйнөсү ойгонот. Ата-энеси эркелетип өстүргөн же эң эле катаал тарбиялаган эркек болобу же кыз бала болобу, айтор, кимиси болсо да бир күндүн ичинде бир нече жолу кулактуу дүлөй, тилдүү дудук, көздүү сокур, мосопут момун боло алат. А. досу В. досунан жарды жашабайт, ошол эле учурда В. досунун А. досунан байманасы ашып-ташып кетпейт, экөө бирин-бири мактоо, жактоо менен мартабасы баланттыгына маашыранган ыракатка ыроолонот. Ошентип... мындай батыл кыялга батуунун өзү чоң бакыт.

Жердин бул бейиши жалаң мен үчүн эмес. Дүйнөдөгү бүт такыба адамдардын кыялый амирине таандык. Кай мезгилде болбосун андай бейишти акындар менен аалымдар гана аңсап келген. Анда акыл айраң калар эч нерсеси деле жок. Ал аңсоо гана алардын бактысына анык канат байлап, көтөрмөлөгөн, көккө учурган.

Р.С. Менин жакын тууганымдын жалгыз эңсегени Рембрандттын портретин сатып алуу. Бирок чөнтөгүмдө оокат кылар жок дегенде он иеним болсо деп ойлобойт. Ошол чөнтөктөгү он иен ойлогон бактысына жетүүгө омок болмок.

Зордук

Турмуш – татаал табышмак. Ал табышмакты курал гана жандырат. Анткени таш доорунун мээсин тагынып цивилидешкен адамдар арасындабыз. Алар кандай гана талкууну болбосун өлтүрүп тамам кылат.

Бийлик деген мыйзамдуу укук кагазына эгедер зордук. Сизиң менен бизиңе окшогон адамдарды башкаруу үчүн, мүмкүн, зордук зарылдыр. Мүмкүн, зарыл деле эместир.

Адамкерчилик

Канчалык өкүнгөнүм менен адамкерчиликке өгүлүп-чөгүлүүгө шаам жетпей койду. Андан да анык сырымды ачык айтсам: менде

адамкерчиликте жек көрүү сезими аябай арбын. Арийне адамкерчиликке болгон ариет сүйүүм да күч. Чын эле сүйүүбү? А балким бул сүйүү эмей эле, боорукердик болуп жүрбөсүн? Эмнеси болсо да, адамкерчилик ариет алдыга жетелебесе, бул турмуш адам баласы жашоого мүмкүн болбогон жиндиканага айланат. Анын акыры Свифт туш болгон акылынан таптакыр ажырагандыкка алып келет.

Свифт акылынан ажыраар алдында куураган теректин кылда учуна карап: «Мен ушул терекке окшош экемин. Башынан куурай баштайт тура» – деген дешет. Анын антип айтканын эстеген сайын аза боюм титирейт. Свифт сыяктуу гений болуп жаралбаганыма тооба кылып, тымызын жакамды карманам.

Эмен жалбырагы

Маңбаштарга берилген сыйургал гана аларды чексиз бакытка бөлөйт. Дүйнө жыргалчылыгынан күдөр үзбөгөн көзөлдөр да ар дайым күлкүгө март боло бербейт. Жок, дүйнө жыргалчылыгына көзү тойгондор да көп кездешет десеңиз, алар бакыттын анык жолун табалбай айласы кеткендер.

Мен эгер үйдө болсом,
Бермекмин тамагыңа кошуп аны.
Арийне мен азыр жолдо жүрөм,
Азык башы – өсүмдүктөр.
Андыктан тамагыңа кошом сенин
Эмендин жалбырагын¹.

Бул ыр жолоочунун жолдо ойлогон-эткени эле эмес. Биз эңсегенибизге жеткенибизге караганда, анын мүмкүнчүлүгү менен элдешүүгө ар дайым эптүүбүз. Илимпоздор эмен жалбырактарына мүмкүн эң сонун ат таап берер. Ал эми эмендин жалбырагын кол менен үзүп алсак, эмендин жалбырагы боюнча эле калат.

Эмен жалбырагын эстеп кейишке түшүп атканыбыз, демек, ал жөн эле эмен жалбырагы. Анын тамактын даамын табына келтирер өзгөчөлүгүнөн мурда өзүнүн накта насиле тат бергенибиз. Албетте, мындай жыйынтык эмен жалбырагы экен деп жылмайып өтүп кеткенге караганда, «көңүлү жок катындай...» кеп. Бери дегенде тигил же бул нерсе тууралуу өмүр бою туталануу күлкүдөн башка эч нерсе чакырбайт, анын үстүнө андан ашкан акмакчылык жок. Дүйнөнүн бүт кайгысын кабагына түйүп жүргөнсүгөндөр деле антип түбөлүк түктүйө бербейт. Андай өнөкөт оорудан арылбаган Леопарди деле анчалык ачык эмес розаларды көргөндө, аягансып жылмайып койчу.

¹ VIII к. «Манъёсю» япон поэтикалык антологиясынан.

Эскертүү: Адепсиздиктин бир аты – чектен чыккандык.

Будда

Сиддхартха кан сарайынан билинбей качып чыгыш, алты жыл бүт дүйнө жыргалчылыгынан аша кечип жашаган. Алты жылы кан сарайында каалагандай төгүлүп-чачылып жашаганын ошентип актаган. Назареттик жыгач устанын уулунун кырк күндүк орозосу да ошондой үлгү.

Дагы ошо жөнүндө

Сиддхартха Чандеккеге алдыга минер ат даярдатып, кан сарайынан шыбыш чыгарбай чыгып кеткен. Арийне, анын ашкере ойчулдугу айрым учурда анысына өкүнтпөйт койгон эмес. Сиддхартханын кан сарайынан кечип кетиши кимисин – келечектеги Сакья Муниби, же зайыбы Ясодхараны жеңилдеткенин аныкташ абдан кыйын.

Дагы ошо жөнүндө

Алты жылдык такыбачылыгынан соң Сиддхартха анжыр жыгачынын алдында бүт ааламдын сырын аңтарып, билүүгө жеткен. Анын насыт окуусу буддага айланар замат материя духка эгедерлик кылууга өтөт. Ал киринип-таранат. Ал өсүмдүктүн сүт сыягындагы ширесин ичет. Акыры кийин будда Нанада аталган мал жайган кыз менен сүйлөшөт.

Саясы гений

Элдин эркин өзүнө багынтып алгандарды адатта саясы гений дешет. Арийне, андай эмес, тескерисинче. Өз эркин элдин эркине айландыргандарды саясы гений атаса жарашмак. Бери дегенде, элдин эрки ушул деп ишенүүгө аргасыз кылгандарды. Андыктан саясы гений гениалдуу актер болмогу шарт. Наполеон айткан: «Улуулуikka туш болмок менен мыш болмоктун аралыгы бир кадам». Бул сөз императордон мурда актерлорго айда жарашмак.

Кайрадан ошол

Эл улуу принциптерди ээрчийт. Саясы гений улуу принциптерди уруп ойнобойт. Тек, эл башкаруу үчүн улуу принциптерге кызмат кылгансыган тери жамынат. Кийин ал тери өз териси менен кошо бүтүп калат. Чечип салайын дейт, чыкпайт, кесип салайын дейт, эти көрүнүп, саясы генийлик сахнасынан көчүккө жейт. Чексиз бийликке ууккан улуктардын улугу да таажы-тактысын сактоо үчүн бийлигин чектөөгө аргасыз. Саясы генийдин күйүттүүлүгүн ар дайым күлкүлүүлүк коштоп жүрөт. Эсеби маселен, «Зериккенден жазылган саптарда»¹ Ниннадзи храм башына монахи казантулгасын кийип бийлеген күлкүлүү сцена бар.

Сүйүү өлүмдөн күчтүү

Ал сөздү Мопассандын романынан табууга болот. Анткен менен өлүмдөн күчтүү жалгыз эле сүйүү эмес. Эсеби маселен, келте оорусу менен ооругандар ден соолугуна бычактай тиерине кайыл болуп, печенье жейт. Мына, ачкалык айрым учурда ажалдан алда канча күчтүү экендигинин айкын мисалы. Ооба, өлүмдөн күчтүү кыйын-кыстоолорду чекеден чертип санаса болот. Эсеби маселен, мекенчилдик, диний экстаз, адамды ардактоочулук, ач көздүк, атак куучулук, кылмыш инстинкти. Айтору, аңсагандардын баары ажалдан күчтүү (албетте, өлүм эңсөөсүнөн башкасы). Ошондуктан, жогоруда аталгандардан өлүм гана күчтүү деп өкүм чыгара албас элем. Атүгүл сүйүү өлүмдөн күчтүүлүгү оркоюп көрүнүп турса да. Анткени боваризм деп койгон француздарга мүнөздүү адат бизди азгырып-жазгырып алган. Ал мадам Бовари мезгилинен келаткан сентименталдуулук. Ар ким өзүн атагы таш жарган ойнош ойлойт.

Тозок

Турмуш – тозоктон да ашкан тозок. Тозокто азап мыйзам тескеген ыраат капаатына калбайт. Айталы, ачка дух дүйнөсүнүн² азап-тозогу

¹ «Записки от скуки» – XIV кылымдагы япон адабиятынын эстелиги. Автору – монах Кэнко-хоси (1283–1352).

² Ачка дух дүйнөсү – будда тозогунун бир айлампасы.

ушул: күнөөгө баткан адам алдында от лаулдап күйө баштаганда берилген тамакты ичүүгө ыракым кылынат. Анын алдында турмуш тозогу анчалык примитивдүү эмес. Айрым учурда алдыңа келген ашты жейин десең, жалын жалмап кирет. Бирок айрым айтылбаган, күтүлбөгөн учурда ыракаттанып тамактанууга шарт түзүлө калат. Андай шарттагы тамакты кээде таптакыр эле сиңире албай ооруп калсаң, кээде таптатынакай эле аш кылып кетесиң. Мыйзам жылоолобогон мындай дүйнөгө көнүү кыйын. Кээде мен тозокко түшсөм, ачка дух дүйнөсүнө тамак уурдап ташууга момент табылчудай айбаттуу, кайраттуу ойлорго кабылам. Эки-үч жыл тикенектүү чоку үстүндө жашап же кандуу дайрадан кечип өтүүгө каныксам, тикенек үстүндө басып, кан дайрасында сүзүп, анчалык азап тартпай калмакмын.

Коркунучтуу ойлор

Коркунучтуу ойлор – бул мээни аз да болсо иштетүүгө аргасыз кылган ойлор.

Кулчулук

Кулчулуктан кутулуу – кулчулук аң-сезимден арылуу. Арийне, биздин коом кулчулуксуз бир дагы күн жашай албайт. Атүгүл Платондун республикасы кулчулуктун зарылдыгын бекеринен эскерткен эмес.

Дагы ошо жөнүндө

Зулумду зулум деп айтуу атам замандан бери эле коркунучтуу болучу. Азыр кулду кул деп атоо андан кем эмес коркунучтуу.

Трагедия

Трагедия – бул арданып-кордонгон ишти аткарууга аргасыз болуу. Демек, бүт адамзатты бириктирген трагедия – жокчулук айынан кызмат кылуу.

Алдуу жана алсыз

Алдуулар душманынан эмес, досунан коркот. Ал кастарынын жанын кабагым-кашым дебей оорутат, ал эми досторунун бир жерине байкабастан тил тийгизип албайын деп жаш балача жалтактайт.

Алсыз адам досунан эмес, душманынан коркот. Ошон үчүн ага элдин баары душман көрүнөт.

Көрөсөн S.M.¹

S.M. эң жакын досуна минтип айткан.

Диалектиканын эмгеги. Диалектиканын өтөгөн эмгеги менен өткөргөн сабагы дүйнөнүн бардыгы акыр түбү акмакчылыкка такаларын тастыктады.

Кыз. Көз жеткен жердеги тунук-муздак тайыздыкты элестетет.

Алгачкы билим. Хм, анысы абдан мыкты. Наристе бала бакчадан эле акыл адамга канча азап апкелерин билет жана жоопкерчиликтен кутулат.

Эскерүү: Бул аз да болсо иретке салынган алыскы пейзаж.

Аял. Мэри Стопстун айтымында, аял эрине ушунчалык берилген, бери дегенде эки жумада бир жолу эрин эңсеп турат.

Өспүрүм курак. Бүт дүйнөдөн өзүн өйдө ойлоп алгандыктан, бул курактагы жаштар көп куса болот.

Кайгы адамды акылдуу кылат. Кайгы адамды акылдуу кылса, аяр, сак адам өзүнүн бир өңчөй турмушунда эч качан акылдуу болбойт.

Кандай жашашыбыз керек? Өзүбүзгө аз да болсо акыл жетпеген дүйнө калтырып.

Которгон **Алым ТОКТОМУШЕВ**

(Уландысы бар)

¹ S.M. – Муроо Сайсей (1889–1962) япон акыны, жазуучусу.

1904-жылы Истамбулда туулган. 30га жакын китептин автору. Анын «Азан» аттуу ырлар жыйнагы англис, француз тилдерине которулган. Бүгүнкү күнгө чейин 2 млн. нускадан ашты. 1983-жылы Истамбулда каза болгон.

Дүйнөлүк адабияттан

НЕЖИП ФАЗЫЛ Кыска Күрөк

(Түрк акыны)

Жанис

*Сен үркүп качкан кийиксиң кырларга,
мен аркаңан кууган карышкырмын.
Кааласаң, дүнүйөнү чакыр жардамга,
ааламда сен барсың, анан мен бармын.*

*Сени коркутушат баскан жолдорун,
аркаңда жүрөт дайым менин бут изим.
Мыжгыгып, жандүйнөңдү колдорум,
күйгүзөт эриниңди жалындуу демим.*

*Көөнүрдөн көктөргө агызсам ууну,
соолуйт бир гүл сымал өмүрүң.
Качып, кыдырсаң да дүнүйөнү,
дагы эле менде каласың акыркы күн.*

Баш

*Жоголуп, бир жерде калат оюнчук,
оюндар бүтөт.
Өлүп, билинбей ал келдиби,
коркуулар бүтөт.
Пикир ачпайт эми тээбизде кудук,
ойлонуу бүтөт.
Унутабыз жашоо деген уйкуну,
уйкулар бүтөт.*

Кел

Илебиң бир себепсиз учукка толуп,
ошол күн сен жаныма кара кийип кел.
Арканда ээрчиген шапактарга буулуп,
астандагы капкара каргалар менен кел.

Колуңан тал сымал түшкөндө үмүт,
эч кандай муң, сагынычты тыңдаба.
Жалбырак бол, шамалдар менен кет,
сынык кайыгың менен толкун жирип кел.

Коштошуу

Тамырыман сүкүттүн согушун тыңда!
тыңда да, көңүлүңү кое бер кетсин.
Өрүлгөн чачтарыңдан нурсуз карегиңди,
алсыз карегиле чөктүрүп сал, кетсин.

Жөнө! Көлөкөң сага чуркамакта,
карааның кичирейип калсын ыраакта.
Жолуңан кайтып анан арканга кара да,
кайрылган жегиңде катып кал, бүтсүн.

Үмүтүм жылдардын селине түштү,
чачыңын титиреген талына түштү.
Чириген жалбырак сымал колуңа түштү,
кааласаң шамалдарга чачып сал, кетсин.

Айдыңдык

Ойгон асыл, ойгон өчтү жылдыздар,
Тиги тоодон азыр мына күн да тууйт.
Эрте туруп күндү көргөн көп кыздар,
Ушалашып, нур көздөрүн сууга жууйт.

Ойгон асыл, үндөр келет тереңден,

*туруп кетти караңгылык жеринен.
Жарыктар чуркап кирип эшиктеримен,
аркамдан ээрчип жүргөн көлөкөлдү кууйт.*

*Сүйгөнүм! Эшигимди кагат айдыңдык,
курсуз көздөрүмдү каптайт айдыңдык.
Ичиге жыйылып калды айдыңдык,
бул жарыктык, бул жарыктык мени бууйт.*

Көлөкө

*Көңүлүм учууну эңсесе да
көктөгү өлкөлөргө,
буттарым байланып калат
жердеги көлөкөлөргө.*

Даярдаган **Манас ОСМОН**

Проза

КӨЗДӨН УЧКАН КӨПӨЛӨКТӨР ӨРӨӨНҮ

Жазуучу Мурза Гапаровдун адамдык жана сүрөткерлик ажарына айрым сүртүмдөр

Фудзи тоону кар баскандай кыроолонгон чачтар ай...

«Көчө» киносун көргөнбүз, ошо бүтөрү менен Ноокаттын «Улуу-Тоо» кинотеатрына ак чач жигит чыга келди. Ошондо биз, мадыра баштар, көрдүк тирүү жазуучуну. Кино бизге абдан жакын эле: айылыбызга окшош айылдар, классташтарыбыздай өзбекче көйнөк-шалбар кийген Малике, кудалашуу, короз уруштурмай, ашар, гүвалак, ашыглык: «Эй, аппагым, сен менен өттү жаш чагым...» деп ырдаган Аваздын ыры – баары-баары бизге ушунчалык жандүйнөбүзгө бап чыгып калбайбы... Анда билбейбиз да кинону режиссер, оператор, актерлор, композитор, сүрөтчүлөр, монтажчылар толуктап кетерин, ушунун баарын ушу киши өзү ойлоп чыгыптыр дептирбиз.

Шондо уктум Мурза аканын атын, шондо көрдүм Мурза аканын кыроо баскан суйдан чачин...

**Абдыкерим
МУРАТОВ**

Кийин Мурза акани билгени-билбегени баари эле аваз кылып айтып атышты: бирөөсү ага тага, бири жээн, бири карындаш-урук экенин гап урса, бирөөсү классташтыгын айтат, бири самоордон (чайкананы ушинтишет биздикилер) чогуу чай ичишкенин, дагы бири Боронзодо чоң окууда бир-эки курс алды-кийин окуганын айтып мактанып жүрүшчү.

Бадам гүлү сакуранын гүлүндөй...

Оштон Ноокатка ар ишембиде акыркы парды асып коюп ата-энебиздин алдында бир түнөп келүүгө каттап турчу студент кезибизде Донуз-Дабандан күшүлдөп зорго көтөрүлгөн автобус андан ары сагындырган Ноокаттын абасына сиңип, Өсөрдү карап ылдыйышка кулаган коңуздай тез кетчү жолдо автобуска эшигинен-тешигинен кирген адамдар эми айнектен жабыла бир жакты карап калышты. «Жазуучу», «Чечмелик», «Карагыла», «Мурза», «Гапарүп» деген үндөр чыга түштү. Карасам, жолдон ары жан боордо ак, анан бир аз көгүшпү, иши кылып, майда гүлдөрү бар, ошол жайнаган ак бадырак гүлдөрү менен бутак-сөңгөгүн париктари басып койгон тандырдай бадамдын жанында тандырдай алоолоп Мурза ака туруптур. Сүрөткө түшүп атыптыр. Мурза ака менен бадам окшош эле: аппак чачы бадам гүлүндөй, бадам гүлү Мурза аканин чачындай...

Ошерден өткөн сайын ошо бадамды карап калам, жыл сайын бир-эки жума гүлдөп турат, анан мезгилге көркүн уурдатып коёт. Мурза аканин ошо сүрөтү чыктыбы-чыкпадыбы, өзүндө барбы-жокпу билбейм, автобустагы менден бөлөк кишилерде бадамдын жанындагы жазуучунун элеси турабы-турбайбы, аны да билбейм, а менде ошо сүрөт жүрөт, ал кагазда эмес – көзүмдө. Каалаган күнү, каалаган мүнөттө ошол элести ошол-ошол бойдон көрө алам. Оо, кийин билдим, Мурза ака Жапондун жапалак тоолорунда туманда адашып, арыгы деңиздин айбатынан, шапатаасынан, гүлдөгөнүнөн бирде коркуп, бирде элес-булас көрүнүп-көрүнбөй сакура гүлдөгөн учурда ошол гүлдөрдүн астында жүрүүнү самарын...

«Бөтөн таканын изи»

Көпчүлүк жазуучулардай эле М.Гапаров да адабиятка китептин таа-сири менен келди. Бир жолу жаңы эле студент болгондо аларды поезд менен Фрунзеден Ташкен аркылуу Жалал-Абадга пахтага алып жөнөйт. Колуна кайдан-жайдан «Комсомольская правда» газетасы тийип калат. Анда Алжирдин Франциянын колониясынан бошонуу аракетин үчүн согушуп жаткандыгы айтылып, ошол эле жерде көгүчкөн менен ойноп аткан баланын жана такасына фашисттик энбелги тартылган аскер адамынын

өтүгү тартылыптыр. Ушул сүрөт катуу таасир эткенби, купенин экинчи кабатына чыгып, окуучунун чакмак дептерин толтуруп аңгеме жазат жана анысын: «Бөтөн таканын изи» – деп атайт...

«Кадыр түндө» ыйманга чакырып...

Анда биз бала элек. Мурза ака жаш. Ош кыргыз драма театрынын ооматтуу жылдары. Оо, айтып түгөткүс ширин кездер, Ак-Буурага чубалып түшүп турган мажүрүм талдын саясында, дарыя шапатасында көк чайлашкан пайиттар, ширин гаптар, көздөн жаш чыгарган аскиялар, сай бойлогон гөзалдар...

Анда театрда Мурза аканин «Кадыр түн» деген пьесасы жүрүп калды.

Караң калгыр, кайда эле, мурда мындай жүрөккө жакын турмуш лирикасы да, романтикасы да, трагедиясы да, ирониясы да, адамдын ыйманын сынаган мелодрамасы да аралашкан – баары мамыр-жумур бириккен жандүйнөнүн жаңы ачкычы. Премьера күнкү Мурза аканин кучагындагы гүлдөр. Жапжаш, ак чач жазуучуга тигилген көздөр, ошондо эчен киринелер кирип, сук өттү го Мурза акага. Биздин курсташ кыздар кетчү ичти ачыштырып, алаам кылып, оюн көргөнү, оюндун артынан авторго гүл бергени, алар жөн кетпей «бүгүн төртүнчү... бешинчи... марта кетип атам деп кетишчү «Кадыр түнгө». Артынан биз жөнөйбүз салпактап, болгон тыйынды кагып. Кайра-кайра «Кадыр түндү» көрүштөн жадачу эмеспиз. Өзгөчө эң таланттуу актер Бекин Сейдахматов Артык болуп чыкканда кол чаап жиберчүбүз...

Ошол жылдары Оштун борборунда, жака-белдеринде кыргыз драма театры эпсиз узун эшалонду сүйрөп алып бараткан паровоздой, Мурза ака жазган Памирдеги «ак поезддей», короону баштаган эркечтей, колду жоого баштап кирген туу көтөргүч – алтандай вазийпа аткарды. Ошондогу Оштогу ар кыл окуудагы, жумуштагы кыргыз жаштары кийин, мына азыр рухий жактан канчалык байысак, ошол байышыбызда биринчи ролду Ош кыргыз драма театры аткарды. Ошол театр – паровоз эшалондун эң башкы машинисттеринин бири Фрунзеден кудай биз үчүн боор ооруп айдап барган таанымал жазуучу, али жаш дебютант-драмачы, келин-кыздардын көзүн өзгөчө күйгүзгөн күл түспөл муруттуу Мурза Гапаров эле...

«Кетем, кетем, сайдан түстүү таш терем...»

Мурза акани: «Узун сөздүн жана кыска аңгемелердин устасы» – деп коюшат. Ошондой. Кыска жазат. Анан бирдекени айтып берсе, об-бо, э-эй, узундан узу-ун айтат. Көбүнчө ошонусу жакшы. Бир

жолу «Сезим империясы» деген жапон фильминин сюжетин айтып атат, мен угуп турам, курсак ач, анан кинодо аял ойношу менен оттон ысык болуп кетип, экөөлөп күйөөсүн оо дүйнө кетиришип, анан ошо балакет сөөктү жашыраар жай издеп аппак карда, тоо-токойду көздөп, бир жагынан маркум айыпсыз күйөөсүнүн өлүгүн алып, бир жагынан тиги оттон ысык ойношту эш тутуп жөнөйт эмеспи, ошондогу узак жолдогу деталдарды айтып атат. Шундай ширин айтат, дүйнөлүк кино шедеври жолдо калат, курсагың да тоёт, Мурза акага суктанасың, ырахаттанасың, баарын таштап туруп раамалык Жолон акечесинен: «Кетем, кетем, сайдан түстүү таш терем, шаарда жүрүп ыр жазгандын ордуна» – деп Мурза аканин сөзүн ээрчип, өзүн ээрчип, ажайып чөлкөмдөргө дервиш болуп кеткиң келет...

Сөз

Акын, «Асабанын» кабарчысы Шайлообек Дүйшеев келиптир редакциябызга саарлап биз эми иш баштайлы деп атсак, Мурза аканин дарегин сурап, биз үйүнүн адресин айттык. Кеткен. Акшамда иш бүтүп, троллейбуста үйүмө өтүп баратсам экөө кан жол боюнда сүйлөшүп турат. Тоо-ба, Күн асманды бир кыдырып чыкканча сүйлөшүптүр да экөө.

Катарлата ташпанарлар илинген үңкүр-үй

Жылдардын бир жылдарында перестройканын шапатасы менен кыргыз жазуучулары жакшы жерден жай бөлдүрүп, дунгандар менен каристердей кыйратып ийе тургансып дача курганга киришти. Эл катары Мурза ака да бир тилим тамарка алды, үй салганга деп анча-мынча ками-көсүн да эптеди. Анан айтып калчу, мен үйдү башкача салам деп, ал үйү жер бетине чыкпайт имиш, кууш, тар тепкичтер менен кирген адам паска түшүп, ным, сыз жыттанган, табигый болот экен анан бөлмөлөрү, очокто от жагылып, дөңгөчтөрдөн, тамырлардан эмеректер коюлуп, ичин ташпанар чырактар үлбүлдөтүп жарытып, бираазки жээрлерине жин чырактар илинип, жарганаттар, намашам коңуздар, буюлуулар каршы-терши учуп-конуп, адамдарга үйүр алып, бирге жашайт экен. Үстү шифер ордуна – көк чым, ичинен шылдырап пиликтей суу агат...

Ал дача бүткөн жок, жери кайсынысы экенин да билбей калды кийин Мурза ака өзү да...

Баткакка айран төккөндөй...

«Адамга кылча жамандыгы жок» дешет мындай кишилерди. Автобуста бир аялдама жүрсө да тыйынын төлөйт, бирөөнүн кичине кызматы үчүн кайра-кайра ырахматын айтат, иши түшсө өмүрү адамга жалынып барбайт, өзүн мырза алып жүрөт. Садда киши, камтар кимса. Алтымышка чыгып пенсияга кетээрде мунусунун бир азабын тартты. Бу киши документке жок да, өзүнөн башка ичнерсеси жок экен, пенсияга кетейин десе, башкалар бүт кагаз-куржаттарын тууралап келип, жашы толгон күнү кетет эмеспи, аш-той берип, эл чакырып совет убакта айткандай «ардактуу эс алууга». Мурза ака ошентип «ардактуу эс алууга» кетейин десе, кашайып иштеген жерлеринен исправкасы жок, же бу киши мурда иштеген жерлерин таппайт, көбүнчө иштеген эмес, анысын тапса, башкасы жок, же бу киши баштык сунуп, бат бүтүрүүнүн амалын билбейт, ошентип Мурза ака пенсияга жарым жыл кеч чыкты. Өзү да өмүрүндө жазуучу аталып канча повесть-аңгеме, пьеса жазса, ошончо кагаз толтурду бейм, жарыктык пенсияга кетем деп...

«...каздарды» кайдан тапкан?

Гапаровдун «Кара-Көлдүн каздары» деген чакан китеби чыкканда сынчылардын бир кыйласы анын чыгармаларында активдүү каарман жок, турмушка басылып калган кишилерди эле жаза берет экен, муну менен социалисттик коомдун жат элементтерине каршы күрөшүп, окурмандарды оң идеалдарга тарбиялоого болбойт деп чыгышты. Чынында эле Гапаров үлгү болор адамдарды жазбай, кайдагы бир эч ким байкабас, баркалбас кишилерди таап алчу. Аларды кайдан табат, ким таап берет? Мына ошолордун бири тууралуу Алым Токтомушевге кийин өзүнүн айтып бергени: «Хорог деген шаар бар. Аны жарып аккан дарыя бар. Аркы өйүзү Афганистан, бери өйүзү Тажикстан. Ошол Хорогго Дүйшөмбү аркылуу самолёт менен учуп түштүм. Ага бир түнөп, анан Мургабга жөнөп кеткем. Түнөгөнүмдү бекер кетиргеним жок. Шаар аралап, кечинде паркында болдум. Ашканасы бар экен. Ашканасынан жалаң Ош жактан барган шоопурлар оокаттанышат экен. Вино сатылат экен, арак сатылат экен, башка сатылат экен. Вино заказ кылып, «ээмп» коюп отургам. Нар жагында көмүр-сөмүр, отун-сотун жаккан жай бар экен. Бир тажик жагат экен. Ошо киши оозумду ачырбадыбы: отун-сотунун жагып коюп эшиктин оозуна, босогого туруп алып, мойнунда илинген чоор бар экен, ошону сууруп чыгып, ой, бир кубулжутуп чалып кирбедиби. Көз алдыңа келтирчи, биздин Чуйковдун «Песня Кули» деген керемет полотносу

бар, Индия циклдеринен. Кудум ошондой болуп туруп калды. Мен да көзүмдү албай туруп калдым. Оозум аңырдай ачылып турганын а киши да байкады. Чоорун тартып бүтүп, жаныма отура кетти. Келиңиз дедим, отуруңуз дедим. Анан экөөбүз виолоштук да. Атын сурабадым, меникин да сурабады. Экөөбүз жылмайышып виолоштук да, чыгып кеттик» (Токтомушев А. Унутулбас сокмо жол // Жаңы Ала-Тоо, 2011, №1, 168-б.).

Дал ушул киши кийин «Кара-Көлдүн каздары» деген аңгемеге Мургабдагы Кара-Көлдү, андагы жүрөгүгө жакын адамдарды, көл үстүн бербей кыйкуулаган каздарды эстеп, бирок аларга мына барам, ана барам деп, бара албай жүргөн «токойдо ырдап жүргөн мас булбул» өңдөнгөн адам болуп Карамшо деген ат менен каарман болуп чыга келди. Социалдык активдүү каарман болбой калганы менен ал бир тагдырды алып жүргөн пенде катары окурман дилине кандайдыр бир ысыктык берерин чакан чыгарманы окуп хорогдук от жагарды ыраазы боло эстейсиң...

«Эл жазуучусу» атыгып калганда уялганы ай...

«Кыргыз руху» гезитине Мурза аканин Аскар Осмонкулов агайы жөнүндө чакан эссеси чыгыптыр. Майин, элестүү, азил кыпчып, образдуу кылып, өзүн да аралаштырып кызык жазыптыр, бир кезде Ноокатта окуткан агайы, ал кездеги тилчи-профессор жөнүндө.

Куттуктап тилийпон аттым.

– Макала го чыгыптыр, үка, бирок жүдаа уялып атам, жүдаа эле осол иш болуптур, эми кантип эл бетин карайм, – дейт.

Чочуп кеттим. Тилийпондун зымынын аркы учунда жалгызын атып алган Карагул мергендей не кылар айласын таппаган Мурза ака, берки четинде сый ордуна ар нерсени сыйпалап аткан мен.

– Не чекилик болду? Нени туура эмес жазыпсыз? – Мен да нес боло суроо узаттым, ыраса коркуп кеттим.

– Этегин карабайсыңбы, фамилиядан кийинкисин?

Карадым. Карасам, «Мурза Гапаров, Кыргыз эл жазуучусу» деген подпись турат.

Ошого уялыптыр. Расмий түрдө ал кезде «Эл жазуучусу» боло элек да. А материалды даярдаган редактор аны ошол наамды алган да деп ойлогон окшойт.

Ноокат экөөбүздө эмне айып?

Биринчи жолу М.Гапаров тууралуу алакандай макалам Ноокат райондук «Колхозчу» газетасына «Жердешибиз жөнүндө сөз» деген ат менен

1976-жылдын 13-ноябрында чыккан. Мен анда Ломоносов атындагы орто мектепте иштей баштаганга эки гана ай толгон.

Кийин дагы жаздым, экинчисин. Анда Ноокат районунун Свердлов атындагы мектебинде мугалимин. Кээ-кээде макалаларды жазып, «Москва» машинкама басып, кудайга аманат деп борбордун редакцияларына салып жиберем. Ошолордун бири Мурза Гапаровдун пьесалар жыйнагы тууралуу «Канткенде адам уулу адам болот?..» («Кыргызстан маданияты», 1984, 12-январь) деген рецензиям эле. Айылдык авторлор менен иштешип жатабыз дегенге жакшыбы, айтор, редакция макаланын астына «Абдыкерим Муратов, Ноокат району» – деп койгон. Ноокаттан барган катка Ноокат дейт да. Кийин көп өтпөй Мурза ака жолугуп калып айтып атпайбы: «Баары жакшы экен, мени туура түшүнүпсүң, лекин аягына Ноокат району дегени саал осол болуп калыптыр» – деди. Мен анда ар бир макаламда: «Абдыкерим Муратов, Ноокат району» – деп турса корстон болчумун, райондун атын чыгарып атамдын деп сүйүнчүмүн. «Эми, үка, ар кандай пенде бар да, өзү жаздырган экен, же үкалари жазган экен да» – деп ойлошу мүмкүн да... Мен Ноокаттык болбосом да бир жөн эле...»

Мен анда жазуучулардын, анын ичинде өзгөчө драматургдардын бакылдыгы тууралуу, драма майданына капыстан келип жаткан жаш пьесачы Мурза Гапаровдун «эшик каккылап» турган абалы тууралуу кайдан билейин...

Кошок кошор кошокчу

Эгер учуп кетсе,
Уяларын таштап эзелки
Буерлердин булбулдары.
Мен алардын ордуна
Кошок кошуп турмакмын.

Ушинтип ырдайт 12-кылымдагы жапон акыны Сайгё. Мурза ака Бакен Кыдыкеева эже өлгөндө, анын сөөгү он сегиз күн өтүп өлүкканадан табылганда ушундай бир кайгырып жүрдү, сүрөткер адам жөнүндө, анын бүгүнкү акыбалы жөнүндө, өзү жөнүндө «жазамын» деди. Ыйлап жазамын деди, анысын: «Өткөн жылдын кары кана?» – деп атаймын деди...

Күнөстүү аралды, кыя жолдорду сагындыңызбы?

Анын чыгармаларында бир каармандар бар, бүгүнкү күндөн караса, таза апендилер, өзү үчүн ич нерсе ойлобойт, ныпым пайда көрөйүн дебейт, мисалы, бирөөсү кишилер өткөн кыя жолго өлүп-талып кыйналып, оо

кыйла жерден – пастан кумган менен суу алып келип коёт, аны үчүн жанын кыйнайт, бирок ошонусунан ырахат алат, жолоочулар ага ырахматын айтабы, айтпайбы, анысы менен иши жок, иши кылып эле жок дегенде бирөөнүн сообуна жараса болду. Мурза ака ушундай философияны, Чыгышта тээ илгертен келаткан салттык философияны көрсөткүсү келет, өзүнүн жеке турмушу, чыгармачылыгы да ошол соопчулук, дервиштик философиядан келип чыккансыйт. Бизге «турмуш» деген түгөт жолдо чарчап-чаалыгып келаткандарга оо пастагы күнөстүү аралдын музда-ак суусунан дарыя шоокумун кулакка жаңырттып алып келип, бир кесе суу сунуп: «Шуну жут!» – деп жуткуруп, «Бар, эми, мындан ары жолундан калба да, сапарыңды улай бер!» – деп камкордук көрүп тургансыйт.

Сакураларга сейилдеп кеттиңизби, Мурза ака?..

Ыраматылык Жолон аканин Мурза акага арналган «Арстанбап» деген ырында «Кетем, кетем, сайдан түстүү таш терем, шаарда жүрүп ыр жазгандын ордуна» деген саптары бар эле. Эми ошол ыраматылык Жолон акага кошо Мурза акага да «ыраматылык» деген сөздү жабыштырууга мажбур болуп отурабыз.

Кандай оор, кандай кыйын!

Мурза Гапаров деген кыргыз маданиятынын бир түркүгү эле. Чакан аңгемелердин чебери эле, мыкты драматург болчу. Сараң иштеп, мырза жашап, көп окуп, аз жазып өтү бул дүйнөдөн.

«Мен Гапаров деген фамилиямды булгаштан уялам» – деп калчу

– Силерден астынарда – «Учкунда» «ТАА» деген бир театр ачылыптыр, ошонун режиссеру менин, тойус, жеңең өкөөбүздүн битта пьесабызды алды эле, шунун дарегин билип койчу, үка, – деп телефон чалып калыптыр, акыркы сүйлөшүүбүздө. Мен ага: «Ош театры сиздин пьесаңыз боюнча коюлган оюн алып келаткан турбайбы, баралы» – десем, «Мен бара албайм го, үка, бир тибет медицинасы боюнча чөп дары ичип атам, ичти таз-за алып жанды койбой атат» – деп калды.

Анан Ош театрынын афишаларындабы же башка рекламасындабы, аялы, авторлошу Галия Гапарованын фамилиясы түшүп калганга, өзүнүн жалгыз жазылып калганына уялып атканын айтты.

Галия жеңе экөө бир нече пьесаны кошо жазышты. Кийинки жылдары жазгандарынын көбүн казак театрлары алып турду, кол акыларын да жакшылап берип атышты.

Мурза ака «Көпөлөктөр өрөөнү» деген повестин жазып жатам деген... Көпөлөктөр ааламын сагынып аткан... Көпөлөк болуп учуп кетти...

Ал Жапан өлкөсүн көп кыялданат эле. Куду ошол Жапан жеринде жүргөндөй элестетет эле өзүн, ал ошол жакка кеткендей, сакура гүлдөрүн аралап дервиш болуп кеткендей сезилет негедир мага.

Кушкер тамак кайсыл?

Мурза акадан минтип сурай элекмин: «Жакшы көргөн тамагыңыз кайсыл?» Агер сураам: «Венгр, молдован, грузин... Баткан виносу» демек, «Ай, чыныңызды айтыңызчы?» – десем, күлүп туруп «Баткендин шербет виносу» демек да, анан бир жолу баткенчи ашинаси Аскар Ражабали үч литрлик банкелер менен алып келип берип, анан аны катып алып ичкенин тамшанып-тамшанып айтып кирмек...

Биз, кыргызбайлар...

Мурза ака айтат: – Бу чет элдиктер – америкалыктар, канадалыктар, немистер, жапондор, орустар шунча ажайып тоолорубузду метрме метр аңтарып-тентерип, кир колу менен кармабай изилдеп чыгышты, космосто жүрөт биздин жерлерге шилекейин куюлтуп сүрөткө тартып... Биз, кыргызбайлар, ошерде эмне кылабыз дебейсиңби? – дейт да, суроосуна жооп бере албай көзү кызарып күлүп, кайра-кайра баш чайкап, суйдаң мурутун жанып, кол серпип: – Биз, кыргызбайлар, ошерге сийип отурабыз, – дейт.

Хемингуэй болбой калган Гапаров

Мурза акани журналист кылабыз деп пайгамбар жашында «Zaman Кыргызстан» гезитине сүйрөп келдик. Адегенде чыккыйып жүрдү, өмүрүндө мойнун буубаган галстук тагынып көрдү, бирби, экиби, макала да жазымыш этти, биринчи күндөрдө Хемингуэй журналист-жазуучу болгон деп шыктанып да алды. Хем экзотика издеп «кара континентке» кеткендей, мен да бир убакта ошол кишини өрнөк тутуп «дүйнө чатыры» Памирге кеткенмин деди. Эми да эл-жер кыдырып бир эргийм деди. Турмушту өзү көп окуган хемунгуэйчесинен көрүп, шонон кийин жазам деди.

Анан эле гезиттин ишине аралашып, бир аз өтүп, көңүлү ала шарбыттагы адамдын ырабдайындай айныды. Гезит деген тегирмен да, буяктан сала бересиң, аяктан ала бересиң, тынымсыз жазып, чийип, бирөөлөрдүкүн редакциялап, бираазда эптеп жазылган нерсени пардаздап туруш керек, кыскасы, гезиттин өзүнүн иш ыргагы бар. А Мурза ака андай эмес, аны бирөө тез жаз деп өмүрү шаштырып көрбөгөн, ал киши бир макала жазыш үчүн отурат, бир жума, эки жума, кээде анысын жазбай да калат, жазса да жазганына ичи чыкпайт, гезиттин стилине салып, бизге окшоп, «баратат», «келатат», «болуп өттү...» деп кунарсыз жазгысы келбеди. Өзүнүн жазуу ыкмасын, маданиятын бузуп алып, анан кийинки тагдырын гезиттик стилдин сапсак жазууларына тушуктурбады.

Көбүнесе үйдө иштейт. Мурза акадан баш редактор, журналист катары суранып калабыз: «Бу жөнүндө жазып бериң, а жөнүндө жазып бериң» – деп, ал телефондо адегенде баарын кулак салып угат да, анан: «Ошону жөн эле койгулачы, үкалар» – дейт, же «Өзүң эле бир нерсе кылып шилтеп салчы, мени кыйнап имне кыласыңар» – дейт. Ошентип кутулат, качат. Биз да көнгөнбүз да, уруп жазып таштайбыз...

Мурза акадан журналист чыкпай калды, балким, азыркы гезиттердин саясаты да ага тоскоолдук кылгандыр... Бирок ал киши журналистикага келип идея жактан да, стиль жактан да бузулган жок, таза жазуучу бойдон өзүн кармай алды...

Душманы жок – душман ашырат

Мурза аканын душманы жок, эл ошентип ойлойт, ошонусунда чындык болгону менен ал калемгерлердин көбүн тоготпойт. Мен кыргыз балдарына дүйнөлүк маданият үлгүлөрүн сабак өтөр мектеп ачсам анын программасына кыргызбайлардан Саякбайды гана киргизер элем дегени бар. Ошонусунан жаңылбайт, адабият-маданиятыбыздын герой-перойлорун, мамлекеттик-самлекеттиктерин, «Эл ...» деген наамын алгандарын, кыскасы, көбүн теңине албайт, пиво үстүндө ошондой оюн айтып иет, анан душмандар өзү эле чыгып калат эмеспи. Шол Мурза аканин душмандары да шолор.

Ичти ачыштырган Арсланбап трагедиясы

Ошто студент кезибизде шаар аралап бир каншаар жүрдү: артисттер палан жерде ойноп отуруп, анан бирөө мертиниптир, бечара... деп. Кийин ошол гапти келептеп Мурза ака көркөмдөп, майын чыгарып, өзү көрүп тургансып, маркум менен сүйлөшүп келгенсип, чырайын чыгара трагедия

жазды. Ал: «Разияны эскерүү» – деп аталат. М.Гапаровдун эң мыкты, а балким, кыргыз драматургиясындагы терең, жеткилең иштелген турмуш драмасы ушулдур. «Жакшы кыздын багы жок», бечара «Разияны эскерүү, же өзүбүздү өзүбүз ойнойбуз» пьесасы сахнага коюлбай калды.

Мына ушуга жама-ан ичим ачышып жүрөт.

Эки баш деген – эки баш

Соңку жылдарда драматург М.Гапаровдун жанына афишаларда Галия Гапарова деген ысым пайда болду. Бул ким дечүлөр көп. Жубайы экенин билишет. Бирок баары эле биле бербеген бир нерсе бар. Жеңебиз, бу өзүбүздүн эле Токмокко жакынкы ивановкалык чуваш кызы, дүйнөлүк маданиятты абдан кана окуган, түшүнгөн, эстетикалык табити татымдуу, чыгармачылыкка өнөктөш адам. Мурза ака өзүнүн чыгармачылыгы менен үйүн куруп атса, жеңем пакса урса, Мурза ака ылайкаш. Галия жеңе ылайкаш болсо, Мурза ака паксачы. Биз кичинебизде паксачы менен ылайкаш бири-бирин кандай тандарын, бири-бирин кандай ээрчитип жүрөрүн билип калдык, мыкты салынган үйлөрдү айтчы эмес беле: «Пакчасычы – Паланча, ылайкашы – Түкүнчө» – деп. Булар ушундай. Мурза ака ой-окуя, драмалык ситуация, конфликттерди табат, айтат, жеңе орусча кылып жазат, редакциялайт, алымча-кошумчаларын киргизет, бир баш деген – бир баш, эки баш деген – эки баш. Дал ошол эки баштан жарык дүйнөгө Айкыз аттуу кыз жаралып, Бишкекте көпчүлүктүн бири катары билинип, билинбей чоңоюп атат, «түү-түү!» көз тийбесин, көктөйүнөн көгөрүп отуруп, пьеса, ыр-аңгеме жазып, тим эле дүйнөлүк адабияттын дөө-шаалары менен кармашкысы келет. «Түү-түү!» көз тийбесин...

Нооруз десек, Мурзакени, Мурзаке десек, Ноорузду түшүнөбүз...

Бу Союз дегендин учурунда кыйла жазуучулар компартиянын катарына өтүп, саясатташып, динди жээрип, өткөндүн баарын кылычтап шылып таштаган. Ошондо жаңы жылды Иусустун туулган күнүнө туштап белгилеп калышпыз.

Анан кайра куруу дегени башталып, эскини тикелейли десек, аларын билген пенде жок. Издеп-издеп Мурзакени таптык. «Атылбай калган текедей» жүрүптүр, эски Ноорузду эсинде сактап. Кереги тийди. Биз жээрип ийген, ыргытып таштаган, унутуп калган нерселерди быркырап сынган карапаны кайра бирден тергендей терип, чогултуп, кураштырып чыкты. Миң киши, бир система бузган нерсени бир киши оңдоп берди. Ал киши

чоң майдандагы, окуу жайлардагы Нооруз майрамынын сценарийин жазып берди. Мурзакеден Ноорузду билдик.

Мурзаке жерден таап келип, асмандан нур келип, тили каткан парандаларга тил кирип, чээнде жаткан казандалар аптапка чыгып, кыш топтогон тоң кетип, топуракка тап келген, улустун улуу күнү, кыргыздын жаңы жылы Ноорузду туулган.

Нооруз десек, Мурзакени, Мурзаке десек Ноорузду түшүнөбүз...

Нооруз күнү туулгандар

Ал кезде Нооруз күнү анча белгиленчү эмес, ага тыюу салган. Көпчүлүк биле бербегени менен азчылык ал күн кыргыз адабиятына эң таланттуу эки инсанды тартуу кылганын билишчү.

«Ноорузду» кыргыз тилине «Жаңы күн», «Жаңы жылдын башталышы» деп которушат. Чын эле бул башталыш сыяктуу кыргыз адабиятынын Жаңы күнү, Жаңы башталышы болгон.

1915-жылы Нооруз күнү Сары-Өзөн Чүйдүн батышындагы Каптал-Арык деген айылда акын Алыкул Осмонов туулса, 1936-жылы ушул күнү Ноокаттын үстүндөгү Чечме-Сай айылында жазуучу, драмачы Мурза Гапаров жарык дүйнөгө келген. Нооруз күнү туулган бул экөө кыргыз адабиятына өз-өз үнү менен Нооруздай жаңырып да, кыштын акыр-чикирин тазалап да өттү. Алыкул дал ушул жаз келгенде эчен жолу Ата Журтуна күйпөлөктөп:

Жаз да башка... жел тийбесин абайла,
Көпкө турбас мобул турган сур булут.
Бүт дартыңды өз мойнума алайын,
Сен ооруба, мен ооруюн, Ата Журт, –

деп ырдап, Ата жЖурттун оорусун өзүнө алып, Адам менен, Табият менен сырдашып, кыргыз поэзиясында эң алгачкылардан болуп лирикалык каармандын ички дүйнөсүнө эң эле терең жерден үнүлүп кирди. Отуз беш жашында оо дүйнөгө кеткен акындын поэзиясынын ооматы жылдар өткөн сайын кайра жашарып да, кайрадан оор басырык тартып, ойго салып да келет.

Мурза Гапаров болсо тоталитардык-буйрукчул доордун гүлдөгөн мезгилинде жашаса да, колхоз-совхозду жазып, коммунисттин жалындуу образын түзбөптүр, ал жөнөкөй кишинин эң жөнөкөй турмушун сүрөткө алып өтүптүр. Адабиятка, театрга ак кызмат кылыптыр. Унутулуп калган, советтик коом жыгылтып салган Ноорузду тикелейм деп аябай убараланыптыр жана ошонун үзүрүнө эми жеткенде айла жок ажал ал кишини да алып кетиптир...

Ар бир жылдын Нооруз астынан мен ушул эки инсанды, адабиятыбыздын эки алп адамын эстедим. Ноорузду дыйкандар дың бузгандай,

бул экөө адабиятыбыздын өз-өзүнчө дыңдарын бузушкан. Азыр эми биз алар бузган дыңдын түшүмүн татып, Ноороздун руханий дасторконуна коюп отурабыз.

Оштогу бир күн

Студент кезде биз 1975-жылы Мурза аке Ош театрында иштеп жүргөндө Кеңеш Жусупов экөөнү филфакка жолугушууга чакырганбыз.

Жакшы сүйлөп беришкен. Сүрөткө түшкөнбүз. Мурза ака ошону, кайсыл студент кайсыл орунда отурганыбыздан бери эстеп калыптыр. Анда биз бала экенбиз. Мурза ака менен Кеңеш аке дагы жаш жигиттер экен.

Биздин кыздар сулуу эле.

Алыкул акындын 60 жылдыгын белгилегенбиз...

Ат коюунун атасын таанытат

Мурза акенин чыгармаларына ат койгону өзүнчө эле кызык, ар бир аты бир тайлык. Мына караңыз: «Ак поезд», «Бир шиңгил жүзүм», «Кызыл беде», «Дарыялардын шоокуму», «Буурул түндө төрөлгөн кыз», «Кара-Көлдүн каздары», «Байчечек», «Нойгуттун кызын издеп...», «Жылына эки ирет гүлдөчү алмалар», «Унутулган сокмо жол», «Турналар жазда келишет», «Наташа Ростованын биринчи балы», «Газала», «Күнөстүү арал», «Кадыр түн», «Биздин үйдүн Карлсону», «Зулайканын шатысы», «Жамгырлуу жаздын жомогу», «Чагылгандын огу», «Темир корук», «Сүйүү кайыгы», «Спонсор керек, өлгүм келет», «Туздуу чөл», «Көпөлөктөр өрөөнү», «Экөө ээн бакта», «Киотого кеткен жол»...

Мындай чырайлуу аттарды жазгандарына бир койсо чырайлуу Мурза аке гана коё алат да.

Кыргызда канча стилист жазуучу бар?

Жазуучу жана дасыккан редактор Мелис Абакировдун мындай деп айтканы бар: «Кыргыз жазуучуларынын арасында «стилист» жазуучу канчоо десе, тартынбай туруп үч-төртөө дээр элем. Бири – Мукай Элебаев – 48 бетке «Узак жол» романын – 16-жылдагы Улуу Үркүндү – кыргыз тарыхын, кыргыз элинин трагедиясын сыйдырган, анан да 5–6 бетке «Кыйын кезең» менен «Бороондуу күндөрдү» көз

алдыга көрсөтүп койгон. Кайсы кыргыз даана, таамай сүрөт тартып берген? Касыкем, Касымалы Баялиновдун «Ажары» гана атаандаша алар. Анан Мурза Гапаровдун бардык аңгемелери, повесттери. Калган экилтик, үчилтик – миң, эки миң беттен турган «Зайыптарды», «Түпкүрдөгү нур», «Гүлазык», «Жашагым келет», «Бийиктик», «Көк жайык», «Ата Мекен» жана башка толгон-токой романдарын кайсы кыргыз баласы окуп жыргатып ийди? Же ошончо романдардан эстериңде эмне калды? Ачуу чындыкты айтпасак болбос. Кеп так мына ушунда».

М.Абакиров бекер айткан жок, жазуучу болуш үчүн стилист болуу керек, чыгарманы мыкты стилист жазганда гана тамшандырат. Оо кийинкиин кыргыз тилин үйрөнүүчүлөр Мурза Гапаровдун мектебине сөзсүз кайрылышат...

Бир үмүтүм сенде...

Союз таркаганда жазуучулар четке ыргытылып калды. Гонорар алуу жагынан дегеним да. Ошолордун башында Мурзаке болду. Убагында кинодон, театрдан, басмадан... дегендей кол акы алып турчу. Жама-ан осолсурап, оңкулдап жүрдү. Анан ошондо Казакстандын театрларына пьесаларын биринин артынан бирин жөнөтө берди. Алар жакшы төлөшүп атты. Ошондо анын «Аялдардын деңизи», «Мээри дүлөйдүн турмушу жана сүйүүсү», «Бар үмүтүм сенде София Булан», «Киотого кеткен жол», «Өлгүм келет, спонсор керек», «Куурчак», «Караван сарай» деген пьесалары жазылды. Көбүн жеңе менен. «Туздуу чөлдөн» башталды. Мурза ака ойду айтат, сюжет курайт. Зайыбы Галина Ивановна текстти орусча кагазга түшүрөт. Бул убакта канча күн тамак да ичпей, көчөгө да чыкпай калышат. Анан экөө окуп чыгат. Бүттү дешет. Анан көчөгө чыкса жаз келип калат, же кыш келип калат. Оо, бир нече күн өткөрүп жанагы пьесасын кайра колго алат, кээде баарын кайра башынан баштайт, кээде кээ бир жерин түзөтөт. Анан Мурза ака айрымдарын кыргызчалап чыгат. Ар бир пьеса бүткөндө үй-бүлөдө чоң майрам. Унутулуп калган Айкыз да катарга кошулат.

Бул 1990–1998-жылдар Пушкиндин Болдино күзүндөй, Алыкулдун Кой-Сарыдагы 1944-жылдын күзү менен 1945-жылдын кышындагы үч айындай драматург Гапаров үчүн да түшүмдүү болгон. Ооруп жүрүп, өлөрүн билип жүрүп жазгандай бир сырдуу, табышмактуу, ажал белгиси сыяктуу нерселер бүт бул чыгармаларды аралап өтөт. Ушул мезгилде жазылган ондой пьесаларсыз кыргыз драматургиясы бөксө болуп калат. Анын эми ошол пьесалары кайда, аларды кайдан көрүп, кайдан окуйбуз?..

Баткен жана Мурза ака

Мен Мурза ака менен бир иштешип, бир жүрүп калдым, көчө-гөйдө улпатташа да түшчүмүн. Ошондо Мурза ака Баткен жери жөнүндө көп сүйлөчү. Жоголгон айыл Зардалини тамшанып-тамшанып айтып калчу. Ат өтө албас кууш капчыгайларын, күкүктөнгөн дайрасын, дайра ортосундагы күнөстүү аралчаларды, анан куду өзүнө окшош балапейил адамдарын габина кошуп түгөтө алчу эмес. Биз Зардалидан келген экенбиз дечү. Кубанычбек Маликов да түбү ошояктан дечү. Пиче вактым болсо ошоякка барар элем дечү. «Зарил ишиңиз бовосо, Зардалиге барбаңыз» десем, «Зарил иш бар, үка» дечү. Ошояктарды элестеп миллиондогон каршы-терши учкан миң кыр түстүү көпөлөктөрдү сүрөттөп «Көпөлөктөр өрөөнүн» жазып аткан. «Нойгуттун кызын издеп...» деген чыгармасын чыгарган. «Земля предков» деген сценарийи кино болуп Баткенде тартылган, бирок ага ичи чыкчу эмес...

Мурза Гапаровдун чыгармаларында Баткен темасы «Айгүл тоо» деген аңгемесинде ажайып ачылган. Аңгеме «Кыргызстан маданиятына» басылгандан кийин баарыбыз Баткенге – Айгүл того баргыбыз келген...

Менин баткенчи досум, Мурза ака менен Айгүл гүлдөрүнүн арасында сонун болуп отурушуп сүрөткө түшкөн Адылбек Баатыров кийин мындай деп жазды: «Белгилүү жазуучу Мурза Гапаровдун бир сөзү эч эсимден чыкпайт. Ал «Ата конуш» көркөм тасмасын тартып бүткөн күнү Баткендин шыбак жыттуу талаасында шыбак жыттуу абадан кере-кере дем алып, кызгымтыл кечке суктана карап, анан чөнтөгүнөн кичинекей идишиндеги коньягын алып, капкагына ууртам куюп: «Ушул улуу сулуулук үчүн!» – деп көтөрүп койду. Анан дагы айтты: «Ташталган кыштак Зардалыга эл баары бир кайра көчүп барышат. Ал айыл кези келгенде кайрадан жаралат. Нойгуттун кызын издеп, сүйүүнүн сапарлары башталат...

...Зардалидан бирин-экин кары-картаңдар гана көчпөй калышты. Эски, жапыс-жапыс таш тамдардын урандылары, изи жоголуп бараткан жолдор, бак-шактар, азырга чейин көктөп турган алты кылымдык алмурут бул жердеги качандар бир мезгилдеги күүлөк турмуш өкүмүнөн кабар берет. Ташталган кыштактын тагдыры чыгармачыл инсандардын да көңүлүн буруп, жаңы темаларды ачып берди. 80-жылдары Мурза Гапаров Зардалыга келип «Нойгуттун кызын издеп...» повестин жазды. Арадан көп өтпөй «Нойгуттун кызын издеп Зардалыга кайтып келдим» – деп «Ата конуш» көркөм тасмасын тартты. Фильмдин башкы идеясы ташталган конуштун тагдыры жөнүндө эле. Башкы каарман жаш жигит Сакы Нойгуттун кызына үйлөнүү үчүн өзүнө жар издеп Зардалыга келет. Кыз жок... Эл көчүп кеткен... Чоң энеси, бешик уста карыя сыяктуулар гана болбосо башка эч ким жок. Саркар аксакалдын бир төөсү менен

жылкысы ээн айылдын эркеси болуп куушуп, тиштешип ойноп калышат. Ээн жерде адам эмес, айбан да эригип, бук болуп, акыры бир айласын таап чер жазат турбайбы... Чоң эне бош калган үйлөрдү аластап, ысырыктап жүрөт. Карыя бешик уста жасаган бешиктерин ошол үйлөргө бирден коюп кетет, эртеби-кечпи бул үйлөрдө кайрадан наристе үнү жаңырып, кайрадан тиричилик башталат деген үмүт менен...»

Азыр эми Зардалыга анча-мынча элдер келе баштады... Мурза ака жок, келбей калды...

Күнөстүү үй кубанычы

Биз «Zaman Кыргызстанда» чогуу иштедик дебедимби. А киши гезитибизде баш редактор эле. Шондо Мурзаке үйдөн кыйналып жүрдү. 9-кичи райондогу тар бөлмөдө жашап, илхам келгенде ашканада жазганын, дааратканада китеп окуганын безилдеп алмайы бар. Аскар Акаевичтин президент болуп калган жылдары, экөө бир курдай «Арашанда» бир чайлашканын, анын жубайы Майрам Дүйшөновна анын чыгармаларын жакшы билерин айтып берчү, мени билет дечү. Барыңыз, президентке барыңыз, үй сураңыз дейбиз. Жок дейт. Барбайт. Ошондо дос жазуучулары, таанымал адамдар кол коюп, там сурап өлкө башчысына кайрылган. Анысы «Асаба» гезитине да чыккан. Тез эле үч бөлмөлүү үй тийди. Бир топ варианттан тандагандай болду. Физприбордун мончосунун атабарында, Таабылды Пудовкин көчөсүндө эле тандаганы. Үйүнө бардык. Эски болгон менен абдан жарык, Күн Жер үстүнө башбагары менен ушул үйгө тие тургандай пешенеси ачык үй экен. Мурзаке сүйүндү. Жамаатыбыздагы балдар барып көчүрүштүк. Жалаң эле китептер экен. Бул күн тууралуу оо кийин-кийин Галия жеңебиз: «Андагы бактыбызга чек жок эле. Мурзаке жаңы алган үйдүн эшигин ачып жатып, толкундангандан ачкыч кармаган колу бир аз калтырап, өзү тердеп кетти. «Zaman Кыргызстандын» коллективи өздөрү алгандай сүйүнүп, чемодан-чакаларыбызды кошо ташышып эдирендеп жүргөнүбүз эсимден кетпес», – деп айтыптыр («Кыргыз туусу», 2005, №12, 18–21-фев.). Ошондой болгон. Ошол үйдө көп пьесалары көз жарды.

Тамын уратпаган талант

Биз студент кезде сиз эмне үчүн диалектилик сөздөрдү көп колдоносуз дегендей суроо берилгенде ал киши менен күрөшөм, ар бир сөз үчүн редакторлор менен урушуп-талашканга чейин барам деди эле. Анын сөз менен иштөөсүн Кеңеш Жусупов 1986-жылдагы бир эссесинде мындай

жазыптыр: «Самолетко баратып, М.Гапаровдун жазгандарын эскеремин. Самолеттун терезесинен кең дүйнөгө карайм да, жазуучунун «Байчечекей» деген аңгемесинин каарманы Кыяз эске түшөт. Жазуучу менин азыркы сезимимди эбак жазып койгон: «Самолет бар болгону элүү мүнөт гана учушу керек эле. Кыяз жол катар терезени карап келди. Бир жылдан бери Фрунзеден эч жакка чыккан эмес. Мына эми шаар, андагы өзүнүн машакаттуу тиричилиги артта, жерде калып, ал өзүн жеңил, эркин сезе баштады. Жазгы жаратылыш анын көңүлүн көтөрдү. Айрыкча, Түндүк менен Түштүк бөлүп турган тоолордун үстүнөн өтүп баратканда жүрөгү (Кыяздын) туйлап кетти...»

Ушул «Байчечекей» деген аңгемеси «Ала-Тоо» журналына басылганда акыркы төрт сүйлөмү түшүп калганы үчүн М.Гапаров абдан кейип жүрдү. Аңгеме төмөнкүчө бүтмөк: «Тоолордун кары кете элек экен. Жакында кетчүдөй түрү жок. Тоолор бири менен бири туташып, алардын кокту-колоту да жакшы билинбей, агарган бир мейкиндикке айланып, мелтиреп тыптынч жатат. Мейкиндиктин бетинде үзүл-кесил оор булуттар калкып жүрөт».

Жазуучу түшүп калган жогорку төрт сап сүйлөмгө эмнеге ушунчалык нааразы?! Миндеген сөздү оюнан чыгарып тапкан сөз чебери үчүн төрт сап кеппи?! Окуганда алар анчалык деле маани бере турган окуя эмес го?! Башкасы деле чыкса жетишпейби дээрсиз.

Кеп мында: М.Гапаровдун искусствого, адабиятка өз өнөрканасына мамилеси ушундай: куду бак өстүргөн багбанга же жез чеккен уз чеберге окшоп, колдогу эмгегине өтө этият, кылдат. Ал ар бир сөзүн, сүйлөмүн, окуяны, кейипкерди орду-ордуна кынаптап, уста кирпич койгондой, ушунчалык бапестеп тизет. М.Гапаровдун «Күнөстүү арал» деген повестиндеги бир сөздүн түшүп калганына кейигенин уктум. Аны жоот-котсом, айтканы эсимде: «Эгерде менин үйүмдөн ошончо кышты сууруп салса, тамым урап калбайбы!»

Жапон саякатчысы

Мурза акага Жапония тууралуу суроо берсең, бүттү, буудай ыраңына кан жүгүрүп токтобойт эле: ак бубактуу Фудзияма, Күн Чыгыш өлкөсүнүн эски ордосу Киото, самурайлар, сакуранын гүлдөрү, ракша, сака, бийикке чыккан кууш таш жолчолор, андагы чырак кармаган адамдар, күнүрт турмушту көрсөткөн киному, жалгыз адам ойногон салттуу театры... ошентип кете берет, кете берет, айта берет, айта берет. Сааттап, күндөп, айлап токтобойт.

– Мурза ака Сиз Японияда канча жолу, кай жерлеринде болдуңуз? – деп сурап коём.

– Жол түшө элек, бара элекмин үка, Кеңеш досум барган, – деп коёт.

Түш сатуучу

Өмүр күзүнүн кайсыл бир жылдары ал кайсыл бир гезиттен түшүн сатып жүргөн жапон кишиси тууралуу жомок окугандыгын, аны орус тилине Маркова деген аял которгондугун, ошол китеп жуда-а керек экендигин жолуккан сайын айта берчү. Кийин зайыбы экөө ал китепти түк эч жерден таппай, акыры маркум болгон Маркованын кызын сүрүштүрүп, ага телефон чалат. Кызы болсо сөзсүз жардам берерин айтып, анан бир нече күндөн соң деги эле апасы андай китеп которбогондугун, деги эле андай жомок жапондордо болгон-болбогонун өзүнө жакын кишилер билбегендигин телефондон билдириптир.

Андай болсо Мурза ака эмне түш сатуучуну түшүндө көрдүбү дейсиң?..

Деги эле ал бир топ чыгармаларынын идеяларын, каармандарын түшүнөн тапчу экен...

Дегустатор

Мурза ака сүрөтчүлөр менен өзгөчө жакын болчу. Сүрөттү профессионалдуу талдай турган.

Бир жолу ошондой эки таланттуу сүрөтчү Жамбыл Жумабаев менен Абдусалам Абдурахманов «Орто-Сай» базарында колдо жасалган виолоруна ишенбей иче албай турушат. «Сен башта», «Мен башта» болуп, ууланып калбайлы деп коркуп турганда үстүнө Гапаров кирип калат. «Кудай берди» дешип, астына виодон куюп акырын жылдырып коюшат. Мурза ака сүйлөй берет, сүйлөй берет, виодон акырын ууртап иче берет, иче берет, тигилер улам толтуруп коё берет. Арадан бир нече саат өтүп кетеби, Мурза ака жыр-гап, тамылжып отура берет, анан экөө бири-бирине ымдап: «Куй, өлбөдү» – деп иче башташат.

Ушундай садда киши эле, Мурза ака.

Мурза аке, же Мурза ака кантип Мурзаке болуп калды?

Кыргыздарда бир гана киши, балким, дүйнөдө жалгыз гана киши ушинтип калгандыр. Өз аты – Мурза. А элдин баары аны түштүкчөсүнөн (ай, бир тамганын азабы, ай) деп жүрүп журналисттер Мурзаке, Мурзака деп аташып, ушундай жазышып, акыры ушинтип кетти. Көбү бул кишинин чын аты Мурзаке окшойт деп ойлошот. Андыктан мен да анысын да, мунусун да колдоно бердим...

Мааракесиз маанай

Акын Сүйөркул Тургунбаев алтымыш жылдыгын өткөрөт элем деп таза түйшүк тартты, чоңдорго кайра-кайра каттар жазды, анан эле сааты чыкпай улам артка сүйрөлөт.

Анан бир күнү Мурза ака айтат: – Сүйөркул эмне кыйналат, Ала-Тоодой эт тартып, дежур калпактардан кийгиси келип атабы, мен дале алтымыш жылдыгымды өткөргөн жокмун, өлбөй эле жүрөм...

Бөтөн кайгы башына түшкөндө...

Мурза Гапаров Кыргызстан Жазуучулар союзунун Ысык-Көл облусу боюнча кеңешчиси болуп иштеп жүрүп Мусакун Сатыбалдиевге жолугуп, анын чыгармаларын жарыялоого аябай жан күйгүзөт. А түгүл ал жакта иштебей биз менен «Zaman Кыргызстан» газетасына баш редактор болуп турганда да Мусакун абага боору ооруп, ага коляска сурап, машина сурап Түркиянын бизнесмендерине, элчилигине кайрылганы эсте. Кала берсе ал киши тууралуу кабарды Түркия президенти Тургут Озалга жеткирип, ал киши көлдүк жазуучуну чакырып, коляска бергени, жакында машина бердирмекчи болуп, мекенине кетип, көп узабай каза болуп калып, Мусакун аба да, Мурза ака да кейигени бизди да кейиткен жайы бар.

Өткөн жылдын кары кайда?

Мурза ака соңку жылдарда эгемен Кыргызстандагы таланттардын тебеленип, талантсыздардын бааланганына ичи чыкчу эмес. Биздин кимге керегибиз бар дечү... Көзүндө арман турчу. Балким, «Өлгүм келет, спонсор керек» деген пьесасы ошондон улам жаралды го деп ойлойм.

Сырдуу сүрөт

14-июнда Мурза акани акырет жайга узаттык. Узатуу зыйнатында сөз алган Төлөгөн Касымбеков да, Кеңеш Жусупов да сүйлөп атып, ыйлап жатты. Келгендердин көбү ыйлашты. Мурза аканин тик караган сүрөтү гана ыйлаган жок, адамдарга таң кала: «Эй, имнеле болуп атасыңар» дегендей тигиле тиктеп турду.

Топурак сала албаган достор

Мурза аканин Москвадан тапкан достору көп эле, өзгөчө кино драматургия жана жазуучулук жагында. Эски СССРде. Устаты кадимки «Жоро» фильмин тарткан Семен Григорьевич Нагорный. Курсташтары, же бир курс ары-бери окугандары Рүстөм Ибрагимбеков, Андрей Битов, Грант Матевосян, Анатолий Ким, Тимур Пулат, Тимур Зулфукаров, Эльдар Радзинский, Кубат Жусубалиев... Азыркы заманда алар досуна топурак салат элек деп кайдан келе алмак эле. Алайдын Кердегейинен жан досу Кубат ака Жусубалиев да келе албады, чамасы...

Шуайип Каракаштын сөзү

Аза күтүү кезинде түрк аалымы, «Манас» университетинин профессору Мурза акенин дээрлик көп чыгрмалары түрк тилине которулгандыгын, мына-мына китеби чыгат деп турганда минтип ошол китепти көрбөй кете бергенин арман кыла айтты...

Мурза акесиз күн

Мурза акани коюп, көрүстөндөн чыктык. Кара ашын жеп-жебей шашылгандар жумушуна кетишти. Мен да жумушка келаттым. Көчө башкача боло түшкөндөй. Ошол көчөдө Мурза ака эми эч качан баспашын билгенде жүрөгүм ачышып-ачышып кетип атты...

Көчө мага бейтааныш шаардын көчөсүндөй сезилди...

Гапкана гап ээсин жоктойт

Чын эле Мурза ака узун сөздүн, кыска чыгармалардын чебери эле. Оозеки сөзгө уста эле, элестүү кылып айтат эле, сүйлөп бараткан түз жолунан чыгып, башка темага түшүп кетет эле.

Алым Токтомушев менен акыркы жылдары «Асаба», «Агымда» сүйлөшүүлөрү эл тарабынан ушунчалык кызыгуу менен кабыл алынгандыгы кыргыз маданиятына жаңы форманын, жаңы жанрдын киришинде гана эмес, Мурза аканин тээ балалыгын төкпөй-чачпай кинодогудай кылып айтып бергендигинде да эле. Түштүктүн турмушун ал кишинин ошол газеттик баянынчалык эч кимден окуган эмес экем. Жыргап окуп чумун, унут калган бала чакка – Ноокатка барып келгендей болчумун.

Мурза ака башка эч нерсе жазбаган күндө да ошол гапканасындагы гаптары менен өзүнүн маданиятын, сүрөткерлигин, гуманисттигин жаамы журтка көрсөтө алды. Ошол шаар четиндеги бир дүкөнчөнүн эски үстөлдөрүн эшикке чыгарып бергенине ыраазы боло кечке отуруп эки таланттын баарлашуусун «Жаңы Ала-Тоодон» азыр кайра окуп кыргыз классикасынан дагы бир жолу даам таттым, ашкере чаңкоом дагы бир жолу канды...

Сууктан коркуу

Мурза ака дайыма айтчу: кыш келатканда эле корком дечү, сууктан корком дечү. Ушундай дечү да чыйрыккансып, ичиркенип алчу. Быйылкы кыштан кандай чыгаар экемин деп басып кетчү.

Коркуп калчумун.

Мурза ака, кыштын суугунан корккон Мурза ака, 2002-жылы 11-июнда, жайдын ысыгында, балким, кылымдын эң ысык күнүндө саратандын асатинде үзүлдү...

Аялдар кайыгынын капитаны

Мурзаке көп айтчу, аялдарды көп сүйлөчү: мен өлгөндө жок дегенде жүз аял бейит башында ыйлап турат дечү... силер эмне, аял сүйдүм деп жүрөсүнөр да дечү...

Акын Нуралы Капаровдун мындай бир жазганы бар: «Аялдар темасына аралаша коём деп сөзгө катуу жыгылган жайым бар», – деп Салижан акенин эскергени эсимде: – Өзүм кырдуу жоон топ теңтуш акын-жазуучулар менен аркы-беркени талашып-тартышып жатып, аялдар темасына кандай кирип кеткенибизди билбей калыптырбыз. Адатымча аны айтса, ал андай эмес, мындай деп жыра талашып, муну айтса, мунуң мындай эмес, андай деп жыра талашып, сөз бербей билекти бек түрүп коюп, аялдар маселесин билерман болуп жалгыз өзүм «бачагын чыгарып» чагып атсам, калың топко аралашпай, кезек-кезек мурдун кашып, мойлосун жанып, аркы четте талаш сөзгө кулак салып турган досум, эркек тананын чырайлуусу Мурза Гапаров чыдабай кетсе керек, жакын басып келип: «Ай, Салижан, сен кайсы гана темада талашып-тартышпа, мен сенин айткандарыңа макул дебеске аргам жок. Себеби сен менден ого эле көптү билесиң, билимдүүсүң. Сен турган жерде мен сен мыкты билген маселелерди талашып-талкуулабайм. Бирок, сен да мен турган жерде мен мыкты билген аялдар маселесине аралашып, талаш-тартышка түшпөй жүрчү, бай болгур», – деп сөзгө сындырса болобу!

Ошондон кийин бул маселеден таптакыр кол үзгөм...»

Ал аялдарды ошондой сүйүп өттү. Биринчи аялы, өзү айткандай анын байбичеси Алмажан жеңе ага 19 жашында, Мурзаке анда 31 жашта кезинде, 1967-жылы турмушка чыкты. Экөөнүн айырмасы 12 жаш эле. Галина (аны Галия дечү) жеңе болсо 1984-жылы 24 жашында 48ге келген Мурзакенин колун кармап кетти. Экөө менен тең Мурзаке барып-келип катташып жашады, атүгүл экөө биригип, бири салатын жасап, бири тамагын жасап мейман күткөн күндөрү болду.

Мурзакени кантип сүйгөнүн Алмажан жеңе минтип айтып отурат: «Мурза мени Ноокатка келин кылып алып баргандан кийин үч эле күн жүрүп, Фрунзеге кетип калды. Ошо бойдон жети айдан кийин келген. Ошондуктан кайнатам мени аячу. А түгүл ыйлап да жибериптир. Ал мындайча болгон. Биздин айылдын четинде, жол жээгинде дөң бар эле. Ошол дөңдөн булак акчу. Сууну ошол булактан алчубуз. Эки чаканы алам да, сууга жөнөйм. Чакаларды сууга толтуруп коюп, дөңгө жашынып, машиналардын үнүн тыңшап отура берчүмүн. Дөңдүн жанына машина келип токтосо, башымды акырын чыгарып, Мурза келип калдыбы деген үмүт менен карачумун. Жок... Бүгүн да келбей калды деп ыйлап, булактын жанында мелтиреп отура берер элем. Машиналарды акмалап, жол карап отурганымда билинбей бир-эки саат өтүп кетчү экен.

Кайнатам тамдын үстүнө көп чыгып отураар эле. Бир күнү тамга чыгып, менин жол карап отурганымды көрүп ыйлаптыр. Аны кайненем көрүп калат. Буга таң калып, эмне болгонун сурайт. Кайнатам: «Тетиги байкуш келинди карачы. Жанагы Мурза деген эме бирөөнүн баласын алып келип коюп, аны ыйлатып... карачы тигинтип мусапыр кылып, энесин күткөн баладай жол каратып...» – деп, мени көрсөтүп, анан: «Бар, келинди үйгө алып кел» – деп кемпирин үйгө жиберген экен.

Ошентип жүрүп Мурза үйгө кайткан күн да келди. Кайнатам аны аябай урушту. Мурза башын жерге салып, унчукпай отуруп берди. Ошондо дагы кайнатам кызык, эмнеге урушат деп ичимен Мурзаны аягам».

Ал эми ага болгон сүйүүсүн Галя жеңе ал кишинин көзү өткөндөн үч жылдан соң минтип айтат: «Сексенинчи жылдары мен «Кыргызфильм» киностудиясында кичи редакторлук кызматта иштешчүмүн. Мурза аке анда сценарийлердин редакциялык коллегиясынын мүчөсү болуп чогуу кызматташ иштедик. Келин-кыздарга абдан жылуу мамиле кылчу. Майрамдарда гүл тартуулоочу. Бирок бир коллективде жүргөнүбүз менен жакын мамилебиз жок эле. Кийин ал жумуштан чыгып, башка жакка которулуп алды. Ошондо эмнегедир көөдөнүмдү боштук ээлеп, бир нерсе жетпей жүрдү... Көп убакыт өткөндөн кийин ал жумушка телефон чалып, бир топко сүйлөштүк. Чогуу иштегенде билинбеген таза, тунук сезим бир топ мезгил көрүшпөй калганда сагыныч болуп калкып чыккандыр. Адамдар менен мамиле кылууда магниттей өзүнө тартып турган аша кетсем кечиргиле «магиялык» касиети бар эле».

Эки аялы ушинтип эскериптир. Мен ушул эки аялынын Мурзаке тууралуу эскерүүлөрүнүн бир күнү (2005-жылдын 18-февралында) эки гезитке («Мурза аке, Сиз кеттиңиз, биз калдык!..» Галина Гапарова менен Н.Назаралиеванын маеги. // Кыргыз туусу, 2005, 18-февраль жана «Экөө» Алмажан Осмонкулова менен Н.Саалиеванын маеги. // Бишкек таймс, 2005, 18-февраль) чыкканына таң калдым. Бир күн. Бир адам. Эки аял. Кандайдыр бир юбилейге байланыштуу болбосо, мындай дал келүү деги эле мүмкүн эместигин газетчи катары жакшы билем. Бирок бул эмне, магиялык касиетпи?..

Акыркы аялы ким?

«Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу» деген наам алгандан кийин куттуктап бир тобуз барган элек. Ошол учур менин видеокамерамда тартылып калган экен. Мурзаке кубанып биринчи жолу эшик аттап куттуктап силер келдиңер, мен ушул аялды алгандан кийин жакшы наамдарды алдым, али мен акыркы аялымды ала элекмин деп айтыптыр...

Видеотасмада «1999-жыл, 26-июнь» деген дата жазылып турат.

Үнүңүз кана?..

«Азаттыктын» кабарчысы, айтылуу адабиятчы Бекташ Шамшиев жумушка келиптир. Мурзаке тууралуу айтып жатып: «Ушул кишинин үнү жазылып калбаптыр» – дейт. «Кантип? – дедим чочуп кетип – Тенти Орокчиев жазбаптырбы?» «Жазылган эмес го», – деди ал.

Жыйырма биринчи кылымга келип, ушул кишинин үнүн жаза албай калган болсок, анда...

Экөө жана үчүнчү

Мурза акани Ош жолунда бадамдар арасында көргөнүмдү «Бадам гүлү сакуранын гүлүндөй» деген темада жаздым. Ырас эле көргөмүн. Качан экени так эсимде жок, бирок так билгеним – бадамдар гүлдөп турган.

Кийин-кийин, арадан отуз беш жыл өткөндөбү, жакында эле Кеңеш Жусуповдун «Жаншерик» деген китебинен карап атып «Жаз» аттуу эссенин мындай сүйлөмдөрдү таап алдым: «Жазында Түштүк бир укмуш...

Эң алгач Ноокат жазын көрдүм. Өрөөн аппак, кызгылт, саргыч, көгүш бадам, өрүк, алча, алма гүлдөрүнөн жасанган не бир керемет сулуулукка оронуп калат экен. Айтылуу япон жеринин сулуулугунан кем эмес...

...Эртең менен шаарда күн бүркөө эле. Ага карабай Ноокатка жөнөдүм. Адырларга көк чыгып, жаз жаңыдан башталган кези экен.

Ноокатка кеткен тоо арасынан бадамдардын бүрдөгөнүн көрдүк. Япон сакурасындай гүлү кооз экен»...

Кийин Кеңеш Жусупов элүүгө чыгып атканда, миң тогуз жүз сексен жетиде Мурза Гапаров мындай деп жазыптыр: «Көк «Жигули» бозоргон адырларды аралап баратат.

Бир маалда тумандын арасынан, адырдын боорунан агарган чакан арал ачыла калды. Агарган арал – гүлдөгөн бадамдар эле. Машинабыз дароо токтоду. Биз чогуубуз менен гүлдөгөн бадамдарга чыгып бардык. Бадамдардын текши гүлдөгөн мезгили экен. Алардын карарган жылаңач шактарынан жана кызгылтым-агыш гүлдөрүнөн муздак тамчылар мончоктоп куюлуп турат. Жамгыр менен тумандын астында ого бетер назик, сүйкүмдүү көрүнөт. Биздин жердеги жазга карата биринчи болуп гүлдөгөн дарак ушул эмеспи...

Кеңеш бир чоң түп бадамдын түбүндө туруп алып, аны купкуштарлык менен карады...»

Эки жазуучу ал күн – бир эле күн тууралуу ушинтип эскерип кетиптир. А ошондо мен аларды көргөн экемин...

Ошону эми эки миң тогуздун жазында кокусунан эстеп жатпаймынбы...

Бул эмне, элеспи?

Эки миң тогузунчу жылдын Ноорузунда Мурза ака Гапаровдун туулган күнүндө газетага ал киши тууралуу Кеңеш Жусуповдун мурда жазган бир макаласын берүүгө камынып калдым. Анан сүрөт берүү керек эле, өткөндө бир жакшы монтаж сүрөттү редакциядагы кайсыл бир компьютерден көргөм. Ал сүрөттө өрүкзар, аябай аппак болуп гүлдөгөн өрүктөр, андан берирээкте жаңы чыгып келе жаткан көк майса, андан да бери эски, кыйла жери ураган пас коргон. Ушул фон. Алдыда болсо Мурза ака.

Мен ушул даяр сүрөт-коллажды аябай издедим. Бирок таппадым. Башка сүрөт бердик.

Кийин бир компьютерден баягы сүрөттү – фонду көрдүм, бирок ал жерде Гапаровдун сулуу сүрөтү жок экен. Эмне мен өзүм кыялымда бул элести түзүп алып издей бердимби? Түшүнбөй калдым...

Нобель сыйлыгы

Ошто Камбар ака Бобуловду эскерүү кечесинен кийин чай ичкен жерде жазуучу Ишенгазы Мусаев сүйлөп жатып Нобель сыйлыгын кыргыздардан бир гана киши – Мурза Гапаров алыш керек эле, эгер анын

аңгеме-повесттерин, киносценарийлерин бүт англис тилине которуп чыгарганда деди.

Ырлардагы сырлар

Мурза Гапаровду окурмандар кара сөзчү, драмачы, киносценарист катары билген менен анын ырлары да бар. Көппү, азбы, анысын билбейм, жарыялангандары аз, өтө аз. Негедир ал жашоосунун кышы келип калганда отура калып ырларды чиймелей салыптыр. Кара сөзгө окшогон, уйкаштыгы, муун саны салттуу кыргыз ырына окшобогон, эркин ырлар экен алары. Бул ырлар биз менен коштошуп жатканы экен.

Мына үзүндүлөрдү окуңуз:

Боз түштү баш калаага...

Бозорду кызыл асаба...

Бүгүн кыйын...

Бүгүн куюн...

(«Куюн»)

Арманыңды айтылган өз төрүндөн,

Адам аттуу эч бир жан укпай коюп...

Саратанда ныксырайт гөрүстаның,

Мунарыкта тунжурайт гүлкайырлар.

(«Көңүл жубатуу»)

Күз күндүн нөшөрүндө,

Кыш түнгө өтөрүмдө,

(О дүйнө кетээримде),

Чартылдап чагылганың,

Өрттөдү өзөгүмдү...

Анаке күйүп барам,

Акыры тынчып санаам...

Каухарым – сен менин ажалымсың.

(«Ажалдын ажары»)

Коштошор убак келди,

Кош болуңар...

Кош болгула, ай, жылдыздар,

Кош болгула, мен сүйгөн айсулуулар,

Кош болгула, өбүлбөгөн кызайымдар,

Өбүшкөңгө менде эми убакыт тар...

Кош болгула, шаптоолу бак, өрүкзарлар,
Арасында мен өскөн бейитзарлар...
(«Коштошуу», 2001, 5.05)

Эңилип эшик ачып, төрүңө
төрөлөрдү отургузуп
Качангача кул сымак тим турасың?
Баёо болуп, аңкоолонуп
Байыркы эл, не байлардан кымтынасың?
Кабыргамды кайыштырып кабак-кашың,
Коштошордо кайгырып, муңкурадым.
Кош бол эми, Ала-Тоо, Кыргыз атам,
Ак карларың эрибес – Акак апам...
А мен болсо эмитен эрип атам,
Кош бол эми, Ата Журт...
Кучагыңды кучактап... эркин жатам...
(«Коштошуу», 2001, 5.05)

Ташпанар – эстелик

Мурзаке сүрөтчү уулу Исраилге айтыптыр, өлгөндө бейитбашыма сүрөтүмдү койбогула дептир. Жапан стилиндеги ташпанар коюп койгула дептир. Ошентишти. Өлгөнгө чейинки элиталардын заңгыраган мүрзөлөрүнүн арасында жөпжөнөкөй бир эстелик-фонарь турат. Белгисиз бир кол дал ошол фонарды көтөрүп, жапандардын байыркы шаары Киотого, же тазалыктын тоосу Фудзиямага кетип бараткандай...

Проза

Абдыжапар ЖАКЫПОВ

СУКТУККА АЛДАНГАНДА

Ушул эр жүрөк, бирок ач көз түлкүнүн жоругу эч качан эсимден кетпейт. Мен ага Ак-Суу районундагы «Каракол» совхозунун бакма канаттуулар фермасына барып калганымда күбө болдум. Ал Жыргалаң суусунун жээгинен орун алып, үч тарабы тор менен тосулган эле.

Ар күнү таң эрте кукулуктап жайнаган тоокторду аркы өйүздөгү камыштын арасынан көзүн чачыратып кызартып карап тураар эле, алтын түстүү бир түлкү. Ың-жынсыз мелтиреп, агып жаткан суунун жээгине өйдө-ылдый көз чаптырып, арга таппаган соң куйругун булт эттирип артка таштап, келген жолуна түшүүчү.

Түлкү канчалык амалдуу болсо да акыркы азгырыкка алдатпай коё алган жок. Күн жадырап тийип турган. Ал адаттагысындай эле күндө барып жүргөн жээкке жогортон желе жорто жете келди да, тумшугун жогору көтөрүп, абадан көкүрөк толтура искеп алды. Мурдуна тооктун колон жыты келип, шилекейин агызып жиберди. Анан ферма тарапка жакшылап көз чаптырды. Таруудай жайнап, кукулуктаган тооктон башка бир да жанды көрө албады. Мындай жымжырттык түлкүнү ого бетер шердентип жиберди. Ал сууга секирип кирди да, мелтиреген өзөндүн бетин жарып, артынан майда толкун калтырып, ачып-көздү жумганча аркы өйүзгө сүзүп чыкты.

1946-жылы Тоң районундагы Ак-Өлөң айылында туулган. Кыргыз мамлекеттик университетинин чет тилдер факультетин аяктап, узак жылдардан бери областтык «Ысык-Көл кабарлары» гезитинде кабарчылык иште эмгектенет.

Буга чейин аңгемелери, котормолору мезгилдүү басма сөздөрдө жарык көргөн. Кыргыз Республикасынын Журналисттер союзунун мүчөсү. Учурда Балыкчы шаарында жашайт.

Жээкке чыгаар замат түлкү ай-буйга келтирбей дароо тебенээк чоң ак корозду качырып сала берди. Бейкут жаткан бакма канаттуулар ызы-чуу, будуң-чаңга түштү да калды.

Аңчылыктын кумарына берилип алган түлкү эми эч кимге назар салбастан бет алды кабылган тооктордун улам бирин кармап, кекиртектеп чайноону уланта берди.

Ферманын четинде кичинекей күчүк күнчубактап уктап жаткан. Кукулуктаган ызы-чуудан ойгонуп, баш көтөрүп, тооктордун арасында айгайды салып жүргөн узун куйрук сары немени көрдү. Өз эмес, жат экенин дароо туйду. Шарт өйдө туруп, борсулдап үрүп жиберди.

Кан жытына энги-денги мас боло түшкөн түлкү кичинекей күчүктүн айбатын этибарга алып да койгон жок. Тескерисинче, бул анын кыжырын ого бетер келтирди. Алды-артты ойлоноуну таптакыр унутта калтырып, эми күчүктү качырып сала берди.

Ошондой болсо да түлкүнүн табиятындагы сактык сезимдери аны ары жакта октой учуп келе жаткан боз дөбөттүн караанын байкоого аргасыз кылды. Мынча болбогондо күчүктүн тагдыры эмне болоорун айтуу кыйын эле.

Түлкү шарт артына бурулуп, келген тарабын карай бет алды. Азгырыкка алданып жана эле өзү чыккан жээктен алыстап кеткенин эми гана байкады ал. Убакыт тар, бир аз эле буйдалса боз дөбөт бучкактан ала тургандыгын жакшы түшүнгөн түлкү бул жолу жанагыдай өзөндүн мелтиреп аккан жеринен эмес, күрпүлдөп аккан айлампанын алкымына жакын жээктен сүзүп өтүүнү чечти.

Түлкү артына кылчайбастан сууга боюн таштады. Шашкалактап, шар агымга жете электе аркы өйүзгө сүзүп чыгууга жанталашты. Бирок кеч болуп калган эле. Тээ алыстан жайкалып агып келген суу дал ушул жерден жеңдей толгонуп оролуп, агымын ылдамдатып, түлкүнү өз шарданы менен серпип, айлампага алып кирип кетти...

Ушундан беш-он минутадан кийин түлкүнүн шүмүрөйгөн жансыз денеси айлампанын төмөн тарабындагы жээкте жатты.

АЙТӨШ

Кобур-собур үндөн улам ойгонуп кеттим. Жадырап тийген күндүн нуру терезеден бөлмөнүн төрүнө төгүлүп туруптур. Магдыратып көшүлткөн таңкы уйкунун туткунунан араң бошондум.

Эшикке чыксам, далисте энем олтуруптур, колуна торсойгон боз күчүктү көтөрүп. Жанында алты жашар карындашым Патимат турат,

кайнаган чайнектин капкагындай болуп, таманы жерге тийбей туйлап чабалактап.

– Кайырбек байкем түндө таякемдикинен алып келди, – деп дароо жарыя салды карындашым мени көрө коюп. – Чоң эне, мага берчи, мен көтөрө турайын, – ал өзүнүн кичинекей колун чоң энеме сунду. – Карачы, кандай татынакай күчүк!

– Көп кармалай берсең колдун уусу өтөт, – деп энем Патиматты кагып койду. – Байкуштун карды ачып калган көрүнөт. Андан көрө сүт алып келсең боло, тамак берели.

Карындашым ашкана тарапка тыз койду. Бир аздан кийин ал тайпак таленкеге мелт-калт куюлган сүттү калдастай басып көтөрүп келе жатты.

– Антаңдабай, көзүңдү карап бас! Төгүлүп калмай болду баары! Ченеп куйбайсыңбы? Шашкалактабай бүйрө болсоң боло. Кичине эмессиң. Жакында мектепке барасың. Акты төккөн жакшы болбойт.

Демейде кенедей эле чеки сөз чыкса таарынып, кечке тескери карап сүйлөшпөй олтуруп алчу Патимат бүгүн уккан жемесине кайыл.

– Эми барып, сарымай алып кел, – буйрук кылды энем ал сүт куюлган табакты жерге койгондон кийин.

Патимат көз ачып-жумганча колуна сарымай салынган табакты кармап, кайрадан энемдин алдында турду.

– Ууруга алдырба, өзүң да бирөөнүн ала жибин аттаба. Балдарыма жолдош, кешиктүү бол, – энем дагы ушул сыяктуу саймедиреген узун батасын айтты да, Патимат сунган кашыктагы сарымайдан оң колунун сөөмөйү менен өкчөп алып, күчүктүн оозуна салды.

Энем сөөмөйүн күчүктүн бозомтук ууртунан сууруп алаар замат, тумшугунан тутамдай жаагын ачтырбай бекем кармап турду да, күчүктүн оозуна салган сарымайды жутуп жибергенине көзү жеткенде гана колун коё берди.

Кечтен бери эмчек эмбей курсагы ачып, энесин сагынып калган кичинекей күчүк оозуна жагымсыз бир нерсени сугунтуп жаткан адамдан кутулгусу келип тыбырады. Бирок, күчтүү манжалар анын кезигесинен аяр басып, ал түгүл оозун ачууга да шайы келбей, сарымайдын тандайына тиер замат эрип кеткенин да сезбей калды.

Энем күчүктү алдынан түшүрүп жерге койду да, тумшугун табактагы сүткө матырып койду. Күчүк коркуп да, чочуп да кетти. Чакап, сүт төшүнө, көзүнө чачырады. Алдыңкы буттары менен чирене башын шак тартып алды да, онду-солду чулгуп-чулгуп жиберди.

Күчүктүн тумшугу сүткө экинчи жолу матырылганда ал мурдагысындай кезендеп кетенчиктеген жок. Башын сүтгөн тартып алгандан кийин ууртун жалады. Кандайдыр таттуу даам келди. Энесинин эмчегин эстеди. Карды абдан ачканын сизди. Табактагы сүттү эми өзү жалады. Дагы бир жолу жалады. Анан тили менен шалп-шалп эттире иче баштады.

– Чоң эне, карасаңыз, өзү ичип жатат, – карындашым кубанганынан кыйкырып жиберди.

– Үйрөнөт, – деди энем. – Макоо эмес да. Ал адамдын досу. Көп эле кармалап, эзгилей бербе. Майып болуп калат. Андан көрө абаларыңа айтып, ит уя салдыр.

– Атын ким деп коёбуз? – баятан бери эч кимдин оюна келбеген суроону эми Патимат берди.

– Аты Айтөш болсун, – деди энем күчүктөн көз албай, тиктеп.

Бул көзүн жаңы эле ачкан, ысык менен муздактын, ачуу менен таттуунун ажырымын али билбеген бейкүнөө, таяктан качып кетүү да колунан келбеген, төшүндө балтанын мизиндей эки эли ак тагы бар боз күчүк эле.

Теребел жапжашыл болуп, тал-теректер балбаалап жалбырак ачып, алма дарактарынын шактары ак көбүк болуп гүл салып турган убак эле. Жандуу аттуунун баары кыбырап, куштар сайрап, чар-тарап ажайып, көңүл чак.

Кыштын алты ай калың кардан коркуп, жер карасын тандап басып, бастырманын алдындагы дөңгөчкө ар дайым сыңар буттап олтурчу баягы шүмүрөйгөн корозду азыр таанып болбойт. Кумгандын чоргоосундай узун моюну мала кызыл түстөнүп жылтылдап, бир тарабына саал кыйшайган таажысы чубалжыган узун кочкул күрөң куйругу менен төп жарашып, кукулуктап жем чокуп, мекияндарын чакырып, ары-бери көйрөндөнө басса, ага деле ылаажы жок. Бармак башындай текөөрлүү бутун аяр шилтеп, кербездене бой көтөрүп шашпай кадам таштайт. Коңшунун корозун көрсө кежигесин үрпөйтүп, узун күндө короонун четинде жүргөнү жүргөн.

Жумуртка басып жатканына отуз күн болгондон кийин өзүнө окшош он жөжө ээрчитип кара тоок уясынан чыга келди. Канатын жер чийе калдайтып, жөжөлөрүнө жакындасак, үрпөйүп үйрүлүп отко түшө калат. Кукулуктап жем чокуп, алма-өрүктүн түбүндөгү кыкты тытып, курт-кумурска таап, чыйпылдашкан жөжөлөрүнө бөлүп берүүдөн тажабайт.

...Ушундай бейкапар күндөрдүн биринде менин эсимден эч качан кетпеген, ар дайым ойго салган бир окуя болду.

– Патимат!

Үй тараптан энемдин чаңк эткен үнү угулду. Алма бактын ичинде Айтөш менен алек болуп олтурган кичинекей кыз оюнун дароо унутуп, үн чыккан тарапка тыз койду. Улам колго алып, кармалай бергенден эми эле жүдөп турган күчүк азыр ээнсирей түштү. Кыз олтурган шырдактын үстүн топчудай мурду менен жыттагылады да, башы оогон тарапка бет алды.

Ушул тапта кызыл короз да бак ичинде бейкапар жүргөн эле. Ал өзүн көздөй дүмүрөндөп тумшугун жерден албай келе жаткан күчүктү адеп көргөндө чочуп кетти. Мойнун кейкейтип, кукулуктап жиберди. Анан Айтөштүн кубаласа жетпей, күрөшсө жыкпай тургандыгына көзү жете

түштү. Заматта коркунуч алыстап, таналык дымагы келип, кайраттана түштү. Мойнунун жүнүн үрпөйтүп, канатын калдайтып, күчүктүн жолун капталдай тооруй басты. Үрпөйгөн короздон айбыгып, Айтөш мойнун артына бурду. Бул чегинүү кызыл корозду ого бетер шердентип жиберди. Ал тик качырып барып, кол салууга батынган жок. Бирок ыңгайы келип турганда күчүктү чоку талаштыра чокуп өтпөй да коё албады. Күчүк ачуу кыңшылады. Өзүнүн алгачкы чабуулу бейжоопсуз калганын сезген короз, эми ого бетер демөөрүп, текөөрлүү буту менен тээп өтүүгө ондонду.

Дал ушул учурда киркиреген ачуу үн чыкты. Кызыл короз эмне болуп кетти деп эки жагын караганча болбой, кара тоок ыргыткан таштай түйүлүп келип аны капталга бир сокту. Темтеңдеп барып оңолуп эсин жыйганча чамасын келтирбей жана бир тээп өттү. Жаалы чыгып, каары келип, кежигесин дүгдүйтүп, куйругу калдайып, канаты жер чийип жана качырып келе жаткан кара тооктун алдында эми шүмүрөңдөп качып бара жаткан корозду көрүп табам канып, карап турдум.

...Карагаттын бадалынын арасында корголоп турган жөжөлөрүн кайрадан ээрчитип бараткан тооктун бул жоругу мени бекем ойго салды. Жарык дүйнөгө жашоого келген наристе жанды бейкүнөө жабыркатууга эч качан жол берилбей тургандыгын ага ким айтып, ким үйрөттү болду экен?... Мүмкүн аны тайманбас эрдикке түрткөн энелик жүрөгүдүр, эненин сезимидир.

Балыкчы шаары

1949-жылы Жумгал районундагы Кайырма айылында туулган. Финансы-экономика техникумун, КМУнун экономика факультетин (1974-жс.) бүтүргөн. Экономика илим доктору, профессор. Дүйнөлүк банк, Европа өнүктүрүү банкы ж.б. жогорку окуу жайларында илимин өнүктүргөн. КМУ, БМУ ж.б. жогорку окуу жайларында кафедра башчысы болуп иштеген. Ушул тапта КМУнун экономика жана финансы институтунун деректири. Жүздөн ашуун илимий-методикалык эмгектин жана беш монографиянын автору. Экономиканын 8 илим кандидатын, 2 докторун, 20дан ашуун доктораматтар менен аспиранттарды даярдаган. Кыргыз, орус, англис тилдеринде жаза билет.

Публицистика

Айылчы САРЫБАЕВ

МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮК ТИЛДЕН БАШТАЛАТ

Канчалык миңдеген жылдарды санап каадалансаң дагы, кыргызга мамлекетти да, тилди, жазууну да советтик түзүлүш берген. Болбосо 1916-жылдагы Эл үркүнү кыргыздарды тукум курут кыларына аз эле калган. СССРдин кулашы болсо толук саясий көз карандысыздыкка алып келди. Кыргыз мамлекети биринчи жолу эл аралык аренага чыкты. Өз алдынча биринчи президент шайлашты. Бирок Кыргыз мамлекетинин түзүлүшүнө бир дагы кыргыздын салымы болгон жок. Бардыгын даяр түрдө үч славян өлкөсүнүн президенттери – Б. Ельцин, Л. Кравчук, А. Шушкевич союздун ыдыратып, бизге окшогон мамлекеттер менен эсептешпей эле «көчүккө тээп» айдап чыкты. «Өзүңөрчө мамлекет болуп, өз алдынча оокат кылгыла» – деди.

Андан бери Кыргыз мамлекети аталдык. Желек менен Гербди кабыл алдык. Бирок конституциябызга арсыз жана билимсиз адамдардын тилине кирип эки тилди – орусчасын официалдуу деп, кыргызчасын мамлекеттик деп кийирдик. Чындыгында официалдуу деген сөз менен мамлекеттиктин эч айырмасы жок. Тескерисинче, элдин баары «официалдуу» тилде сүйлөп,

«мамлекеттик» деп каадаланган тилде кемпир-чалдар эле сүйлөп калды. А интеллигент сөрөйлөрүбүз болсо жыйырма жылдан бери кыргызча сүйлөсөкпү же жокпу деп талашып келе жатабыз. Мамлекетибизде эки башка маданият, эки башка тилдүү эл, мектептер, гезит-журналдар, радио-телеберүүлөрү бар, башкача айтканда, эки мамлекет пайда болду.

Анда Кыргыз мамлекетин ким үчүн түздүк? Кыргыздар үчүнбү же кыргыз эместер үчүнбү деген суроо туулат. Эмне себептен орус тилине орустар түртүп, көчүккө тепсе да болбой жабышып жатабыз? Эмне себептен эки өлкөнүн гражданы болот элек деп өпкөлөп жүрөбүз? Эмне үчүн А.Акаев өзүнүн компетенттүү экендигин Россияда 17 жыл окуп жана иштегендиги менен далилдегиси келсе, К.Бакиев: «Аялым орус, уулумдун биринин аты орусча, биринин аты кыргызча, өзүм кызматтан кыргызча, үйдөн орусча сүйлөшөм» – деп мактанып келген? Азыр болсо борбор көчөсү толтура айылдан кара курсактын айынан келген кыргыздар, бирок тамтырашып, окшосо да, окшобосо да орусча сүйлөшөт. Эгерде орусча сүйлөбөсө, бир нерсеси кем болуп калабы? Жадагалса кечээ эле кишинин этин жеген түштүк материгинин бардык калкы өз тилинде сүйлөшөт. Алардын ары-кору, ар-намысы бар, кыргыздыкы жок элби? Деги кыргыз өзү ким? Элби, же эл атын жамынган аламан топпу?

7-апрель окуяларынан кийин кыргыздар арына келип, тилине, мамлекетке болгон мамилесин өзгөртүп жаңы нукка түшөбүзбү деген ойду таш каптырып, Ө.Текебаев азыркы конституциябызга орус тилин талашып-тартыштырып отурбай эле кийирип койду. Мен ошол «Конституциялык кеңеш» деп аты укмуш, бирок өзү виртуалдуу комиссиянын мүчөсү болгом. Бирок ал кеңеш баштала электе эле Ө.Текебаев Улуттук университетке жолугушууга келгенде, бул эки тил кала берерин так кесе айткан. Оштогу кыргыз-өзбек трагедиясынын түбү да ошондо жатат. Себеби саны Кыргызстандын жалпы элинин 10%нен ашпаган орустардын тили эмне үчүн официалдуу болот да, Кыргызстанда жашаган элинин саны, тарыхы орустардан ашса алда канча ашык, асты кем эмес өзбектердин тили пайдалануу укугуна ээ эмес деп, ошол конституциялык кеңештин өзбек улутундагы эки мүчөсү эки күнү чыр чыгарган.

Өзбектер өздөрүн эч качан орустардан кем санаган эмес. Ушул жерде алардын да улуттук намысы ойноп кеткен жокпу? Буга ошол эки тилдүү конституциябыз себеп болгон жокпу? Албетте, болду. Эгерде кыргыздардын мамлекет башчыларынын мамлекеттик деңгээлдеги бир аз акылы болгондо, башынан эле орус тилин «официалдуу» деп кийирбеши керек болчу. Ошондо башка улуттагы элдер дагы атаандашпай жалпы бир мамлекеттик тилге баш

иймек. Анын үстүнө жыйырма жыл эле мурун кожоюнуң болуп, кыргыздарды башка-көзгө койгулап башкарып туруп, азыр эле кыргызга көз каранды болуп кыргызча сүйлөй баштаганга орустар жана орус тилдүүлөр жөн эле көнө коймок беле. Алар кыргыздарга мурун кандай текебер караса, азыркы кебетебизди көрүп туруп ого бетер текеберленишет. Себеби биз, кыргыздар, алигиче өзүбүзчө мамлекет болуп кетерибизди, кыргыздар мамлекетти башкарып кетерин далилдей элекпиз. Тескерисинче, мамлекеттик деңгээлдеги эл аралык лөлүгө айландык. Оюбузду орусча айтпасак, билимибиз жетишпей калгансып турабыз. Бир кызыктай феномен бар. Кимдин кызматы канчалык чоң болсо, ошончолук орусча сүйлөгөнгө аракет кылат. Президентибиз, премьер-министрибиз элге кайрылуу жасаса, элден мурун кыргызча сүйлөп, андан кийин өзүн өзү котормолойт. Себеби өзүн орусча сүйлөсө гана мамлекет жетекчиси катары сезет. Аппаратында иштеген бир эле орус болсо болду, андан паталогиялык түрдө коркот. Мындай коркунуч ар бир өзүн интеллигентмин деген кыргызда бар. Себеби бул коркунуч элдин канына сиңип калган.

Биримдик жөнүндө көп сөз кылабыз. Бирок конституциясында бир эле тил болгон өлкөдө биримдик болот. Эки же үч тилдүү өлкөдө эч качан биримдик болушу мүмкүн эмес. Жада калса экономикасы менен маданияты укмуштай өнүккөн өлкөлөрдүн катарына кирген, жогорку деңгээлде цивилдешкен Канадада французча сүйлөгөн Квебек провинциясы автономия сурап чыр салып жатат. Ушул эле оору Бельгияда бар. Швейцарияны айтышат. Алар дүйнөнүн бардык жеринен байлык издеп чогулган, тили, дили ар башка өтө көп улуттуу конфедерация.

Азыр деле өлкөбүз мындан ары кантип өнүгүшү керек деген сууроолордун тегерегинде ой жүгүрткөндөр да, негизинен, орус тилдүү кыргыздар болуп жатат. Алардын көпчүлүгү 24-март менен 7-апрель окуяларынын себебин да түшүнө беришпейт. Окуянын «мотору» 100 % кыргызча сүйлөгөн айылдык кыргыз жаштары болчу. Азыр алар саясий оюндардан четтетилип, дагы эле үмүттүү көздөрү жалдырап, орус тилдүү, орус аялдуу бийлик тегерегинде котолошуп, орун талашып жүргөндөрдү карап турушат. Анан каяктагы улуттук идеология болушу мүмкүн?

Азыр деле Россия менен кош граждандык кабыл алып, жалпы орус тилине өтпөсөк, кыргыз мамлекети өнүгүп кеталбайт деген ойлор көп айтылууда. Ал турсун Россия менен Казакстанды: «Эмне үчүн биздин мигранттарды жөн батырбайсыңар» – деп доомат койгонубуз аргасыз алакан жайдырат.

Дагы эле саясатчыларыбыз, же Россияга, же дагы бир башка өлкөлөргө ат тезегин кургатпай чапкылап барып, акыл сурап келип

жатышат. Уялган, арданган жок. Себеби кыргыз эли совет мезгилинде эч качан өз алдынча баш оорутуп көлдөлөң төшөп, экономикалык жана социалдык проблемаларды чечип көнгөн эмес. Даяр закондор, инструкциялар, көрсөтмөлөр, окуу китептери Москвадан келчү. Кадрлар проблемасы да ошол жактан чечилчү. Ким республиканы башкара алат деп баш оорутчу эмес. Жергиликтүү бийликтер да өтө терең ойлонулган борбордук сценарий менен башкарылчу. Биздин улуттук кадрлардын өсүшүнө атайын шарттарды да Москва түзгөн.

Кыргыз Республикасы өз алдынча болгон күндөн баштап, улуттук деңгээлдеги лидерлердин жоктугу айкын болду. Мурунку-кийинки партиялык жана советтик кызматкерлердин дээрлик бардыгы функционалдык деңгээлден ашалбады. Алар кайсы бир министрликти да өз алдынча жетектеп, жалпы улуттук саясат жүргүзүлбөй, уруучулдук, региондук деңгээлге түшүп кетти. Түндүк-түштүк проблемасын да ошол алсыз лидерсымактар ойлоп тапты. А.Акаевдин башкаруу саясатынын таптакыр жоктугу, экономикалык жана социалдык кризис бул проблеманы үйлөнгөн шардай асманга асып салды. Губернаторлук («губернатор» менен «мэр» деген сөздү кайсы маскарапоз киргизгени белгисиз), акимдик, министрлик кызматтарды кайра-кайра лотко койгон сыяктуу конкурстук (ким көп берет?) маанайда сатуу – бул адис эмес кадрлар маселесин ого бетер күчөтүп, алардын толук деградациясына алып келди. Ошондуктан ушул күндө өлкө терең баткан кризистен чыгара турган кыргыз улут интеллигенциясы менен башкаруучу кадрлары жокко эсе экендиги байкалып барат. Болсо да алар бийликте тургандарга азырынча кереги жоктой. Мамлекеттик бийлик башына бир жолу түндүктүн, бир жолу түштүктүн өкүлү шайланышы керек деген сандырак ойлор айтылууда.

Кыргыз элитасы деген эмне? Элита жана элита эмес деп элди экиге бөлүү демократиялык коомду курабыз деген мамлекетте элитага кирбеген адамды кемсинтүү эмеспи? Себеби билими жок, бирок байлыгы бар адамдарыбыз азыр эл башкарып, депутат, элчи болууда. Ал эми интеллекти күчтүүлөрдүн көпчүлүгү эптеп жанын багып же багалбай, ошол байлардын көзүн карап кошомат кылып жүрүшөт. Кандай жол менен болсо да байып кетүүнүн тоталдуу бул мезгилинде улут элитасын издөө эртелик кылбайбы?

Биздин оюбузча, азыр эки башка ой жүгүрткөн, эки башка маданияты бар кыргыздар пайда болду. Экөө тең: «Биз мамлекетти башкарып, анын кызыкчылыгын коргойбуз» – дешет. Бир тарабы кыргыздын экономикалык-социалдык деңгээли өлкөдөгү башка улуттарга караганда өтө төмөн түшүп, элибиз дүйнө кезип тентип кеткенине кабатыр болсо, экинчиси эптеп бийликке жетип, кандай болсо да баюуну максат кылат. Алар үчүн мамлекетти ким башкарсат

да кыргыз улутунун тилинин, маданиятынын, элитасынын бар-жогу бирдей. Мен европалык цивилизацияга адамдын деп орусча опурулуп, кыргыздардын проблемаларын чечкиси келет. Же орустар аны адам катарына кошсочу. Ошолор бизге эки граждандык керек, экинчи родинабыз Россия болуш керек деп келет. А эмне үчүн Кытай же Казакстан эмес? А эмне үчүн Россия сени гражданин кылып алыш керек? Россиялыктар: «Бул «койлорду» бөлүп койсок, оокат кылалбай кайра эле бизге жабышканы эмнеси» – деп таңгалып жатышат.

Парламент мүчөлөрү (депутаттар), атактуу бизнесмендер же өкмөт мүчөлөрү бир караганда улуттун элитасы сыяктуу туюлат. Жок эле дегенде алар өздөрүн ошондой сезишет. 18-кылымдагы Франция парламентинин мүчөлөрү өзүнө чаң жугузбай таза сактанганы атактуу «Граф Монте Кристо» китебинде даана берилген. Романдын каарманы Эдмонд Дантестин жаш кезинде өзүн каматкан досу кийин парламентке мүчө болгондо илгерки кылмышы билинип калып, парламент катарынан чыгарылат. Ал кабарды уккандан кийин ал өзүн өзү атып өлтүрөт. Биздин азыркы депутаттар ушуга баралабы? Же уурулугун ачкан кишинин өзүн атып өлтүрөбү? Кээ бир өзүн акылман сезген саясатчылар мурунку ууру президенттерибизди аяп, жакшы кишилер эле, күнөөсүн кечип: «Экс-президент дейли» – деп жан үрөшөт. Элдин жүздөгөн, миллиондогон акчасын уурдагандарды кечирип, он сом уурдап он жылга кесилген жетим бала жөнүндө ойлобогон депутат же президент да адамбы? Менимче, андай адамдар президенттикке, депутаттыкка эмес, ошол уурулар менен кошо жазага тартылууга татыктуу.

Бизде элдин 30дан бир аз ашуун пайызын кыргыз эместер жана кыргыз тилдүү эместер түзгөндөн кийин аларды каякка кошобуз деген суроо туулат. Кыргыз тилдүү эместерди вице-президент, вице-премьер, премьерлик кызматтарга койдук. Бир нечесин элчи кылып жибершти. Бирөө дагы кыргыздын улуттук кызыкчылыгын коргогон жок. Уурдап-тоноп тоюп алып, качып кетишти. Калгандары да качат. Себеби алар керт башынын гана кызыкчылыгын ойлошот. Орус тилинин официалдуулугу, Россияга кош граждандык да ошолор үчүн табылган нерсе.

Өткөндө бир агабыз айтат: «Азыр кыргыз эли, Кыргыз мамлекети ушунчалык оор абалга келди. Мындан чыгыш үчүн эң биринчиси, бардыгына кайыл болуп, төшүн тоскон чечкиндүү президент керек. Экинчиси, элдин турмуш деңгээлин көтөрбөсөк, акырындап бай жашаган майда калкка кул болуп кала беребиз». Бул сөздүн артында терең ой жатат. Себеби совет бийлиги орногонго чейин көптөгөн кыргыздар Токмоктогу бай дунгандардын, орустардын кулу (чааракери) болуп келишкен. Азыр ошол көрүнүш кайталанууда жана күчөөдө.

Кыргыздын жарды болушуна Токмоктогу, Александровкадагы дунгандар, Оштогу, Жалал-Абаддагы бай өзбектер эмес, ошолорго парага сатылган кыргыз жетекчилери күнөөлүү. Парага байып алышып өз элинин кызыкчылыгын коргогондун ордуна алардын добушун алабыз деп кыргыздын ырыскысын сатып жатышат.

Азыркы жаштардын (кыргыздардын) маданияты улуу муундагы кыргыздардын маданиятынан башкача. Буларда кыргыз духу жок. Батыштан келген жаман сапаттарды рынок шарты, цивилизациянын жеткен жери деп кабыл алышып, улуттук кызыкчылык тебеленип жатат. Биздин милдет – ушул турган азыркы жаштарды бизден да ашык улуттук маданияты бар адамдардан кылып тарбиялашыбыз керек. Өз элинин тилин чануу маданияттын белгиси эмес. Аны мен азыр ача калганым жок, аны адамзат ардактаган улуулар айткан. Салижан Жигитов: «Кыргыздар орусча айтмайынча ишенбейт» – дейт эмеспи. Мен улуу Гегелден орусча келтирейин: **«Один из высших факторов образования – говорить на своем языке. Народ принадлежит самому себе»**.

Жакында өзүн улуу тарыхчымын деп, убагында депутат болуп жүргөн бирөө: «Мен европалык цивилдешкен кыргызмын» – деп орусча төшүн кагат. Убагында ал депутат иш кагаздарынын кыргызча жүргүзүлүшүнө каршы турган. Дагы бир феноменибиз – «Арнамыс» партиясына орус тилдүүлөрдүн басымдуу көпчүлүгү добуш берди. Кыргызга болушкан партиялардын кереги жок деген ой ачык эле байкалып турду.

Менимче, бул жерде эч кандай улутчулдук жок. Тескерисинче, кыргыз улутунун мамлекеттеги мааниси артка сүрүлө баштаганына кооптонуу бар. Кээ бир иши алдыга жылып, анча-мынча байлыкка жеткен чолок акыл саясатчы сөрөйлөрдүн ою боюнча мындай коркунуч жокко эсе. Чынында кыргыздардын азыркы күндөгү абалын байкасак, айыл жергесиндеги, шаар базарында отурган элдин, бардык деңгээлдеги башкаруучулардын интеллекти башка улуттарга салыштырма кыйла төмөн экендиги тынчсыздандырбай койбойт.

Деги, улуттук идеология деген эмне? Биздин кошуна мамлекеттердин улуттук идеологиялары барбы? Эгерде бар болсо, бизден эмнеси менен айырмаланат? Же Казакстан жалаң жаратылыш байлыгы менен, Өзбекстан Каримовдун авторитардык саясаты менен өнүгүп жатабы? Орустардын, грузиндердин идеологиясы кайсы?

Алар: «Биз Европабыз, Европага кошулабыз» – деп коюшту. Бул алардын идеясы. Казактар таза казакча сүйлөгөнгө өттү.

Кыргыздар 1000 жылдан ашык монголдордун, өзбектердин, орустардын хандыктарынын курамында болуп, бирок көз каранды болгон эмес.

Кыргыздардын улут болуп өз алдынча мамлекетке ээ болушуна орустардын эмес, коммунисттик идеянын, советтик системанын ролу зор. Кыргыздарга мамлекетти белек кылып берген 1917-жылдагы Октябрь революциясы менен 1991-жылы үч славян өлкөсүнүн президенттери Б.Ельцин, Л.Кравчук жана С.Шушкевич деп жогоруда айттык. Кыргыздан элинин саны, интеллекти, жаратылыш байлыгы жагынан алда канча артык татар, башкыр, уйгурлардын эмдигиче өз мамлекети жок. Азыр биз, ошол кудайдан белекке келген мамлекетибизди чыңдап, эмдигиче: «Оруссуз күнүбүз өтпөйт» – деп карапайым калкка «кара тумоо» тараткан, кудум, мисалы, англис тилинин анчалык мааниси жок сыяктанып, орус тилисиз илим-билимден артта калабыз деген кулдар психологиясынан арылбаган башкаруучулар жана билимдүүлөр чөйрөсүн тикесинен тургузушубуз керек. 7-апрелдеги курман болгон балдардын улуту болгон кыргыздар, дүйнөлүк деңгээлдеги улут болууга толук акысы бар. Ошондуктан, жалаң эле экономиканы эмес, жалпы кыргыз элинин улуттук деңгээлин мамлекеттик мааниге көтөрүү – улуттук идея болушу керек.

Балдарга базарлык

Кыргыз тили

*– Айткылачы, досторум,
Кыргыз тили кимге керек?
Улут тилин билели – деп,
Айткан сөзгө этне себеп?*

*Кыргыз тили жашап турса,
Биз чыныгы улутпуз.
«Ата», «Апа» деген сөздөр,
Бар үчүн биз улукпуз!*

*Дүйнөдөгү бардык элдин,
Бийик көргөн тили бар.
Ошол тилди сыйлаш үчүн,
Опол-тоодой дили бар.*

*Кыргыз тили – бизге керек,
Биз кыргыздын уулубуз.
Эне тилин сактай билген,
Жаңы доордун туунубуз!*

«Манасты» окуу – үйрөнөчү

*Ким «Манасты» окубаса,
Ким «Манасты» билбесе.
Айкөл менен эли-журтун,
Жүрөк менен сүйбөсө:*

**Жолдошбай
КЕНЕНБАЕВ**

Ал мекенчил адам болбойт,
Маңкурт болот акыры.
Манас жана кыргыз тили,
Ата Журттун жарыгы.

«Манас», «Сейтек», «Семетейди»,
Окуу керек кайталап.
Айткылачы, араңардан,
Ким «Манасты» айта алат?

Билген бала элге сүйкүм,
Анык кыргыз уланы.
«Ынтымак!» – деп ырга кошот,
Ал Манастын урааны.

Колдон келсе ар бирибиз –
Айта билсек «Манасты»
Өзүбүзгө ачат элек,
Жаңы алтын баракты!

Кыргыз көлдөрү

Болсо да, жер козголуп,
Дүйнөдө түркүн өзгөрүү...
Өзгөрбөй турат кылымдап,
Өзгөчө кыргыз көлдөрү.

Ысык-Көл болгон ыйык көл,
Жаралган биздин маңдайга.
Тоңбогон, туздуу көл делип,
Атагы кеткен капкайда.

Чатыр-Көл менен Соң-Көлду,
Сулууга бүткөн кал дешет.
Кумарлуу болсоң кооздукка,
Соң-Көлгө эрте бар дешет.

Өлкөбүздө сандаган,
Майда көлдөр эсепсиз.

Көлгө окшоп, ой менен,
Алда канча тереңбиз.

Караколдун башында
«Ит ичестин Ала-Көл»
Толкуп жаткан кум шилеп,
Толурайган бала көл.

Мындай көлдүн баарысы,
Элибиздин байлыгы.
Тоого бүткөн толкундуу,
«Токтогулдун кайрыгы!»

Мөңгү булак баяны

Толгон толкун сыяктуу,
Тоолор мөңгү жатынган.
Бул турмушка керектүү,
Булак кайдан агылган? –

– деп суфаса Акылай,
Адыл ага жооп берет:
– Мөңгүдөн булак жаралат,
Өзүнчө бир керемет.

Тоонун бийик жеринде,
Аба тартыш, суук болот.
Жааган кар музга айланып,
Чокуларга муз тоңот.

Күн жылыса муз эрип,
Дарыя, сууга айланат.
Жерге сиңип кээ бири,
Мөл булактар баш багат.

Эчен сансыз булак бар,
Ысык-Көлдүн боюнда.
«Арашан» – деп аталат,
Ак-Суунун тепши оюнда.

Булак көрсөк булгабай,
Буулса, көзүн ачалы.
Мөңгү барда - булак бар,
Ырга айлантып жазалы!

Тоолор — биздин сыймыгыбыз

Ак-Сай, Арча, Каркыра –
Атактуу Манас жердеген.
Көрө билсек калкордук,
Теңир-Тоо жашайт эл менен.

Кароо керек түбөлүк
Карагайын жоготпой.
Ата-баба мекени,
Ала-Тоо – өзү жотоктой.

Тоо сактаган кыргызда
Кыргыз тоону сактаган.
Манас – Чоку, Таласты,
Чыңгыз ага даңктаган.

Жаш болсок да берилип,
Тоонун баркын билели.
Чет өлкөгө барганда,
Сыймыктанып жүрөлү!

Бакчада

Алга багыт алганбыз,
Алтыга жетип калганбыз.
«Алиппени» жат билген,
Бакчадагы балдарбыз.

Кайырма:

Эжейибиз талыкпай,
Эне тилин үйрөтөт.

*Кылым тили болсун – деп,
Кыргызча так сүйлөтөт.*

*Окуу, эмгек – оюбуз,
Окшош азыр боюбуз.
Эне тилди кадырлап,
Эркин, улуу жолубуз.*

*Эр жеткенде мекендин,
Чыныгы уулу болобуз.
Эң биринчи катарга,
Эне тилин коёбуз.*

*Бардык балдар билишсин,
Эне тилин сүйүшсүн.
Жардыланса эне тил,
Жарык чачып күйүшсүн.*

*Коолубуздун тиреги – биз,
Колго алалы баарылап.
Өстүрөлү гүлгө окшоп,
Суу бергендей жаңылап.*

Жер-суу аттары

*Тарыхый жер-суу аттары,
Билгенге кылбат сезилет.
Ар түрдүү аттар, көп сырдуу,
Жол жүргөн сайын кезигет.*

*Дөңгөлөк-Саз, Көк-Жайык,
Чолпон-Ата, Каркыра.
Бул аттардын өзүнчө,
Маанилери бар тура.*

*Көк-Жайыкты көргөндө,
Көпкөк болуп жайкалат.
Ата-баба бул атты,
Так койгону байкалат.*

*Дөңгөлөк-Саз тисалы,
Тептегерек саз болуп.
Көк чөбүндөй кулпуруп,
Гүлдөр өсөт наз болуп.*

*Чоң-Өрүктү, Чырпыкты,
Көзгө элестейт атынан.
Кыргыз койгон мындай ат,
Кылымдарга татыган.*

*Ошол өңдүү айылдын,
Аталышы ар башка.
Быйык мындай аттарды,
Эч убакта алмашпа.*

*Тарыхый ат өзүнчө,
Ал тарыхтын барагы.
Эне менен атадай
Эң керектүү ал дагы.*

Жубуристика

ЭЛ ТАГДЫРЫ ТҮЙШӨЛТӨТ

Акыркы жылдары Бириккен Улуттар Уюмунун иликтөөсү боюнча кыргыз эли жоголуп бараткан элдин тизмесине кошулду деген уу-дуу сөз айтылып жүрөт. Мындай болушка негиз барбы? Атайы иликтөө жүргүзгөн тарыхчы окумуштуулар жана санжырачылар кыргыз элин байыркы элдердин катарына кошуп жүрүшөт. Ал узун тарыхта кыргыз эли менен чамалаш аты чыккан далай эл түрдүү кагылышууларга туруштук бере албай, кыргынга учурап, калгандары бириндеп ар кайсы элге кошулуп, атын жоготуп, сиңип кеткендей сыяктанат. «Манас» эпосундагы маалыматтарга таянсак, кыргыз эли деле: «Бири кетип Алтайга, бири кетип Каңгайга, бири кетип Эренге, бири кетип Тереңге, бири кетип Оролго, тентип жүрөт шолордо» болуп тентип-тербиш кеткенде Манас чогултканы айтылып жүрбөйбү. Ошол эле «Манас» эпосунда Манастын кыйыр туугандары Көкчөкөздөр калмактардын арасында көп жылдары жүрүп, алардын ой-санаасына берилип калып, кийин Манастын элине келип кошулганда кыргыз эли менен батыша албай душмандык кылганы дагы белгилүү. Бул маалыматка таянып ой жүгүртсөк, кыргыздарда боордоштук сезимди жоготуп коюу тез эле болуп кетчүдөй туюлат.

**Бозум
АЛЫШБАЕВ**

Жакынкы эле өткөн жылдары биздин мезгилдүү массалык маалымат каражаттарда жарыяланышы боюнча кыргыздардын бир тобу чыгыш Манчжурияда жашайт. Алар өзүлөрүн кыргызбыз деп аташканы менен будда дининде, кай бир улгайган адамдары бир нече кыргыз сөзүн билбесе дээрлик эле тилин унутуп коюшкан. Бул элдин уюткулуу кыргыздардан бөлүнүп кеткенине көп кылымдар болгондой сыяктанат. Аларды кыргыз элине кошууга Манастын колу жетпей калса керек.

Бул маалыматтын алкагында ойлонуп көрсөк, кыргыздар көп кылым башка эл менен аралашып тилин, каада-салтын унутуп койсо дагы, «кыргыз» деген атты көпкө сактаары байкалат.

Дүйнө кыргыздары

Массалык маалымат каражаттарынан Иордания мамлекетинде дагы кыргыздардын тобу бар экендигин, алар негизинен араб тилинде сүйлөшкөнү, ислам динине бекем берилгендиги, мамлекеттик башкаруу иштеринде дагы аралашып жүргөндүгүн, бирок өз ара, үй-бүлөлөрүндө кыргызча эле сүйлөшөрүн укканбыз. Демек, кыргыздар аз топ болуп бөлүнсө дагы туш болгон мамлекет тарабынан катуу кысым болбосо, тилин, каада-салтын бекем эле сактай турган түрү байкалат.

Акыркы кылымдарда кыргыздар Борбордук Азиянын далай бөлүгүн ээлеп, чыгыш тарабы Алтай, Монголиядан баштап, Тянь-Шань тоосунун түндүк тарабын ой-тоосу менен жердеп, батыш тарабы Алай, Памирге чейин мал менен тоо аралап көчүп-конуп, жүргөндөрү белгилүү. Бара-бара бул аймактарда эл көбөйүп, ар бир улут мамлекетке айланып, жер бөлүштүргөндө кыргыздардын чет жакаларында бириндеген бөлүктөрү өзүнчө мамлекет болууга чамасы жетпей, азыноолук жерлери менен ар кайсы мамлекеттин тутумунда калгандыгын билебиз. Памирдеги кыргыздар, негизинен, Ооган мамлекетинин тутумунда калып, алардын Жаныбек хан баштаган бөлүгү Туркияга которулуп кеткендиги, бул элдин маданий деңгээли көп өсүп кеткени менен кыргыздын нукура каада-салты толугураак сакталгандыгы туюлат. Кыргыздардын Тажикстанда калган бөлүгү өзүнчө Тоолуу Бадахшан автономиялуу областын түзүп, кыргыз атын түзүк эле сактап келе жатышат.

Кыргыздардын Өзбекстанда калган бөлүгү Фергана, Анжиян, Наманган, Жизак жана Ташкент областтарында жашашат, булардын өзүнчө административдик бөлүгү жок, балдары негизинен өзбек мектептеринде окушат. Чоңдору деле өзбекмин деп жазы-

лууга үндөлгөндүктөн, өзбек эместерди ишке алуу чектелгендиктен көпчүлүгү өзбекмин деп катталууга аргасыз болуп, кыргыз атын жогото башташкан. Ошол себептен Өзбекстанда болжолу канча кыргыз жашаары дагы белгисиз. Бир каңшаар боюнча 200–300 миң кыргыз жашайт десе, башка бир каңшаар боюнча 1,5 млн. чамалуу кыргыз жашайт делет. Бул элдердин күлк-мүнөздөрү, каада-салттары деле өзбектерге жакындашып кеткени байкалат. Кыргыздардын Кытай Элдик Республикасынын аймагында калган бөлүгүнүн көпчүлүгү Кызыл-Суу Кыргыз автономиялуу областында жашашат. Булар белгилүү өлчөмдө автономиялуулугу болгондуктан, кыргыз деген наамды туруктуу эле сактап, ал турсун өркүндөтүп келе жатышат. Эгемендүү Кыргызстандын колунан келбеген «Манас» эпосунун толук вариантын баяндаган он сегиз томдугун басмаканадан чыгарууга үлгүрүшкөн.

Акыркы мезгилдеги Россиянын Алтай крайында 70 миң чамалуу, Казакстандын Караганда районунда эки айыл кыргыз жашаары дагы белгилүү болду.

Айрым маалыматтар боюнча Монголияда дагы бирин-серин кыргыздар жашашат. Маркум Арсен Өмүралиев өткөн кылымдын алтымышынчы жылдары киного тартылып жүрүп, Монголиядан бир кыргыз үй-бүлөсүнө кезигип калып сыйлуу конок болгондугун, алар жаңы боз үйдө жашаарын, кыргыздык кулк-мүнөздү жакшы эле сакташканын, кетээринде тай мингизип узатышканын айтып келген эле.

Башка өлкөлөрдө кыргыздардын жалгыздап жашап жүргөн учурлары дагы кезигет. Андай кыргыздардын эң белгилүүсү Азамат Алтай (Кудайберген Кожомбердиев) болуп саналат. Ал киши Улуу Ата Мекендик согуш жылдары Ысык-Көл областынын Тоң районунан армияга чакырылып, согуштан туткунга түшүп калган экен. Согуш аяктаганда туткундан бошоп, бирок элге келе албай Европада жүрүп, «Азаттык» радиосу менен байланышып, кыргыз тилинде кабар берип турууга жетишет. Бул азаттыктын кыргыз тилинде алгачкы берүүсү эле. Кийинчерээк Америкага которулуп, библиотекада иштеп, кыргыздар жөнүндө маалымат топтоп, ал жакта дагы дүйнөгө кыргыз жөнүндө маалымат таратууну улантат. Жыйнаган адабияттарынан жолун таап Кыргызстанга дагы берип жүргөндүгү айтылат. Ошентип, жалгыз жүрсө да кыргыздын үгүтчүл күжүрмөн жоокери болуп жүргөндүгү маалым. Ушул сыяктуу эле кыргыздын экинчи бир кулуну Айтубаров Хадыс деген. Кыргызстан эгемендүүлүккө жетишкенде жалпы кыргыздардын курултайына келип: «Жердин жети түбүнөн келдим» – деп сүйлөгөнү жалпыга маалым. Ал киши курултайга Австралиядан келген экен. Кийинчерээк бизге кези-

гип калган, Чолпон-Ата шаарынын молдосу Абдылданын айтуусу боюнча алар Ысык-Көлдүн Түп районунан экен. 1930-жылдары аймактагы элди колхоздорго уюштуруп, байларды кулакка тартуу кыймылы башталганда Хадыс Кытайга, кийинчерээк турмуштун толкуну сүрүп, Австралияга которулуп кеткен экен. Кийин Советтик доордун акыркы жылдары аталган киши картайып, эл-жерин өтө сагынгандыктан «туулуп өскөн Ысык-Көл аймагын кайра бир көрүп калайын» деп, туристтерге кошулуп Бишкекке келип, ал туристтердин маршрутуна Ысык-Көл кирбегендиктен, барып көрүп келүүгө уруксат сураса Компартиянын биринчи катчысы А. Масалиев уруксат бербей коюптур. Ошондо ал киши жогоруда айтылган иниси Абдылданы чакыртып, жаш кезинде ичип жүргөн булактан бир бөтөлкө суу, талаадан бир ууч топурак алып келүүсүн суранып, алып келгенде сууну ичишинче ичип, калганын койнуна куюп, жергеси менен алыстан коштошуп, кейип-кепчип кеткен экен. Андан көп убакыт өтпөй Советтик доор аяктап, Кыргызстан эгемендүүлүккө жетишип, кыргыздардын курултайына чакыруу болгондо далбастап экинчи жолу учуп келиптир. Бул ирет эч тоскоолдук болбой мекенин эркинче кыдырып, чери жазылып кеткен экен. Бирок кайра баргандан көп убакыт өтпөй эле көз жумганы угулган.

Жогоруда келтирилген мисалдардан кыргыздарда патриоттук сезим күчтүү экендиги байкалат.

«Өз» кыргыздар

Ушинтип, кыргыз эли көп өлкөлөрдө чачылып жүргөнү менен басымдуу көпчүлүгү Кыргызстанда жашашат. Республикадагы нукура кыргыздардын саны 3 млн чамалап барат. Ошондой эле Кыргызстан дүйнөдөгү өзүнчө мамлекет аталган 200 чамалуу өлкөнүн бири болуп саналат. Ошондой жагдайга байланыштуу Кыргызстан дүйнөдөгү кыргыздардын таянычы, руханий, маданий борбору экендиги анык. Эгер падышалык Россия 1916-жылы кыргынга учуратпаганда кыргыздардан саны азыркыдан алда канча көп болмок. Орустардын кыргыздарды андай кыргынга барышы Чүй өрөөнү менен Ысык-Көл ойдуңун толук өзүлөрүнө бошотуп алуу экендиги кийин белгилүү болбодубу. Дагы кыргыздардын бактысы бар экен, Ленин баштаган социалисттик революция болуп кетип, Кытай тарапка үрккөн элдин өлгөнүнөн калганы өз жерине кайра чогулуп келүүгө мүмкүнчүлүк алышкан. Бул окуя чачылып, жоголуп кетүү коркунучуна жакындап калган кыргыз элинин Манас чогулткандан кийинки экинчи чогулушу болгон. Азыр кыргыз эли өнүккөн мамлекеттердин азайып

бараткан элдериндей эмес, өсүп, өнүгүүнүн жолунда баратат. Азыркы учурда деле кыргыздар саны боюнча дүйнөдөгү 2000 чамалуу улуттун жоон ортосу чамасында турат. Демек, кыргыз эли саны боюнча жоголуп кетүүгө жакын эмес. Атаганат, акыркы жылдары кыргыздар республикадагы кыйынчылыктын таасиринен дээрлик бүт дүйнөгө таруудай чачырап жүрбөйбү. Бирок биздин оюбузча, бул убактылуу көрүнүш. Республика ирденип кетсе кайра чогулабыз.

Биздин оюбуз боюнча коркунуч башка жакта.

Кыргыздар өз өлкөсүндө, өз үй, өлөң төшөгүндө туруп эле кыргыз атын сактаганы менен кыргыздык сапатты, дүйнөлүк элге үлгү болорлук каада-салтты, жандүйнөнү, тилди жоготуп коюу чегине жакындап калгандай туюлат. Азыр Кыргызстанда жашаган кыргыз эли, айрыкча, шаарларга көп убакыт жашап калгандар аты боюнча кыргызбыз деп аталганы менен кулк-мүнөзү боюнча да, өз ара мамилелешүүсү (этика) боюнча да мурдагы нукура кыргыздарга окшобой калгандыгы даана эле байкалып турат. Мындай окуяны толугураак талдоого далалаттанып көрөлү.

Бул өңүттө эл арасында айтылып жүргөн аныктамаларга, баалоолорго көңүл бурсак ар бир улуттун өзүнүн тили жана өң-түсүндө, кулк-мүнөзүндө, жүрүм-турумунда, тиричилик өткөрүү жагдайында айырмалары бардыгы даана байкалат. Өзүлөрүнө жакшы белгилүү элдерге кыргыздардын берген мүнөздөмөсү дагы белгилүү. Анда:

«Орустан чыккан мыктыны,
Мылтыкты берип чепке кой.
Татардан чыккан мыктыны,
Эсепти берип чотко кой.
Өзбектен чыккан мыктыны,
Казанды берип отко кой.
Казактан чыккан мыктыны,
Бычакты берип этке кой.
Кыргыздан чыккан мыктыны,
Кымызды берип кепке кой».

Бул сыпаттоо өтө эле үстүртөн жана бир жактуу экендиги даана. Ошондой болсо да ал улуттардын айрым мүнөздүү белгилерин көрсөтүп турат. Кыргыздар чындыгында эле сөзмөр келет. Илгери жайлоодогу эл кымыздуу үйдүн жанында дөбөгө чогулуп алышып, эл арасындагы маселелерди сүрүштүрүп, санжыраларды тактап, арыз-таарынычтарды чечишип, болсо дастандардан угушуп отурушу туруктуу адат эле. Бий-болуштардын сурактары деле ушундай дөбөлөрдө чечилчү. Бир уруу элдин өкүлдөрүнүн тууганчылык даражаларын тактап жүрүү, жети ата өтүшмөйүнчө жакын тууганбыз деп кыз алып-беришүүгө жол бербөө адат эле. Мындай салт

тукумдун сапатын сактоого маанилүүлүгү биологиялык илимде да тастыкталып жүрбөйбү. Манасчылардын алты жүз миң сап «Манасты» (башка бир маалымат боюнча миллион сап «Манасты») бир башына батырып жүрүшү ушундай тукумдун сапатына дайым кам көрүүнүн жемиши болушу толук ыктымал. Жалгыз «Манас» эле эмес: «Эр Төштүк», «Жаныш-Байыш», «Кедейкан», «Курманбек», «Эр Табылды» сыяктуу көптөгөн дастандардын бир нечесин айтып жүргөн акындар деле бар эмес беле. Тилекке каршы, «Манасты» айтуучулар, кудайга шүгүр, аягы үзүлө элек болгону менен башка дастандарды айтуучулар сейректеп калгандай сезилет. Ошентип, кыргыз элинин мүнөздүү өзгөчөлүгүнүн бири, анын оозеки чыгармачылык жөндөмүнүн жана эстутумунун жогорулугу көрүнүп турбайбы! Андай болбосо дүйнөлүк элдин эч биринин колунан келбегендей көлөмдөгү жана мазмундагы «Манас» баштаган эпосторду жарата албайт эле го. Мындай касиеттин артыкчылыгынын дагы көрүнүшү ушундай көлөмдүү чыгармаларды жазууну пайдаланбай эле оюнда сактап, дараметине жараша оңдоп-түзөп өркүндөтүп келгенинде. Ушундай жагдайга байланыштуу «Манас» эпосунун эле жыйырма чамалуу варианты жазылып алынып, Академиянын фондунда сакталып тургандыгы айтылып жүрбөйбү. Эгер кыргыз эли чыгармачылыкта жазууну пайдаланса, болгон чыгармалар алгачкы этабында эле рамкага салынып, аларды түзөтүү өркүндөтүү доорго жараша кошумча оңдоолорду киргизүү болмок эмес. Оозеки чыгармачылык айрым кыргыздарда айрыкча өркүндөп, төкмө акындын даражасына жетип жүрбөйбү. Төкмө акындык өнөрү кыргыздардан башка элдерден санжыраларда айтылгандай кыргыздардан бутактап бөлүнүп чыккан казактарда гана кезигет. Демек, төкмө акындык жана манасчылык кыргыздардын башка элдерде жок мүнөздүү өзгөчөлүгүнүн бири жана бул өнөрлөр дүйнө элин таңдантып, 28-укмуш делип Гиннестин рекорддор китебине катталышы бизди кантип сыймыкка бөлөбөй коёт. Бир гана тактай кетүүчү жагдай – бул касиеттер кыргыздардын канында (генофондунда) бардай туюлат. Белгилүү манасчы жана төкмө акын Сапарбек Касмамбетовдун айтуусу боюнча манасчылык көп эл айтып жүргөндөй түш көргөндөн башталбастан, канында болгон манасчылык жетилип ачылганда ээсин түйшөлтүп, кыймылга келип, түшүнө да кире баштайт. Биз бул айтууну туура дейбиз. Манасчылардын тегин сүрүштүрүп көрсөк бул өнөр атадан балага, небере-чөбүрөгө, таякеден жээнге берилчүдөй түрү бар. Ушундай жагдайга байланыштуу чоң манасчылар Ысык-Көлдүн аймагында, төкмө акындар Кетмен-Төбө–Талас аймагынан көбүрөөк чыккандыгы Касмамбетовдун айтуусун тастыктагансыйт.

Кыргыз элин башка улуттардан сезилерлик айырмалап турган дагы бир өзгөчөлүк – биздин элдин сабырдуулугу. Кыргыз эли кескин үн чыгаруу менен өзүнүн катуу кубанганын, капаланганын, коркконун, денеси ооруганын дээрлик билгизбейт. Ачуусу дагы анча тез келбейт. «Сабырдын түбү сары алтын», «Сабырдуу болсоң озорсуң, сабырсыз болсоң тозорсуң» – деп, сабырдуулук касиетти өтө жактырышат. «Кара кишинин ачуусу келгенче, сары кишинин жаны чыгат» – деп, тез ачууланууну терс көрүнүш катары баалашары да белгилүү. Ушундай жагдайларды байкаган адис орус окумуштуулары: кыргыздардын мүнөздүү өзгөчөлүгү сабырдуулугу, (эмоциональная сдержанность) деп баалап жүргөнү да айтылууда.

Айкөлдүк

Кыргыздардын байыртан бери элге белгилүү мүнөздүү белгилеринин дагы бири – кадимки Манаста дагы ачык байкалып, андан бери уланып келе жаткан айкөлдүгү, кең пейилдиги. «Манас» эпосунда Манас элине жакырлар келсе ирденерин, тентиген келсе катарга кошулаары көп айтылат эмеспи. Эпосто Манастын: «Курама жыйып эл кылдым» – деп айтканы дагы жалпыга белгилүү. Ошондой айкөлдүк касиет кыргыздарда туруктуу сакталып, азыр деле уланууда. XIX кылымда кыргыз жергесине орустар көчүп келип, эң ыңгайлуу жерлерине отурукташып, кыргыздар жакшы жерлерин бошотуп берип, өзүлөрү чет чакалап калышпадыбы! Алардан соң дунгандар, уйгурлар куугунтукталып келишти эле буларга да: «Караганга чымчык корголойт» – деп аларга да каалаган жеринен орун беришкени анык.

Кадимки кенже эпос «Курманбекти» окусак, ал доордо Фергана өрөөнүнүн чыгыш тарабы ээн мейкин экендиги байкалат. Курманбектин калмактар менен кармашкан жерлери, жараланган жери, мүрзөсү азыр деле айтылып жүргөнү чындык. Тарыхый иликтөөлөргө караганда бул мезгил биздин замандын эле XV кылымдарында болгон. XIII кылымдарда Ташкент шаарынын батыш аймагында Өзбек деген хан сурак жүргүзгөн. Кийин анын эли «өзбек» эли аталып кеткен. Болжолу өзбек эли Фергана өрөөнүнө кийинчерээк жайылган. Кыргызстандын аймагынын өзбектешүүсү азыркы мезгилге чейин уланууда.

Ал эми кыргыз элин казактар аралап келип калышы 1933-жылкы казак элиндеги катуу ачарчылыкта башталганын улгайган казактардын өзүлөрү азыр деле айтып жүрүшөт.

Советтик доордо көп улуттуу союздук республика деген наамды Россия Федерациясынан кийинки эле Кыргызстан, Казакстан ээлесе

керек эле. Мындай көрүнүш кыргыздардын ар кайсы улуттарды аз дебей, көп дебей, эле арасына батыра берген айкөлдүгүнүн натыйжасы сыяктанат.

Кыргыз элинин айкөлдүгү өз эл арасындагы мамилелеринен дагы ачык байкалат. Мурда уруу-уруу болуп көчмөндүк турмушта жашап жүрүшкөндө ал эл арасындагы кембагалдар, майыптар, багары жок карылар сөзсүз ал уруунун элинин жалпы көзөмөлүндө болушкан. «Жетимдин чачы өссө айылы капыр, тырмагы өссө өзү капыр» деген принципте жашашкан. Ар бир малдуу адам жылыга малынын санына жараша кайыр-садага, битир берип турбаса, анан малы арам деп эсептелер эле. «Кайрымынын жогунан Карымбайды жер жуткан» деген каардуу сөз дагы ушундай битир болбой, кайрымдуу болууга чакырып жатканы анык.

Кыргыз элине марттык, меймандостук касиет дагы мүнөздүү. «Битиреген байдан кең пейил кедей артык» деген сөз да эл арасында көп айтылат. Демек, ач көздүк, битирлик кыргыз элине жат касиет. Кыргыздар үйүнө ким башбакса куру чыгарбоого аракет жасашат, ач калган, кеч калгандар болсо «кудайы конок» деп колдо барын төгүп сыйлашат. Илгери көчүп-конуп жүргөндө айылына жакын жол менен көч баратса, жолоочу баратса тосо чыгып, суусун жуткуруу мойнундагы парыз деп эсептелчү. Ошондой эле кыргыздар жолоочулап алыс баратса да жол боюндагы элге ишенип, жолго жегенге азык алчу эмес. «Карышкыр менен кыргыз жол жүргөндө азык ала жүрбөйт» – деп коюшар эле. Жол кетип баратканда кайрылса кайсы үй болсо да болгон ашын аябастыгына толук ишенишчү.

Кунт коюп байкоо жүргүзсөк, кыргыз элинде ач көздүк менен баюу, дүнүйө жыйноо мүнөздүү касиет эместей сезилет. Негизинен табылганга, колунда болгонго каниет, топук кылышат. Кыргыздын жөө жомокторунун биринде хан дартка чалдыгып, даба болор айла издеп жатканда бир табып ханга: «Бактылуу кишинин көйнөгүн кийсеңиз эле айыгып кетесиз» – дейт. Хан жигиттерин бактылуумун деген кишинин көйнөгүн издетет. Бирок жигиттер байдан сураса да, бектен сураса да бактылуумун дей алышпайт. Акырында бир кедей: «Мен бактылуумун» – дейт. Сүрүштүрүшсө, ал кедейдин үйү жок, бала-чакасы менен үңкүрдө жашайт экен. Сураса кьерге көйнөгү да жок, тонун жылаңач этине кийип жүргөн экен. Бирок «ден соолугум чың, балдарым бар, ошого ыраазымын, бактылуумун» деген экен. Бул жерде жомоктун ээси элди болгонго ыраазы болууга, топуктуу болууга чакырып жатканы байкалат. Ошондой эле эл арасында: «Адамдын көзү топуракка гана тоёт», «Дүнүйөнү эч ким көрүнө ала жатпайт» – деп көп айтылат. Демек, кыргыз эли топуктуу эл экендиги, жанын үрөп дүйнө жыйноодон топуктуулукту артык көрөрү айкын.

«Улутчулдук»

Ошентип кыргыздардын өң-түс турпаты, сабырдуулук, айкөлдүк, меймандостук, топуктуулук касиеттери, оозеки чыгармага, анын ичинде төкмө акындык, манасчылык жөндөмү, эстутумдун бышыктыгы генофондуна байланыштуудай туюлат. Үңүлүп байкоо жүргүзгөн кишиге азыркы доордогу кыргыздар тамыр жайып өсүп турган дарактан суунун жооктугунан же илдетке чалдыгып, турган жеринде куурап кеткен сыяктуу эле, өз эл, өз жеринде туруп бүт касиетин жоготуп коюу коркунучу бар экендиги даана болуп калды. Советтик доордо: коммунизм дооруна өсүп баратабыз. Коммунизм учурунда улутка бөлүнүү болбойт, жалпы эле бир тилде, бир маданиятта болушат деген ой-максат болгон. Ошол тил, ошол маданияттын өзөгүн орус тили, орус маданияты түзүү аракети болгон. Ошондуктан, союздагы башка элдер сыяктуу эле Кыргызстанда кыргыздын тилин, каада-салтын сактайлы деген адам «улутчул» деп куугунтукка алынчу. Республикада жашаган башка улуттун элине мектептерде кыргыз тилин окутуу токтотулган. Кыргызстандын шаарларында болсо чоң-кичинелигине карабай, көргөзмөгө бирден гана кыргыз тилиндеги мектеп иштеген. Ушундай саясаттын талабы менен балдарды өз эне тилинде окутуу кыскарып «киргиздер» көбөйө баштаган. Кыргызстандын «киргизге» айлануусу орустар аралаш жашаган шаарларда эле эмес, кыргыздар эле жашаган кыштактарда да билинип калган эле.

Илгери кыргыздар башка эл аралашпай, өз алдынча жашаган мезгилде багары жок жетимдер бир байга туурлап, ошол байдын айткандарын гана аткарып жүрүп, чоңойгондо деле өзүнчө ой жүгүртүү, өзүнчө көз карашы жок, өзүнүн байынын айтканы менен гана жашап калчу. Андай адамды сырткы эл «денегул» деп коёр эле. Кийин жасалма жол менен ушундай абалга келген адамды Ч.Айтматов «маңкурт» деп атап жаңы, тереңирээк маани бербедиби. Кыргыз эли советтик доордо орустардын «маңкуртуна» же «денегулуна» айланып баштады.

Учурашуу адеби

Шаар элинде эркектер учурашканда илгеркидей «атсалоомалей-кум» (сизге тынчтык каалайм), «алейкимасалам» (ал тынчтыкты сизге да каалайм) деп учурашууну дээрлик кезикпей эле калды. Жөнөкөй гана «салам» же «привет» деп учурашып калышты. Кыр-

гыздардын көп кылымдардан бери калыптанып, шарт болуп калгандай жаштардын улууларга салам айтуусу, жаңы келген кишинин турган, отурган же үйдөгү кишилерге салам айтуусу, даражалуулар карапайым, атчан эшекченге, эшекчен жөөгө, кымбат баалуу кийимчен жөнөкөй кийимченге, бүт турпаты чамалаш болуп калса жогору жактан келаткан төмөн жактан келатканга мурда салам айтышты көпчүлүк унутуп же элеттик элдин жоругу деп жерип калышты.

Саламдашып учурашканда колду кыса кармап, көздү жылмая карап, колду жеңил силкип коюу жылуу учурашуунун белгиси катары кабылданчу. Кол алышуудан кийин ден соолукту, бала-чаканын соолугун, мал-жандын эсендигин сурашуу дагы жакындык сезимдин белгиси. Аялдар же кыздар менен учурашканда «атсалоомалейкум» дебегени менен: энеке, жеңеке, эжеке, теңтуш кыз болсо атынан айтып: саламатсызбы, жакшысызбы, ден соолуктасызбы же арбаңыз деп учурашуу кичипейилдиктин белгиси. Эгер салам айтып келген киши иш үстүндөгү адамга туш келип калса: «Ишиңиз илгери болсун» – деп же дааналап кырманда иштеп жаткандарга: «Кырманга береке», утуш ойноп жаткандарга: «Улууңар утсун», чогуу турган кишилерге: «Ортоңор болсун», саан саап жаткандарга: «Саан сүттүү болсун», мал союп жаткандарга: «Союш чүйгүн болсун», ат таптап жүргөндөргө: «Ат байгелүү болсун», көчүп бараткандарга: «Көч байсалдуу болсун», жаңы көчүп келгендерге, жаңы үйгө киргендерге: «Конуш жайлуу болсун», «Конуш олжолуу болсун» деген сыяктуу каалоолорду айтылган саламга кошумчалаш шарт. Бир үйдө же кошуна жашагандар жатаарда: «Түнүңүз бейпил болсун, жакшы жатыңыз!» – деп коштошуп, эртең менен кезиккенде саламдашып: «Жакшы эс алдыңызбы? Жакшы жатып, жай турдуңузбу?» – деп ал-жайды сурашар эле.

Жаңы келген келиндин кайната-кайненелери жана башка улуулар менен колун бооруна алып жүгүнүп учурашуусу, жүрүм-туруму элпек, кичипейил, ар нерсеге ийкемдүү болушу, эрте туруп, кеч жатышы, узун көйнөк, жоолукчан жүрүшү шарт.

Жакын адамдардын бирин башка жакка узатарда сапардын жакындыгына байланыштуу ар кандай каалоолор айтыла турган. Сапар кыска мөөнөткө, жакын эле жерге болсо: «Ак жол болсун», «Саламат барып, соо кел», «Жолуң шыдыр, жолдошуң кыдыр болсун», «Жеңил барып, оор кел, жегениңден ала кел» – деп кай бирде тамаша менен да коштоп, сапар узак, кооптуу болсо: «Алтын башың кудайга аманат», «Кайра аман-эсен көрүшүүнү кудай насип кылсын» деген каалоолорду айтып узатышар эле. Бул жерде «аманат» деген сөздү тактай кетүү ылайыктуудай сезилет. Илгери «аманат» деген сөзгө өзгөчө маани берилчү. «Аманатка кыянат кылуу чоң күнөө» – деп,

адам күнөөгө батпоого далалат жасалчу. «Аманатка кыянат кылган оңолбойт» деген чоң ишеним болоор эле. «Аманат» деп бирөөгө жеткирүү үчүн айтылган сөздү же буюмду тиешелүү адамга тез, так айтып жеткирүү ыйык парз катары саналчу. Эл жайлоого көчөрдө оор эмеректерин, ашык буюмдарын жакадагы үйүнө, сарайына же үңкүргө деле: «Кудайга аманат» – деп катып кетер эле. Аны бирөө көрүп калса: «Кокуй бирөөнүн аманаты көрүнөт. Аманатка тийүүгө болбойт» – деп кол тийгизбей, жайына калтырышчу. Ушундай түшүнүккө байланыштуу кооптуу сапарга жөнөөчү адамдын жанын «аманат» деп атап койсо аман эле келет» деген ишеним жаралар эле.

Ыйык түшүнүгү

Кыргызда: «Бүлүнгөндөн бүлдүргө алба!» деген дагы өзгөчө сырдуу эскертүү накыл сөз бар. Бул сөздүн тууралыгын «бышыктаган» далилдер да көп учурайт. Андай далилдерге биздин жашообузда болгон окуялар да айтылат. Мисалы, 1930-жылдарда Советтик мыйзам боюнча өлкөдө байлар «кулакка» тартылып, оокаттары конфискацияланган учурда бекер буюмдан алалы деп талоонго катышкандардын баары «табигаттан жаза алып» кырсыкка учурагандары көп айтылып жүрдү. Ата Мекендик согуш мезгилинде дагы согуштан каза болгон солдаттардын буюмдарынан (саат, кур ж.б.) алгандардан тирүү калгандары болгон жок деген сөздү дагы аман келген жоокерлер көп айтышат. Эмне болсо да мындай ишенимдин зыяны жоктой сезилет.

Ушул айтылгандарга жакын эле элде «ыйык» деген ишеним бар. Ата-эне балдары үчүн ыйык. Демек, балдар ата-энесине тил тийгизбейт, кол тийгизбейт, кор кылбай багат, абийирин кирдетпей сактайт. Бул шартты бузган балдар, кыздар табияттан жазаланат. Ушундай эле ар бир адам үчүн Ата Мекен да ыйык. Эл арасында кай бир жаныбар дагы: бүркүт, үкү, чабалекей, сасык үпүп, кадимкиден өзгөчөлөнгөн өңү ак жаныбарлар (ак тоо эчки, ак бугу, ак аркар, ак карга, ак тараанчы ж.б.) ыйык делет. Эң кызыктуусу ыйык деп аталган жаныбарларга жырткыч айбанаттар дагы, алгыр куштар дагы тийбейт, адам да кол көтөрбөйт. Жылкынын агын дагы кыргыздар ак деп айтуудан тартынышат: чымкый ак болсо «боз», кара түк аралаш болсо «кызыл» деп аташат. Мындай жылкыны чоң салтанаттарда: хан көтөргөндө, жоолашып жүргөн эл элдешкенде гана союшат. Жайчылыкта ыйык деп сойбойт, сатпайт. Өз ажалынан өлгөндө гана соёт. Ошондой эле иттин агын ак дебей «куу ит» дешет.

Илгери кыргыздын кай бир байлары үй жаныбарларынын кай бирлерин (буура, айгыр) ушул малым акжолтой, малымдын уюткусу, ушул мал болгондон баштап малым кырсыксыз, жакшы өсө баштады деп «ыйык» даражасына көтөрүп, сойбой, сатпай, ардактап багып калгандар болгон.

Бата сыры

Кыргыз элинде: «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» – деп «бата алуу», «бата берүү» ишине зор маани берилет. Ар бир ата-эне балдарын улуу кишилерге ар кандай кызмат көрсөтүп, баталарын ала жүрүүсүнө үндөшөт. «Жетинин бири кыдыр», биринин болбосо биринин батасы тиет деп киши ылгабай эле жакшылык көргөзүп, бата ала берүүгө чакырат. Балага бата алуу максатында сүннөт тоюн өткөрүшөт. Айрыкча, алыска жол жүрөрдө, ат чабарда, күрөшкө, оодарышка түшөрдө, кандайдыр бир жаңы ишти баштаарда элден бата алуу шарт. Чоң иш, чоң тилек үчүн бата суралса: куру аякка бата жүрбөйт делип, дасторкон жайып, мал союп дагы элден бата алат. Батага сөзү «эмдүү» деп элге белгилүү, кадыр-барктуулугу бар адамды чакырышат. Кадимки «Манас» эпосунда Манас балалуу болбой жүрүп, Көкөтөйдүн ашында айтылуу хан Кошой бата берип, жардап карап турган кыргыз-кытайлар кошо бата кылып жиберип, натыйжада Каныкейдин боюна бүтүп, Семетей төрөлгөн деп айтылат. Элге кеңири белгилүү, бир адамды чоң үмүткө бөлөп кубанткан, бирин жүрөкзаада кылып санаага салган сөз түшкө берилген «аян». Кай бирде адамга анын турмушунда же анын элинин турмушунда боло турган окуя алдын-ала түшүнө кирет. Мындай түш күндөлүк тиричилигинде аралашып жүргөн же ойлонуп жаткан окуянын уландысын көргөн түштөн өзгөчөлөнүп, аян түш ачык, так, эсте каларлык мааниде баяндалат. Жакшылыкты туюндурган түштү дагы түшүнүктүү киши чечмелеп: «Бул түшүң түш эле болбой туш болсун» – деп, Алладан суранып бата кылышат. Эгер түш начар окуяны аяндаса да: «Түштүн мойну чийдей, башы казанбактай, кайсы тарапка жоруса ошол тарапка жыгылат» – деп жакшылыкка гана жорууга аракет болот. Элдик оозеки чыгармалардагы, эпостордогу негизги каармандардын көпчүлүгү алдыда боло турган окуяны түшүндө аян болуп, алдын-ала билип алгандары айтылат. Кадимки Манастын атасы Жакып дагы Манас төрөлөрдүн алдында түшүнө аян берилип, уулдуу болоору, ал уул кандай адам болоору толук баяндалган. Азыркы күндөрдө деле түшүнө аян берип, болуучу окуяны алдына-ала сезип жүргөндөр көп эле учурайт.

Каргыш

Эл арасында адамды катуу сестенте турган «каргыш» деген түшүнүк бар. Атеисттик тарбияга учурабаган карапайым адамдардын бири өзүнө же жакын адамдарына катуу жаманчылык кылган, жанын кейитип, зыянга учураткан адамдан өч алуунун бирден бир жолу «каргоо» деп билишет. Мындай адамдын жинин козгоп, жанын кейиткен адамды: «Жашабай кал», «Жакшылык көрбөй кал», «Кан кусуп кал», «Тукумуң курусун» деген сыяктуу өтө коркунучтуу каалоолорду айтып киришет. Көп кишилер: «Адамдын оозунда болсо Алланын кулагында», – деп мындай каргыш угуудан өтө заарканышат. Бирок «каргыштын баары эле ишке аша бербейт, бардык элдин каргышы бирдей күчкө ээ эмес» деген түшүнүк да бар. Билермандардын айтуусу боюнча үч адамдын каргышы өтө катуу тиет, сая кетпейт. Алар ата-эненин балдарына айтылган каргышы, өтө жаны ачып, зээни кейиген адамдын каргышы жана мусапырдын каргышы. Ушундай түшүнүккө байланыштуу эл ушундай адамдардын каргышына кабылып калбоого далалат жасашат. Бул каргыштардын ичинен ата-эненин, айрыкча, атанын балдарына айткан каргышы өтө коркунучтуу, эненин каргышын ак сүтү жууп кетиши ыктымал. Ал эми атанын өтө зээнин кейиткен, түңүлткөн баласына айткан каргышы бутага тиет делет. Ушундай жагдайларга байланыштуу акыл-эстүү адам эч кимди каргабайт. Кокус ачуусу менен толук ойлонбой туруп бирөөгө, айрыкча, жакын кишисине каргыш айтып койсо, кийин зээни кейип, агын сууга барып, курун мойнуна салып: «Кагылайын аккан суу, мен ойлонбой ачуум менен уулумду (же башка кишини) каргап жибериптирмин, райым кылып ошол каргышымды жууп, агызып кете көр!» – деп тайынып суранып жүргөндөр турмушта кезигип эле жүрөт. Элдик чыгармаларда: «Ыргыткан таштай бол, мүлжүгөн баштай бол» – деп каргагандар же: «Каргасам кара жер кылам» деген сыяктуу коркуткандар көп эле кезигет. Ушундай каргыштардан корккон ата-энелер: «Бирөөнүн каргышына калбагын, жамандык ишке барбагын» – деп балдарын тентектик жасабоого, туура сүйлөп, түз жүрүүгө, ар бир иште адилет болууга тарбиялайт. Демек, элдеги каргыш боюнча түшүнүк эл тарбиялоонун таасирдүү куралы да болуп саналат.

Жогоруда сапарга жөнөп жаткан адам менен коштошууну, андай кишиге айтылуучу каалоолорду айтып өттүк. Ошондой эле сапардан жаңы кайтып келген кишиге дагы тиешелүү сөздөр айтылчу. Жайчылык менен жакын эле жерге барып келген кишиге: «Жакшы барып соо келдиңби?», «Ат-көлүк аман, арыбай келдиңби?»

дегендей сөздөр узатылат. Айлап-жылдап алыста жүрүп келген кишиге колдон келсе «түлөө» өткөзүү менен коштолот. Кооптуу, коркунучтуу жерден келсе, катуу оорудан дарыланып айыгып келсе, үйгө кирер алдында идишке куюлган сууну ал кишинин башынан тегеретип, ал сууга түкүртүп туруп сыртка серпип жиберип, идишти көмкөрүп, сыртка калтырып үйгө киришет. Бул иш калган-каткан кырсык, оору-сыркоо болсо суу жууп кетсин деген максатты көздөйт.

Акыркы мезгилде эл арасында сапардан келген кишини: «Келишиң менен» – деп баш-аягы жок сөз менен куттуктоо жайылып кетти. Ойлонсок орустардын «С приездом» деген сөзүн эле сөзмө сөз которуу болуп турбайбы.

Дарыгерчилик

Азыркы кыргыз элинин дагы бир өкүнүчтүү унуту – анын илгеркидей көп ооруларды суу ичип дарылоосу болуп эсептелет. Илгери кыргыздардын көбү дарыгер болоор эле. Кокус бирөөнүн табы айнып (ооруп) калса эле улуу адамдардын бири ал бейтаптын билегинин башынан, баш бармактын түбү туштан кармап кан тамырдын кагуусун байкап: «Тамырың зыркылдап ылдам согуп калыптыр, бир азга төшөккө жата калып шакылдатып суу иче кой» же: «Тамырың болкулдап солгун согуп калыптыр, болсо жаш сорпо же күчтүүлөп тамак иче кой» – деп оңой эле аныктап дарылай башташчу. Эң жөнөкөй сасык тумоодон баштап, олуттуу келте (тиф) оорусуна чейин кайнатылып суутулган жылуу сууну ичирип эле дарылап айыктырып алышкан. Кыргыздардын ушундай суу менен дарылануусунун артыкчылыгы, суунун эч кандай кошумча терс таасиринин жоктугу. Тескерисинче, негизги оорудан эле сакаюусу эмес, ашык салмактан да жеңилдеп, өң-түсү жакшы өзгөрүп, көпкө суу ичкен адам айыкканда табы менен ашка киришсе өңү жашаң тартып калаар эле. Сууну канча иче берсе ошончо жакшы делчү. Суу ичүү мөөнөтү оорунун түрүнө жана сакайып кетишине жараша 2–3 күндөн 20–30 күнгө чейин созулган учуру болоор эле. Кыргыздар агын сууларды ак суу, кара суу, булак суусу деп ажыратып, дайыма ичкенге деле, дарыланууга деле булак суусуна артыкчылык берилчү. Кайнатылып, сууга эриген туздар чөгүп тазаланган суу кан менен кан тамыры аркылуу бүт денени, ар бир булуң-бурчун аралап, ашыкча, зыяндуу, иштелип чыккан заттарды жууп, агызып чыгып, заара аркылуу күнүгө бир нече ирет сыртка чыгарып турарын билебиз. Ушундай

жагдайга байланыштуу адамды тигил же бул дарттан арылууга көмөктөшөт өңдөнөт. Атаганат, дарылануунун ушундай жолун азыркы медиктер колдоно жүрсө, студенттерге үйрөтүп койсо деле жакшы болоор эле.

Ушундай эле адам суукка учураганда, сасык тумоолоп калганда же башка кай бир олуттуу дартка чалдыкканда жакшылап тердөө жолу менен дагы сакайып кетишээр эле. Суу бүркүп, суу менен буулап, мончонун буусуна дарылоону дагы пайдалана жүрсө зыян болбос эле.

Сөз өнөрү

Кыргыз элинде мурда адамдын адамгерчилик деңгээлин баалоодо анын сүйлөө мүнөзүнө чоң маани берилер эле. «Сиз», «биз» деп сүйлөгөн адамды «кичипейил», «сылык сүйлөгөн адам» деп оң баа берсе «сен», «мен» деп сүйлөгөн адам «копол сүйлөгөн», «көп эле көкүрөгүн көтөргөн неме экен» деп жактыра берилчү эмес. «Сен» деген «сенек сөз» деп тарбиялуу, эстүү адам улуу кишилерге, сый адамга тааныбаган жат адамга эч качан «сен» деп кайрылчу эмес. Балит сөздөр менен бирөөнү тилдеп, сөгүнүп жүргөн адамды да эл жактыра берчү эмес. «Чириген ооздон ириген сөз чыгат», «Оозунан ак ит кирип, кара ит чыгат», «Көргөн-өскөнү жаман», «Бок ооз адам» – деп терс баа берилчү. Сүйлөшүп отурганда сөзгө конок берип, сүйлөп жаткан кишинин оюн толук укпай, ооздон жыра тартып, талашып турган адепсиз адам деп, экинчи бирөөнү өтө эле майдалап кайталап, сүйлөй берет «маңыз» адам экен деп терс баа беришер эле. Ал эми адамга жеткиликтүү так сүйлөгөн, макал-ылакаптарды аралаштыра айткан, насаат сөздөрдү сүйлөгөн адамдарды «сөзмөр», «оозунан бал тамган», «тилдүү-ооздуу адам» – деп оң баа берилчү. Ал эми күлкүлүү сөздөрдү көп айтып же ыр аралаштырып сүйлөгөн адамды «жайдары», «оозунан бал тамган», «тамашасы таң атырган адам» – деп өзгөчө бааланчу. Адамга оор, катуу таасир тийгизе турган сөздөрдү сүйлөгөндө да ыңгайы менен жеңилдетип туюнтууга далалат болоор эле. Бирөөнүн өлгөнүн экинчи бирөөгө угузарда, айрыкча, тууган-туушкандары, жакшы санаалаштарынан болсо, шарт болсо отургузуп туруп, «баланча киши көз жумду», кайтыш болду, «пендечилик кылды», «дүйнөдөн өттү», «сапар салды», жаш бала болсо, баланчанын «көпөлөгү учуп кетти» деген сыяктуу сөздөр менен угузат. Ошондой эле «ооруп калды» дегендин ордуна «Сырकोолоп калды», «Табы айнып калыптыр» деген сөздөр менен алмаштырышат.

Сыпаттоо

Тигил же бул кишинин кай бир адамды сыпаттоосунан, сыпаттап жаткан адамдын да, сыпатталып жаткан адамдын да адамгерчилик, тарбиялуулук деңгээлин баамдоого болот. Тарбиялуу адам башка бирөөнүн терс сапатын даана билбей туруп терс сыпаттабайт. Тарбиялуу адам улгайган адамдардын баарын «карыялар» дешет. Алардын ичинен эл баштап, эмгек сиңирген адамдарды «аксакал» деп бөлө айтышат. Бирок улгайган жашка барганы менен эл үчүн, жаштарды тарбиялоо боюнча эч аракети байкалбаган адамды көп эл «абышка» (эмгеги жок, көптүн бири) деп атап коюшат. Ал эми элге терс сапаты белгилүү болгон, жүрүм-туруму боюнча жаштарга терс үлгү көрсөткөн адамды көпчүлүк «чал» дешет. Бирок жаш балдар, өспүрүмдөр улуу кишилерге айтылгандай кескин баа берүүгө барбаганы абзел. Алар тек гана улгайган адамдарды «чоң аталар», «карыялар» деп аташканы туура.

Эгер сыпатталып жаткандар зайыптар болсо, улгайып калгандарын урматтоо менен байбичелер (байбиче), карылык даражасына көп жетелектерин «аялдар», «айымдар», жашыраактарын «келиндер» деп аташат. Бирок урматтоо даражасынан төмөнүрөөк болсо «кемпир», «катын», өтө эле терс жүрүм-турумдуу болсо «мастан» деп дагы коюшат. Жаштар, өспүрүмдөр бүт эле аялзатын урматтоо менен гана аташат.

Чоң ата, чоң энелүү балдар (кыздар) урматтоосун билгизип аларды ата-апа (эне) деп, өз ата-энесин аба (байке, аке), жеңе деп коюшат. Өз ата-энесин башка улуттун тили менен мама, папа деп атоо ал улутка маңкурт, денегул болуп кеткендиктин эле көрүнүшү.

Жети ата жана нике

Акыркы жылдары эл арасында жаш балдарга жети атасынын аттарын үйрөтүү байкалып жүрөт. Бирок бир аз мүчүлүш бардай сезилет. Менин чоң атам мага: атаң – Алышбай, чоң атаң – Ыйманалы, бабаң – Болот, жотоң – Медет, кубаарың – Черикчи, муштумуң – Эсенгул, жетең – Эш деп үйрөтөөр эле. Мындай дааналоо толугураак, бышыгыраактай сезилет. Эгер ушул эле санжыраны жогортон төмөн түшүрүп: жетебиз – Эш, Эштин баласы (уулу) – Эсенгул, небереси – Черикчи», чөбүрөсү – Медет, кибиреси – Болот, эбереси – Ыйманалы, эгенеси – Алышбай,

тегенеси – сен болосуң деп дагы үйрөтсө биринчи санжыраны бышыктамак, кимдер менен канча даражада жакындыгын көрсөтүп, никелешүүдө дагы жакын туугандарга барбоого түрткү болмок. Анткени жубайлардын туугандык даражасы канча алыс болсо тукумдун сапаты ошончо жогору болору көп эле байкалып жүрбөйбү. Кыргыздардын жети ата өтүшкөндөн кийин гана никелешүүгө жол берүүсү туура кабыл алынган салт экендиги анык.

Элдик салт боюнча балага энесинин ата-энеси «таята», «таэне» делет. Алардын баланын энесинен башка балдары «таяке», «таэже» делет. Таятанын башка туугандары деле кыздын баласынын тагасы же тайы делинет. Азыркы генетикалык илимдин далилдөөсү боюнча таята-таэненин касиеттери кыздын баласына болжолу чоң ата, чоң энесинин касиеттериндей өлчөмдө эле берилет. Кыргызда «эр тайын тартат» деген сөз бар. Демек, кыргыздар деле эненин касиети балага атасынын касиетиндей даражада эле берилерин танбайт. Бирок никелешүүгө келгенде эле кыздын балдарын жакын тууган деп санабай, арасынан жети ата өтүшө электигине карабай эле үйлөнө бергендиги өтө туура эмес, мындай салтты токтотуу абзел.

Эл арасында эр жигиттин үч эл-журту бар делет: алардын бири өз ата-эне, ага-туугандары, экинчиси кайын журту, үчүнчүсү тайы. Жигиттин үчөөнө тең бирдей эле мамиледе жүргөнү оң.

Досчулук, кошуналык

Адамдын көпчүлүгүндө турмуштун оорчулугу учураса чогуу көтөрүшкөн, жетишкендик болсо чогуу шаттанган кыйышпас достору, жакын жолдоштору дагы болот. Мындай шарттагы эки дос бири-биринин аялдарын «аяш», алардын аялдары күйөөсүнүн досун дагы «аяш» деп аташат. Алардын балдары атасынын досторун аяш ата, аяш эне дешет. Мындай аяштар – достор дагы бири-биринин жашоосундагы өбөлгөсү болуп саналат.

Эл ичинде: «Конуш албай, кошуна ал», «Алыскы туугандан жакынкы кошуна артык» деген сөздөр бар. Демек, ынтымактуу жакшы кошуналар менен жашоо көңүлдүү дагы, кысталыш шарттарда жакшы кошуналардын колдоосу да тийип турат. «Кошуна ыраазы болбой, кудай ыраазы болбойт», «Тең жегенди теңирим сүйүптүр, бөлүнүп жегендин кепини күйүптүр» деген дагы накыл сөздөр бар. Ошондуктан, кошунанын көңүлүн суутпас үчүн шарт болгон учурда кошуналар бири-бирин унутта калтырбоосу абзел.

Урмат, ынтымак

Кыргыз элинин эң негизги жана мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бири улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо болуп саналат. «Кары келсе ашка, жаш келсе ишке» – деп, улгайган киши келсе анын ким, кандай киши экендигине карабай төргө алуу адат. Карыя адамдын насаат, накыл сөздөрү жаш адамдын жандүйнөсүн байытуучу жагдай экендиги чындык. Улууларды урматтоо айрыкча ар бир үй-бүлөгө өтө зарыл жана чоң карыз. «Карысы бардын ырысы бар» – деп, улгайган ата-энеси бар зээндүү адам чоң сыймык көрөр эле. Кыргыздын акыл-эси бар адамдары: «Тапкан-ташынгандарымды карызыма (ата-энени багууга) берип атам, карызга (балдарды багууга) берип атам» – деп жайын айтышчу. Ар ким ата-энени кандай сыйлап бакса, өзү да балдарынан ошондой сый көрөрүн түшүнүшчү.

Кыргыз элинин акыркы мезгилдерде кейиштүү жоготууларынын бири өз ара ынтымагынын ыдырашы. Бабаларыбыз байыртан бери эле: «Ырыс алды – ынтымак», «Ынтымагың жок болсо алдыңдан кетер алтын так», «Бөлүнбө кыргыз, бөлүнбө, бөлүнсөң бөрү жеп кетет, бөлүнүп кетти кыргыз деп, бөтөн элге кеп кетет» – деп биримдүүлүктө жашоого чакырып келишкен. Бирок бабаларыбыз даанышмандык менен көрө билип, осуяттап келген асыл чакырыктарын этибарга албай унутта калтырып, элибизге жат көрүнүш болгон дүйнөкорлукка, мансапкорлукка жеңдирип, натыйжада удаа-удая төңкөрүш болуп, жашоону туура багыттап албай азабын тартып жатпайбызбы.

Аза салты каада-салттардын

Азыркы кыргыздардын мурдагы өткөн бабаларыбыздан айырмалап жараткан дагы бир учур – маркум болгон адамдарды жайына коюудагы шаан-шөкөттөрдүн өзгөрүп бара жатышы. Мурда улгайып калган эркектер өлгөндө – «бир боорум», жаш бала болсо – «чырагым», келини болсо – «кербеним», кудалык жагы болсо – «кан-кудам» деп өкүрүп келип өлүк ээсине (ээлерине) кезигип кайрат, көңүл айтаар эле. Карылык даражасына жете элек эркектер өлгөндө: «атакем», «таякем», жаштарга – «бир боорум», аялдарга – жашына жараша «апакем» (энекем), «жеңекем» деп өкүрүп барышар эле. Жаш өспүрүмдөр улууларга: «атакем», «апакем» (энекем), маркум карылыкка бара элек болсо: «таякем», «бир боорум», «жеңекем», «эжекем» дешчү өлгөн киши жаткан боз үйдүн жанында маркумдун балдары, инилери болсо таяк кармап, тизесин же бөйрөгүн таянып

ар бир жаңы киши өкүрүп келген сайын үн чыгарып туруу шарт. Өкүрүп тургандар канча көп болсо, өлгөн киши ошончо даражалуу, урматтуу киши экендиги бааланар эле. Мындай ар бир жаңы өкүрүп келген сайын өкүрүп туруу маркумду жууй баштаганга чейин улантылат жана аза күтүүнүн бир шарты болуп саналат.

Кыргызда каза болгон адамга аза күтүүнүн дагы бир белгиси – аялдардын, кыздардын кошок кошуусу. Эң өкүнүчтүү окуя – бул шарт акыркы жылдары толук кандуу аткарылбай, мурдагы аза күтүү шаңы жоголуп бараткандай түрдө. Мурда ар бир жаңы келген аял өлүк жаткан үйгө кошок кошуп, үн чыгарып келүүсү шарт эле. Эзелер балдарын: «кулунум», «ботоюм», «сүт ботом», «каралдым» деп кошсо, аялдар күйөөсүнө – «күлойрон», кайнисине – «кырчын-ным», «жаш кырчын», кайынсиндисине – «бийкеч» деп кошоор эле. Кошок кошкондор маркумдун жакшы кылык-жоруктарын эскерип, тиги дүйнөдө жакшы жайга жайгашуусун каалоо багытында болот. Боз үйдүн ичинде отуруп айтылып жаткан кошоктордун маанисинен сыртта туруп угуп жаткан адамдар маркумдун кандай адам болгондугу жөнүндө түшүнүк алат жана кошокчунун чеберчилигине баа беришет.

Өлгөн адамдын энеси, аялы маркумду жайына койгондон кийин деле жылдык ашы берилмейинче эртең менен кошок кошуп эскерип турушкан. Илгери эл көчмөн турмушта жашаган мезгилде каралуу аял көчүп калса, жолдогу айылдардын тушунан өткөндө да кошок кошуп өтүү шарт эле.

Чач сыры

Илгери кыздар, аялдар жашына, шартына жараша чачын тейлешер эле. Ымыркай кыздын чачын кайраттуу, калың чач чыксын деп устара менен алса, 2–3 жашта көкүл койгон балдардан айырмалап «секелек» чач коюлчу. 5–6 жаштан баштап «беш саамай» чач өрүлчү. Кыздын мындай чач өрүүсү анын барар жолу көп деген маанини берет делчү. Кыз турмушка чыкканда беш саамайы жандырылып, эки өрүмгө өтүүчү. Чачты мындай өрүш анын түгөйү – күйөөсү бар дегенди түшүндүрөт. Кокус келиндин күйөөсү өлүп калса, чачтын өрүүсү жандырылып, бир жыл өтүп эринин жылдык ашын бермейинче кара кийинип, чачы жайылган бойдон жүрөт. Мындай абал келиндин күйөөсү жок «каралуу» дегенди түшүндүрөт. Маркумдун ашы берилгенден баштап келин кара кийимин чечип, чачын жыйнап, аркасына бир эле өрүм кылып өрө баштачу. Чачты мындай өрүү анын жолдошу жок, бойдок, жаңы никелешүүгө жолу ачык

дегенди туюндурат. Бирок өлгөн жигиттин ата-эне, ага-туугандары өлгөндүн жесирин кетирип жибербей, ылайыктап ага-инилеринин бирине никелеп коюу шарт болгон. Мындай никелөө бир жагынан өлгөндүн жесирине, балдарына кам көрүү болсо, экинчи жагынан ал жесирди алгач келин кылып алганда ага калың төлөп, куда-сөөк болуп, сөөгүнө чейин алганбыз деген ойду да камтыйт.

Жогоруда айтылгандар боюнча илгери аялдардын чачын тей-лөөсүнө карап деле анын үй-бүлөлүк абалын даана баамдап алууга болчу. Демек, ал салт боюнча азыркыдай жигиттер жаңылып, кыз деп бирөөнүн никелүү аялын ала качуу мүмкүн эмес эле. Ал мезгилде кыздардын, аялдардын чач кыркуусу ойго да келбеген жосунсуз иш, ырыс-кешикти кыркуу деген түшүнүк болоор эле.

Эсибиз барда...

Ушинтип, кыргыз эли саны боюнча өсүүнүн үстүндө болгону менен улуттук касиеттерин сактоо жагынан сазга тыгылып, чыга албай жаткан адамдын эле абалындабыз. Маркум Чыңгыз агабыз кыргыз элине куурап бараткан даракка суу куйгандай эле иш жасады эле. Кыргыз тилин, маданиятын сактоо жана өстүрүү боюнча биринчи болуп демилге көтөрүп, кош тилдүүлүктү сунуштап, шаарларда кыргыз тилинде «бала бакча» ачууга, кыргыз тилиндеги мектептерди көбөйтүүгө жетишти эле. Ошол кыймылдын таасири менен төкмө акындардын айтыштары, манасчылык катуу жанданып, кыргыздын ат оюндары, ордо, тогуз коргол оюндары дагы жаңы секирик жасады эле. Бирок элдин жандүйнөсүн, каада-салтын калыбына келтирүү боюнча тыгылган баткактан козголуу байкалбайт. Тескерисинче, баткакка улам терең батуудабыз. Ата-энелерди карылар үйүнө жеткирүү, ата өтүшпөгөн жакын туугандардын никелешүүсү кыргыздар үч уктаса түшүнө кирбеген жат көрүнүштөр эмес беле. Ач көздүк, сенектик, паракорлук, мансапкорлук сыяктуу жат көрүнүштөр күчөгөндөн күчөөдө. Эсиң барда этегиңди жап болбой-лубу!

Адабият Жайылыктары

12-декабрь – Улуттук адабият күнү

Кыргыз Республикасында 12-декабрь Улуттук адабият күнү деп жарыяланып, ал тууралуу токтомго премьер-министр А.Атамбаев кол койду.

Бул чечим кыргыз адабиятынын эки генийи – Ч.Айтматовдун туулган жана А.Осмоновдун дүйнөдөн кайткан күндөрүнө, жалпы эле кыргыз калемгерлеринин урматына байланыштуу кабыл алынып, кыргыз адабиятын сактап калуу, өнүктүрүү жана жайылтуу максатын көздөйт.

«Манас», «Семетей» жана «Сейтек» эпостору ЮНЕСКОго

Кыргызстанда Кыргыз эпикалык үчилтиги: «Манас», «Семетей» жана «Сейтек» боюнча маалыматтарды ЮНЕСКОнун тизмесине 2012-жылы кийирүүгө даярдалып жатат. Бул тууралуу республикабыздын ЮНЕСКО боюнча Улуттук комиссиясы маалымат таратты.

Анда Жогорку Кеңештин «Манас» үчилтик эпосун сактап калуу, өнүктүрүү жана жайылтуу» боюнча мыйзамдын маанилүүлүгү жана өз учурунда кабыл алынгандыгы белгиленет. Учурда Жогорку Кеңештин, Маданият жана маалымат министрлигинин, КР Улуттук илимдер академиясынын, көрүнүктүү манасчылар менен бейөкмөт уюмдарынын өкүлдөрү айтылган маалыматтарды даярдап жатышат. Ал 2013-жылдагы кезектеги сессиясында каралат.

Ошол эле учурда, – дейт Улуттук комиссия, – Кытайда жашаган кыргыздар «Манас» боюнча өз сунушун кийирип, ал 2009-жылдын күзүндө ЮНЕСКОнун өкмөттөр аралык комитетинин аз санда болсо дагы эпосту урпактары катары сактап жана урпактарына өткөрүп берүүдөгү КЭРдеги кыргыз коомчулугунун мурастарына урмат көрсөтүү катары колдоо тапкан.

Жогорку Кеңеш Чыңгыз Айтматовду сыйлады

Кыргызстандын парламенти улуу ойчул жазуучубуз «Чыңгыз Айтматовдун ысымын түбөлүккө калтыруу боюнча» Өкмөт токтомун колдоду. Бул тууралуу Жогорку Кеңеш 23-июнда атайын чечим кабыл алды.

ЖК Өкмөткө Ч.Айтматовдун чыгармаларын жайылтуу, таркатуу жана ЖОЖдордо, орто окуу жайларында окутуу боюнча мамлекеттик программа иштеп чыгууну, ал боюнча Мамлекеттик дирекция уюштурууну тапшырды. Ал багытта айтматовдук окутуу боюнча Эл жазуучубуздун

туулган күнүнө карата жылыга окууларды уюштуруп, чет мамлекеттерде чыккан китептерин чогултуу аракеттерин көрүүгө милдеттендирилди. Жогорку Кеңештин депутаттары Бишкектеги Кыргыз агрардык университетин жана Жаш Гвардия бульварына улуу жазуучубуздун эстелигин коюу менен атын ыйгаруу чечимин кабыл алышып, ЖКнын Эл аралык иштер жана парламенттер аралык кызматташтык боюнча ТИМ менен биргеликте ШКУ мамлекеттери арасында чыгармачылык боюнча эл аралык Чыңгыз Айтматов атындагы сыйлыкты уюштуруу демилгесин ишке ашырууну тапшырды. Аталган сыйлык адабият, кинематография жана театралдык искусство тармактары боюнча жүргүзүлөт, чыгармаларынын толук жыйнактарын кыргыз, орус тилдеринде чыгаруу, Ч.Айтматов атындагы адабий борборду уюштуруу, Бишкекте үй-музейин ачуу, Талас областындагы Шекер айылында үй-музейин ачуу, баш калаабызда жашаган үйүндө эстелик-тактасын орнотуу иш-чараларын жүргүзөт.

Турар Кожомбердиевге 70 жыл

Турар Кожомбердиев (1941–1989) – кыргыздын кашкөй акыны, өз замандаштарынын жана кийинки муундарыбыздын жүрөгүндө кала берет. Анын алгачкы ырлар жыйнагы 1961-жылы жарык көргөн. Таланты таш жарган акыныбыздын чыгармалары англис, азербайжан, белорус, казак, латыш, литва, молдаван, орус, татар, украин, өзбек, француз, хакас ж.б. тилдерине которулган. Ырларына 70тен ашуун обон чыгарылган.

Төкөбүз жок кылыч сынды

Калбаат калеминен Кыргыз Эл баатыры, Кыргыз Эл жазуучусу, Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын ээсине арзыган, кайталангыс талант Төлөгөн Касымбеков 16-июнда, 80 жаш курагында кайткыс сапарына кете берди.

Учурунда «Сынган кылыч» тарыхый романы менен өкүмчүл Совет доорунда кыргыз тарыхын тайманбай жазып, Кыргызстанды гана эмес СССРди таңгалдырса, кийин «Кел-кел», «Баскын», «Кыргын» сыяктуу романдары менен элибиздин тарыхын, тарыхый инсандарыбыздын тагдыр чындыгын таасын айтып, уюткулуу кыргыз элинин оомал-төкмөлүн тереңден айткан эле.

Улуу манасчыларыбыздын соңкусу – замандашыбыз Уркаш Мамбеталиев дүйнө салды

Капилет жерден, Кыргызстан элдеринин Ассамблеясынын VII курултайы өтүп жаткан учурда, Улуттук филармонияда интервью берип бүтүп, заманыбыздын атактуу манасчысы Уркаш Мамбеталиев жүрөгүнө өтүшүп кеткен бронхиттен 18-июнда о дүйнөгө сапар салды. 78 кутман жашына кадам салган агабыз 20-майдагы «Арча» сыйлыгыбызды тапшыруу аземинде күпүлдөтө манас айтып, аягын тамашалата арабыздагы инсандарды кошуп биз менен бирге жаш баладай кубанып, он күндөй мурда эле журналыбыздын редакциясына келип учурашып, күйүгүп жүргөнүн, бир-эки ишин бүткөрүп коюп дарыланайын деп жатканын айтып кеткен эле...

20-июнь күнү Опера жана балет театрында Президенттин Администрация жетекчиси Э.Каптагаевдин, вице-премьер министр И.Жунусовдун ж.б. мамле-

кеттик жана коомдук ишмер-жетекчилердин, карапайым кыргыз элинин кадырлаган өкүлдөрүнүн коштошуусунда кабыры Ала-Арча көрүстөнүнө кайгы-азем менен коюлду.

«Колдо бар алтындын баркы жок»... Уркаш агабыз тууралуу айтчу сөз алдыда...

15-июндан тартып сынак башталды

Эл аралык түрк поэзиясынын орус тилине котормолорунун «Ак-Торна» конкурсуна сунуштар 15-июндан тартып түшө баштады. Сынак Уфа шаарында алгач ирет өткөрүлөт. Ал, түрк тилдүү акындардын чыгармаларын колдоого, орус тилиндеги окурмандарга алар менен таанышууга багытталган. Калыстар тобу бараандуу.

Сынакка кабал алуу 15-августка чейин жүргүзүлүп, октябрь айында Уфада жеңүүчүлөргө сыйлыктар тапшырылат.

Толук маалыматка кызыккандар aktorna.com сайтынан ала алышат.

«Мекенсиз» жарык көрдү

Кийинки жылдары жазган чыгармаларын топтоп жазуучу, журналист Айдарбек Сарманбетов «Мекенсиз» аттуу китебин июнь айынын ортосунда жарыкка чыгарды. Анда Түркиянын, Казакстандын сыйлыктарына арзыган жана былтыркы 7-апрель, кийинки социалдык, рухий көйгөйлөр тууралуу ж.б. Мекенди сүйүүгө, тарыхка, психологиялык өзгөрүүлөргө, махабатка байланыштуу жаңы жазган чыгармалары да бар.

Китепти «Турар» басмасы чыгарды, көлөмү 18 басма табак.

Сара Назарбаеванын «Сүйүү философиясы»

Айтылуу казак элинин Президенти Нурсултан Назарбаевдин жубайы Сара Назарбаева сүйүүнүн маани-маңызы тууралуу китебин жазып, Павлодар шаарындагы мамлекеттик педагогикалык институтта бет ачарын өткөздү.

Анда автор сүйүү сезиминин алкагын кеңири мааниде чечмелеп: Мекенди, жашоону жана элди, адамды сүйүү тууралуу уңгулуу кеп козгойт. Ал тууралуу институтта атайын окутуу куралдары иштелип чыгып, адисчилик да ачылган.